

KAREL GRABELJŠEK

**VRHNIKA IN OKOLICA
V BOJU
ZA SVOBODO**

KAREL GRABELJŠEK

**VRHNIKA IN OKOLICA
V BOJU ZA SVOBODO**

NOVA GORICA 1968

*To knjigo posvečamo padlim bozeem in žrtvam
fašističnega nasilja naše občine. Domovini so
dali največ, kar so mogli: svoja žoljenja. Naj
bo knjiga skromen spomenik njihoveму velikemu
žrtvovanju!*

OBČINSKI ODBOR
ZZB VRHNIKA

*Pr*i zbiranju gradiva za ta pregled najpomembnejših dogodkov na področju vrljniške občine v letih 1941—1945 in pri pisanju le-tega sta me vodili dve misli: da te dogodke iztrgamo pozabi in da mlademu rodu pokažemo podobo tistih let, ki so bila tako usodna za naš narod, obenem pa tako polna entuziazma in pripravljenosti na žrtve, da so ljudje mnogokrat popolnoma pozabili nase, na svoje koristi, celo na svojo varnost. Knjiga je namenjena predvsem mladim ljudem, ki so se rodili šele po vojni. Ti ne vedo mnogo, kaj se je med vojno pri nas dogajalo, predvsem pa ne vedo, kako se je dogajalo. Knjiga je namenjena tudi šolan, kjer se uče o vsem tem, pa jim dostikrat manjka snovi in podatkov prav iz zgodovine domačega kraja. Vedeti moramo, da je tudi med učitelji čedalje več takih, ki niso doživeli vojne.

Zaradi omenjenih razlogov sem se pri sestavljanju tega pregleda dotaknil tudi nekaterih splošnih, rekel bi, obče znanih stvari, oziroma sem dogodke v našem ožjem okolišu povezoval s splošnimi dogajanj, da bi jih bolj razumljivo prikazal. V tem pregledu sem opisal tudi precej drobnih, na videz malopomembnih dogodkov. Toda tudi ti drobni dogodki so po svoje prispevali k naši svobodi, predvsem pa si lahko šele iz takih drobnih dogodkov ustvarimo pravo podobo tistih dni. Po drugi strani pa najbrž v tem pregledu manjka še marsikaj, kar bi bilo treba omeniti. Bralci morajo upoštevati težave, ki so bile pri zbiranju gradiva. Dokumentarnega gradiva je premalo ohranjenega, da bi mogel napisati ta pregled samo po takem gradivu. Moral sem se obrniti na ljudi, na neposredne udeležence takratnih dogajanj. Ljudje pa pozabljajo, saj je minilo že triindvajset let, odkar se je končala vojna. Pri tem je treba upoštevati še to, da so si bila pripovedovanja posameznikov mnogokrat nasprotujoča, posebno nezanesljive so bile njihove izjave pri datumih. V takih primerih

je bilo potrebno mnogo prizadevanja, da sem se približal resnici.

Morebiti mi bo kdo očital, da je v knjigi premalo imen neposrednih udeležencev narodnoosvobodilne vojne pri nas. Imen sem se izogibal, posebno imen tako imenovanih formskih ljudi, ljudi, ki so bili v tem ali onem forumu, v tem ali onem odboru. Imena nekaterih odbornikov smo pri zbiranju tega materiala odkrili, nekatera med njimi pa so sporna, mnogo imen pa sploh nismo odkrili. Če bi navedel samo nekatera imena, drugih pa ne, bi s tem zagrešili nekakšno diskriminacijo, kar pa najbrž ne bi bilo prav. Sem pa ime vselej navedel, če bi brez tega opisani dogodek nekako obvisel v zraku, ostal zamegljen. Vselej sem tudi povedal ime, kadar sem se poslužil izjave tega ali onega. Prav tako sem vselej navedel imena padlih in umrlih.

V knjigi tudi ni imen justificirancev, ki so bili na temelju odloka Izvršnega odbora OF — edine oblasti, ki jo je slovensko ljudstvo med vojno priznavalo — zaradi izdajstva in zločinov nad lastnim ljudstvom od partizanov obsojeni na smrt in ubiti. Na področju naše sedanje občine je bilo okrog 35 takih primerov. Partizanskih justifikacij, takrat smo jim rekli likvidacije, se v tej knjigi sploh nisem dotaknil, a ne zato, da bi jih hotel zamolčati, kakor da teh stvari sploh ni bilo. Kakor drugih stvari, ki so se dogajale med vojno, tudi izdajstva ne smemo pozabiti. Iz knjige je razvidno, koliko gorja in žrtev nam je izdajstvo povzročilo, predvsem med civilnim prebivalstvom. Toda imena izdajalcev naj gredo počasi v pozabo. Nekateri izmed justificirancev so imeli otroke, vsi pa sorodnike, ki so danes prav tako delovni in pošteni člani naše socialistične skupnosti kakor drugi. Ž objavo imen njihovih očetov, bratov, stricev pa bi morebiti padla senca nanje, to pa ne bi bilo prav.

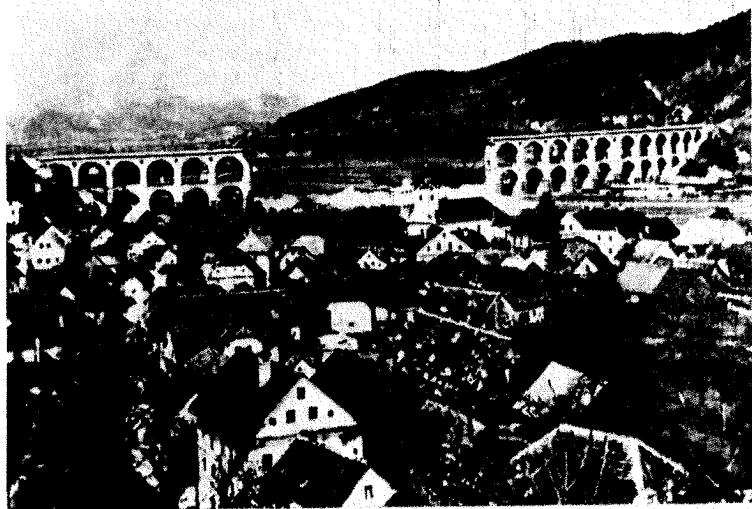
Na koncu tega kratkega uvoda bi se v imenu občinskega odbora ZZB Vrhnika in zgodovinske komisije pri tem odboru zahvalil vsem, ki so pomagali pri zbiranju gradiva za ta pregled in ki so dali kakršenkoli podatek, če sem zanj zaprosil. Predvsem pa bi se zahvalil skupščini občine Vrhnika, ki je gmotno podprla izdajo knjige.

Pisec

VELIKI PETEK 1941

Velokonočni petek 11. aprila 1941 je najbrž najbolj črn dan v zgodovini Vrhnike. Pripadniki bivše jugoslovanske vojske so že prejšnji dan zapustili položaje v tako imenovani Rupnikovi obrambni liniji ter se v neredu umikali v smeri proti Igu in naprej proti Dolenjski. Zvečer ob 18,40 je močna eksplozija naznanila ljudem, da borovniškega mostu ni več; sedem stebrov se je porušilo od eksplozije rezstreliva, ki so ga bili minerji vložili v za to pripravljene komore v stebrih. Porušena sta bila tudi Kraljev most pri Dolu in Štampetov most nad Vrhniko. Ponoči so se še zadnji vojaki umaknili proti Igu. Daleč niso prišli. Razsulo vojske se je začelo, čim je le-ta zapustila položaje, ki bi jih morala braniti. Nekateri so uhajali že kar s položajev, mnogi so se izgubljali med umikom, odmetavali so orožje in municijo, puščali oboje kar ob cestah, vsak je gledal, kako bi čim prej prišel domov. Kronist je zapisal: »Komande nobene, navodil nobenih. Vse je zgubilo glavo. Nihče ni vedel, ali je prav, če gre domov, ali kam naj gre. Mladina od 10. do 18. leta je pobirala orožje in streljala vsevprek. Bati se je bilo, da se zgodi nesreča.«

Na veliki četrtek popoldne in v petek skoraj ves dan je bilo na Vrhniki brezvladje, vojska se je umaknila, žandarji se niso upali nikamor, oblasti ni bilo več. Ljudje so bili zbegani, niso vedeli, kaj bo. Veselili so se konca vojne, a hkrati s hudimi slutnjami pričakovali, kaj jim prinese jutrišnji dan. Predali so se prabitnemu nagonu: preskrbeti si živeža in drugih dobrin. Jugoslovanska vojska je zapustila natrpana skladišča. V bivši Polakovi tovarni je bilo vsega, kar si je srce pozelelo, moka, sladkor, mast, olje... Ljudi je obvladal nagon po grabežu. Nekateri so



Ostanki borovniškega mostu po miniranju 10. 4. 1941

upognjeni nosili polne vreče na svoje vozičke na dvorišču, drugi so metali vreče kar skozi okna, da so pokale in se je moka razsipala po tleh, ljudje pa so hodili po nji. Nekateri so bili le preveč grabežljivi. Ko je bil njihov voziček že poln, je marsikdo še skočil nazaj, da prinese še kanto olja, ko pa se je vrnil s tisto kanto, je našel prazen voziček, drugi so mu ga bili medtem izpraznili.

V Bricljevih smrekah je bilo skladišče municije. Tudi to skladišče so ljudje kmalu izpraznili. Nekaterim, ki niso doumeli položaja, se to ni zdelo prav, skušali so organizirati nekakšno narodno stražo, ki naj bi preprečila »plenjenje«. K sreči je bil hudournik premočan, da bi ga moglo zaustaviti nekaj kamnov. Polno municije in orožja je bilo tudi po bunkerjih v Rupnikovi liniji pa tudi ob cestah, kar smo že omenili. Tudi to so ljudje kmalu pospravili. Ne moremo reči, da se je pri tem pobiranju orožja in municije že čutila kaka organizacija, nekateri so delali to nagonsko, v nekakšni slutnji, da bomo vse to še potrebo-

vali, drugi iz nekakšne strasti po orožju in municiji. Tako je Kogovšek Jancz iz Podlipce 15 kar vozil orožje in municijo z Gradišča in s Petkovca. V šupi si je naredil pravcato skladišče. Nekaj tega orožja so pozneje dobili partizani, še več pa belogardisti l. 1942, ker jim je skladišče nekdo izdal.

V bistriškem mlinu je imel Prehranjevalni urad iz Ljubljane (»Prevod«) več vagonov pšenice. Tu je posegel vmes občinski urad iz Borovnice. Že po prihodu Italijanov so pričeli prevažati pšenico v Borovnico (12. aprila). Ko so jo prevažali, so hoteli ljudje mlin naskočiti. Tako imenovana narodna straža ni vzdržala navala ljudi, zato so po posredovanju Galeta poklicali na pomoč italijansko patroljo iz Verda. Potem se je županstvo v Borovnici le odločilo, da razdeli pšenico med občane. Kronist je zapisal: »Prišlo je do hude zmešnjave, nekateri so dobili mnogo, drugi nič, ker je bila taka gneča, da ni bilo mogoče držati reda in razdeljevati po seznamu. Ljudje so si polnili vreče, jih dajali skozi okna in nosili stran. Ker so nekateri ostali brez pšenice, so zvečer okrog 22. ure poslali v Bistro še po 30 vrec pšenice, katero so razdelili med take, ki niso dobili nič. Skupina ljudi pa je hotela napasti Ermenčevovo trgovino, trdeč, da ima ta skrito pšenico.«

Italijanska vojska je prišla na Vrhniko v petek 11. aprila okrog štirih popoldne. Najprej so se okrog Svete Trojice pojavile nekakšne izvidniške patrolje, okrog petih pa je prikorakala na Vrhniko prva četa pešcev, sledila ji je nepregledna vrsta biciklistov, motociklistov, tankov in artilerije. Ljudje so ta dolgi sprevod opazovali nemo in z grenkobo v sreč. Večina vojaštva je šla naprej proti Ljubljani in Dolenjski, nekaj pa ga je ostalo na Vrhniki. Pešci so se utrdili pri Sveti Trojici, artilerija v bivši Polakovi tovarni, fašistični oddelki pa v šoli. Kronist je zapisal: »Solske prostore so povsem demolirali. Uničeni so bili vsi izdelki otrok, pismeni, risarski in ročna dela. Mnogo knjig je bilo odnesenih na dvorišče, kjer so jih skurili. Na dvorišču je bilo nad pol metra slame, papirja, zvezkov knjig itd.«

V Borovnico so prišli italijanski vojaki šele v nedeljo 13. aprila, neki polk, ki pa je že proti večeru odšel naprej. Za stalno so Italijani prišli šele naslednji dan, to je 14. aprila in sicer železniški polk, ki je zasedel prosvetni dom, sokolski dom in

kurilnico na postaji. Tudi pri nekaterih privatnikih so se nastanili.

Temne slutnje o hudih dneh v prihodnosti so se v ljudeh vse bolj razraščale. Vsiljene tujece so gledali mrko, s komaj prikrito jezo. Le redki posamezniki so se skušali prisiliti novim oblastnikom. Tudi Italijani se še niso prav znašli, posebno vojaki ne, nekam negotovo, skoraj boječe so se gibali med prebivalstvom. Le tipali so z lovkami okupacije, počasi, previdno, uspravajoče.

Prva odredba, ki so jo novi oblastniki izdali, je bila ta, da je treba oddati vse orožje in ves material bivše jugoslovanske vojske. Za skrivanje orožja so grozili s smrtno kaznijo. Ljudje so prinasali na italijansko komando, kar se jim je zdelo, da ne bodo mogli prikriti. Pojavili so se prvi ovaduhi, ki so naznanjali posamezne ljudi, češ da imajo skrit vojaški material. Začele so se hišne preiskave. Veliko haska vse to ni dalo, ne italijanski poziv o oddaji vojaškega materiala, ne ovadništvo. Kake omembe vredne količine Italijani niso dobili, predvsem pa so dobili premalo orožja (razen lovskega, ki ga lovci niso mogli prikriti) in municije, da bi se lahko počutili varne med nami.

Druga odredba okupacijske oblasti je zapovedovala dvojezične napise na trgovinah, gostilnah in javnih poslopijih. Vrhniko pa so Italijani preimenovali v Veconiko. Sledil je razpust vseh društev, novi oblastniki so zaplenili vse premoženje posameznih društev, tudi domove, razen prosvetnega.

Glavna naloga italijanske vojske pa je tedaj bila usposobiti nekdanjo južno železnico za promet. Trije veliki mostovi na tej progi so bili porušeni, borovniški, Kraljev in Stampetov. Omenili smo, da je prišel v Borovnico železniški polk. Vojaki tega polka so že drugi dan začeli odstranjevati ruševine mostov. Začele so se meritve, zabijanje pilotov za nove stebre pri borovniškem mostu, zgradili so samo stebre, ki so bili porušeni, sicer pa so novo, železno konstrukcijo naslonili kar na ostanke starega mostu. Delali so noč in dan. Šestindvajsetega junija je bila poskusna vožnja čez popravljene mostove. Čez dva dni pa je pripeljal vlak iz Postojne, začel se je redni promet na vsej dolžini proge Trst—Ljubljana. (Prej so morali v Logatcu tovor prelagati na kamione in ga s kamioni prevažati do Ljubljane ali pa na vrhniško železniško postajo).

Italijanski oblastniki so se veselili nove zmage. Počutili so se že bolj varne v naših krajih kakor v začetku, tako varne, da so se upali celo v gozdove. Tam so bili bunkerji Rupnikove linije. Začeli so jih razstreljevati. Na Tolstem vrhu so imeli italijanski vojaki celo svojo kantino, kjer si je tudi civilist, če je tam hodil, lahko kupil liter vina. Kako mirno in idilično! (Čez nekaj mesecev so si Italijani upali tja samo še s tanki.) Fašisti so mislili, da bo tako ostalo do konca vojne, da bodo pri nas mirno prevedrili vso vojno vihro, po vojni pa kot zmagovalci na hrbtih zaslužjenih narodov postavili »novi red« v Evropi, red gospodarjev in sužnjev. Sužnji bi delali, gospodarji uživali plodove njihovega dela. Kako si to zamišljajo, so kmalu pokazali, pravzaprav kar v začetku. Zamenjava denarja, ki je bila izvršena do konca junija 1941., bi lahko slehernega prepričala, da gre novim oblastnikom samo za to, kako bi čim več iztisnili iz okupiranih dežel. Kurz 1 lira 2,63 dinarja nikakor ni ustrezal dejanski vrednosti valut. Toda to je bil šele začetek. Fašistične ustvarjalce novega reda so mikala še druga bogatstva naše dežele, predvsem gozdovi.

Svoje prave namene so seveda prikrivali. Ljudem so še vedno kazali lep obraz in skrb za njih. Dali so jim živilske karte, veliko se na te karte ni dobilo, a večdar foliiko, da bi se ljudje za silo preživel. Predvsem pa so pošiljali k nam veliko vina, vermuta in drugih alkoholnih pijač, kakor da nas hočejo s tem utopiti ali v vsaj uspavati. Poskrbeli so tudi za delo. Zavladala je namreč precejšnja brezposelnost. Da bi jo vsaj malo omejili, so začeli rekonstruirati cesto iz Vrhnike v Logatec, kamniti useki ob tej cesti še danes kažejo, s kako vnemo so se lotili fašistični oblastniki teh del.

Ko je bilo za vse tako lepo poskrbljeno, je bil čas, da se novi oblastniki ljudem pokažejo, da pridejo k njim, da se na lastne oči prepričajo o vdanosti novih podanikov. Napovedan je bil prihod visokega komisarja za Ljubljansko pokrajino Emillija Graziollija. Ker pa se novi komisar le ni počutil povsem varnega med novimi podaniki, so prejšnji dan žandarji in karabinjerji pozaprli one Vrhničane, ki so bili že od jugoslovanskih oblastnikov zaznamovani kot komunisti. Trideset so jih imeli na seznamu. Šest izmed teh (Popit Franc, Paseta Franc, Verbič Andrej, Mlinar Ciril, Turč Jancz in Mačkov Tone) se je za ta dan umak-

nilo v gozd, druge so karabinjerji obdržali v zaporu ves dan. Graziolli je prišel na Vrhniko 13. julija 1941. Na Cankarjevem trgu je bil svečan sprejem. Priti je morala vsa šolska mladina in učiteljstvo, prišli pa so seveda tudi drugi Vrhničani. Graziolli je s tribune govoril, pozval je ljudi k redu, miru in delu. Po govoru se je takoj odpeljal nazaj v Ljubljano, ljudje pa so se porazgubili na svoje domove. Kaka vez med ljudmi in oblastniki se tisti dan ni spletla. Nekaj pa se le pokazalo: kdo so ljudje, ki se sli-
nijo k novi oblasti.

PRIPRAVE NA UPOR

Kmalu po ustanovitvi Osvobodilne fronte (takrat se je še imenovala protiimperialistična fronta) se je začelo tudi na vrhniškem področju čutiti njeno delo. Sprva je bilo to še slabo organizacijsko povezano, vsaka skupina (komunisti, sokoli, krščanski socialisti, društvo kmečkih fantov in deklet) je delala nekako zase. Prav tako so pripadniki posameznih stanovskih skupin skušali po svoji liniji navezati stike z organizacijami v Ljubljani. Najbolj razgibana in razborita se je pokazala mladina. Po pripovedovanju takratnega udeleženca Draga Seligerja je mladino na spodnjem koncu Vrhnike (Breg) Boris Mohar-Aljoša organiziral v nekakšne trojke. Te trojke so se sprva ločeno sestajale, kmalu pa so začele skupaj delati (zbiranje orožja, razpečavanje ilegalnega tiska). Na Vidov dan, to je 28. junija, so na Drči nad Tržaško cesto zakurili kres in izstrelili nekaj raket. To je zbudilo velik odmev na Vrhniki, bolj med Italijani kakor med civilnimi ljudmi. Italijani so baje obljubljali lepo nagrado tistemu, ki bi izdal storilce. Hribsko in vaško mladino je organiziral Klobučar Viktor-Kragulj. Ti so se dogovarjali predvsem o zbiranju orožja. Bili pa so izdani. V Borovnici je bila že v začetku leta 1941, torej še pred izbruhom vojne, organizirana grupa SKOJ. Po razpadu jugoslovanske vojske se je grupa takoj lotila zbiranja orožja in drugega vojaškega materiala.

Tudi med starejšimi občani je padla ideja osvobodilnega gibanja na plodna tla. Ljudje so radi segali po »Slovenskem poročevalcu«, kolikor jim je ta prišel v roke, in ga dajali naprej svojim znancem, prijateljem in sorodnikom, kakor je pisalo na glavi lista: »Ko prečitaš, daj naprej!« Vendar je bilo to premalo, prešibko organizirano, da bi rodilo take uspehe, ki jih je čas zah-

teval, se reče, da bi dvignilo ljudske množice k splošnemu uporu. Potrebna je bila trdna organizacijska mreža, ki bi zajela slehernega poštenega Slovenca na Vrhniki, v Borovnici in po okoliških vaseh. V vsakem kraju je bilo potrebno postaviti organizacijo Osvobodilne fronte. Pri tem delu se je bilo treba nasloniti na tista napredna gibanja, ki so že pred vojno dramila zavest delovnih ljudi. V prvi vrsti je bila to Komunistična partija, saj je ta z vsem dotedanjim delom dokazala, da se bori za koristi delovnih ljudi.



*Narodni heroj Voljč Ignac,
padel na Stajerskem l. 1944*

Po razpustu Komunistične stranke l. 1920 je bila na Vrhniki postavljena prva partijska organizacija šele l. 1932, organizirana po načelu trojke. (Člani so bili: Pergar Albin, Voljč Ignac, Hren Franc, Laznik Jože, Hojan Anton, Mattias Anton in Kunstelj Nace.) Organizacija je bila povezana z drugimi partijskimi orga-

nizacijami po Notranjskem. Zaradi izdajstva in preslabe konspiracije pa je bila vsa mreža razkrita, vsi člani komunističnih trojk po Notranjskem so bili aretirani in na znanem notranjskem procesu v Beogradu l. 1934 obsojeni na 1 do 6 let ječe. Po tem na Vrhniki ni bilo nikakršne partijske organizacije. Šele leta 1939 je bila ustanovljena kandidatska partijska grupa treh članov; sestavljali so jo Popit Franc, Skok Franjo in neki Verščaj. Iz te grupe je bil l. 1940 Popit Franc sprejet kot član v borovniško partijsko celico.

Kljub temu, da v zadnjih letih pred vojno na Vrhniki ni bilo samostojne partijske organizacije, je skušala Komunistična partija širiti napredne ideje in s tem svoj vpliv s pomočjo drugih organizacij. Tako je bil leta 1937 na Vrhniki ustanovljen esperantski klub, v katerem se člani niso učili samo esperanta, temveč so se v njem tudi politično vzgajali. Nabavili so si tudi ciklostil za tiskanje letakov. Tako so ob občinskih volitvah natisnili kakih 500 letakov proti kandidatom vladajočih strank. Seveda vsem članom to delo ni bilo všeč, zato so se odcepili od kluba. Klub sam so potem oblasti razpustile, arhiv in drugo pa zaplenile.

Druga organizacija, s pomočjo katere je Partija širila svoje ideje med množice, je bilo Društvo kmečkih fantov in deklet, ki je bilo ustanovljeno l. 1938. Prav tako ne smemo prezreti kmečko-delavskega gibanja, ki je zlasti okrepilo svoje delo ob volitvah l. 1938.

Za osveščanje ljudskih množic v katoliškem taboru je bila zelo pomembna diferenciacija, ki se je izvršila v tem taboru med njenimi naprednimi in reakcionarnimi pristaši, zlasti na ekonomskem področju. S tem, da so napredni iztrgali zadružno mlekarino iz rok dekana Ketteja in da so zgradili zadružno žago, so svoje pristaše, kmete, osvobodili gospodarskega pritiska industrijalca Hrena. To je bilo za poznejšo rast Osvobodilne fronte zelo pomembno. Brez tega bi se Fronta težko tako široko in globoko ukoreninila med kmečke množice, kakor se je. Zadružna žaga in mlekarina sta bili med vso vojno trdni postojanki narodnoosvobodilnega boja na vrhniškem področju.

V Borovnici so bili pogoji za rast Osvobodilne fronte do neke mere celo ugodnejši kakor na Vrhniki. Delavsko gibanje se je v Borovnici razmahnilo že leta 1935, ko je bila ustanovljena strokovna organizacija lesnih delavcev. Začela je boj za izboljšanje materialnega položaja svojih članov. Med delavci se je kaj hitro

ukoreninila, saj je od 300 lesnih delavcev, kolikor jih je bilo v borovniških podjetjih zaposlenih, pritegnila v svoje vrste kar 255.

Leta 1937 se je tudi v Borovnici razmahnilo kmečko-delavsko gibanje. Na volitvah I. 1938 je njegova lista dobila precej glasov, četudi so bile volitve javne in so na volilce oblastniki izvajali hud političen in gospodarski pritisk.

Leta 1937 so napredni Borovničani ustanovili delavsko kulturno društvo »Vzajemnost«. Delo društva je usmerjal Zalar Tone, ki je bil član Komunistične partije. Člani se v društvu niso samo kulturno vzgajali, temveč tudi idejno-politično. Društvo je bilo ves čas trdna postojanka naprednega delavstva in postojanka odpora proti vladajočemu režimu.

Septembra 1939. leta je bila v Borovnici ustanovljena partijska celica. Člani so bili: Zalar Tone, železničar, Palčič Anton, železničar, Gradišnik Tone, lesni delavec, Molek Jože, lesni delavec, Cirk Tone, lesni delavec in Zalar Tončka, gospodinja. Zbiranje podpisov za Društvo prijateljev Sovjetske zveze je bilo prvo javno delo tamkajšnjih komunistov. Zbrali so mnogo podpisov, relativno največ na Bregu in Pakem. Tam je k društvu pristopilo celo nekaj kmetov. Septembra 1940 je partijska celica organizirala protidraginjske demonstracije in demonstracije proti vojni. Priprave za demonstracije so bile temeljite, saj so trajale 2 meseca. Zato pa tudi uspeh ni izostal, nad 300 ljudi se je udeležilo demonstracij. Med drugimi so demonstranti zahtevali znižanje kmečkih davkov in naslonitev Jugoslavije na Sovjetsko zvezo. Žandarji demonstrantov niso mogli razgnati, čeprav so dobili okrepitev z Iga in iz Podpeči. Zlasti disciplinirano so se držale ženske in nekaj kmetov. Ko so skušali žandarji aretirati Zalarja Toneta, so jim ga demonstranti iztrgali iz rok. Tudi pri poznejšem zaslišanju, kdo je organiziral demonstracije, niso imeli žandarji nikakršnega uspeha. Nihče ni nič izdal. Zato pa se je oblast maščevala drugače. Konec leta 1940 so aretirali 6 ljudi, ki so se zdeli oblastem nevarni, in jih poslali v koncentracijsko taborišče v Ivanjico. Revolucionarnega gibanja s tem seveda niso zatrli.

Že prej smo omenili, da je bila v začetku I. 1941 organizirana v Borovnici skojevsko grupa, ki je štela 5 članov. Mladi skojevci so trosili ilegalne letake, razširjali partijsko glasilo »Ljudska pravica«, ko pa se je začela vojna, so pridobivali prostovoljce za obrambo domovine. Pa razsulu bivše jugoslovanske vojske

so skojevci in člani celice skušali zbrati čim več orožja, municije in drugega vojaškega materiala in ga vskladiščili na primerenih krajih. Glavno delo pa je seveda bilo organizirati Osvobodilno fronto. Do konca avgusta je bilo v Borovnici in po okoliških vaseh organiziranih že pet odborov Osvobodilne fronte. Eden prvih je bil na železnici. Ta je imel pozneje pomembno nalogo, da je obveščal o stanju ob železnici. Organiziral je tudi drobne sabotaže. Povezan je bil z železničarji, pripadniki OF na postaji Verd. Tako se je mreža vse bolj razpletala. Ob koncu leta 1941 v borovniškem predelu ni bilo več vasi, kjer ne bi bilo odbora OF.

Hkrati z rastjo Osvobodilne fronte se je krepila tudi partijska organizacija. To je razumljivo, saj vemo, da je bila Partija glavni organizator narodnoosvobodilnega boja. Borovniški celici so sledile partijske celice na Dolu, na Bregu in v Bistri. Na Vrhniki sta bili ustanovljeni kar dve celici, breška in hribska. Kmalu potem je bila ustanovljena tudi partijska celica na Stari Vrhniki.

Nekakšen ustanovni sestanek Osvobodilne fronte na Vrhniki je bil prve dni julija 1941 v Mihevčevi hiši, v pletilski delavnici Nandeta Šinkovca na Stari cesti. Postavljen je bil nekakšen prvi odbor OF. Vendar en sam odbor ne bi mogel zajeti vsega prebivalstva na Vrhniki. Kakor po drugih mestih je bilo treba tudi na Vrhniki organizirati terenske odbore OF. Na Vrhniki so bili leta 1941 trije terenski odbori: Breg, Vas in Hrib. Na Vasi je bil ustanovljen terenski odbor že meseca avgusta v hlevu Karla Leskovca. Tam so se pozneje vršili tudi sestanki, ti pa so bili tudi v Zadnjih dolinah in pri Stržinarju. Skoraj sočasno kakor terenski odbor na Vasi je bil ustanovljen terenski odbor za Hrib, v hiši Venceljna Malavašiča. Tu so se pozneje vršili skoraj vsi sestanki odbora. Za Breg je bil ustanovljen terenski odbor nekoliko kasneje, v kleti Mateta Kordiča.

Na Stari Vrhniki je bil ustanovni sestanek Osvobodilne fronte pri Petkovšku (Špiklu) novembra 1941. Pri Petkovšku je bilo pozneje še več sestankov. Znamenit je Špiklov čebeljnjak, saj je bila tu nekakšna prva bolnišnica v Dolomitih. Ranjene partizane pa je zdravil kot znan ranocelnik kar gospodar sam.

V Podlipi je bil ustanovljen odbor OF pozimi l. 1941. Ta odbor je imel dve skupini, eno v Razorski dolini, drugo v sami Podlipi. Prvi sestanek je bil pri Fortuni Matevžu. Tudi Fortunov čebeljnjak je znamenit. V tem čebeljnjaku je bila nekaj časa partizanska tehnika (nekakšna tiskarna). Na ciklostilu so razmnože-

vali »Slovenskega poročevalca« in letake. Toda to je bilo pozneje, v začetku zime 1941 in spomladi naslednjega leta.



*Učiteljica Župančič Franja,
ubita na Vrhniki l. 1942*

V Blatni Brezovici je bil postavljen prvi odbor OF novembra 1941 v Lavrinovi shrambi za orodje. V Bevkah pa šele spomladi l. 1942, ko je prišla tja učiteljica Franja Župančič-Sivka. Bila je najbolj požrtvovalna aktivistka in organizatorica OF na vsem vrhniškem področju. Če kdo, bi ona zaslužila red Narodnega heroja. Vse svoje sile je posvetila narodnoosvobodilnemu boju, pozabljač pri tem popolnoma na lastne potrebe in tudi na svojo varnost. Povsod se je čutila njena roka, najsi je šlo za organizacijsko delo, za zbiranje hrane in drugega materiala za partizane, ali pa za zdravljenje bolnih ali ranjenih borcev. Pri tem delu se ni omejevala samo na Bevke, prav tako so jo poznali prištaši Osvobodilne fronte v Blatni Brezovici, na Logu in na Dre-novem griču. Lavrin Franc iz Blatne Brezovice je izjavil o njej: »Sivka je bila skoraj vsak dan pri nas. Krila se je s tem, da je pazila na otroke. Zvečer je ves živež, kar ga je dobila čez dan,

odnesla na javko, velikokrat pa smo nosili tudi mi. Zelo je bila delavna, tako da se ne da primerjati.« In še: »Stanovala je v Bevkah z dvema otrokoma, tako rekoč ni imela nikakršnega stalnega bivališča. Prišla je na vsak sestanek, oziroma je skoraj vse sama organizirala. Med ženami je organizirala tudi sanitetne tečaje. Ti sestanki so se vršili večinoma po maheh.«

Na Drenovem griču je bil odbor Osvobodilne fronte ustanovljen v pozni jeseni l. 1941. V tej vasi je bila glavna postojanka OF pri Kuclerjevih. Tu so se vršili prvi sestanki, pozneje, ko je postalo delo množično, pa so bili sestanki večinoma pri Mrzlem studencu, kjer so se vršili tudi mitingi.

Na Logu so se začeli sestanki prvih pristašev OF že sredi leta 1941. Ena skupina se je sestajala pri Remškarju, Francu Vrhovcu in Juriju Kozjeku, druga pa v Molah pod Skodlarjevim skednjem. Novembra so v hlevu pri Vrhovcu-Amerikancu ustanovili prvi odbor OF za Log. Že prej, še bolj pa po tem sestanku, so bile vse niti narodnoosvobodilnega boja na Logu speljane k Vrhovcu. Tako je bilo do jeseni l. 1942, ko se je tudi na Logu vgnezdila bela garda. Tedaj je odšel Vrhovec v partizane in kot komandir Jovo padel 18. 3. 1943 v Belški grapi v Dolomitih.

Za Ligojno se zdi, da je bila tam prej ustanovljena vaška zaščita (o tej bomo pisali pozneje) kakor krajevni odbor OF. Novak Matevž-Lipe pripoveduje: »V Ligojni se je vršil prvi sestanek vaške zaščite novembra 1941 in to pod Frončevim kozolcem. Ligojncev je bilo šest, vodil je sestanek Kavčič Stane. Zraven je bil tudi Fortuna Matevž, Kragulj pa je stražil, da nas ne bi kdo iznenadil. Na tem sestanku smo si postavili komisarja. Dobili smo tudi naloge: zbiranje orožja, municije in hrane, vse nabrano pa naj bi nosili v Kote. Sklenjeno je tudi bilo, da bomo v kratkem imeli širši sestanek. Še predno je bil ta sestanek, so nekateri tovariši prinesli neke pozive OF iz Ljubljane. Kmalu nato je bil pod Zidarjevim kozolcem naš drugi sestanek, ki so se ga Ligojnci udeležili v velikem številu. Na tem sestanku smo tudi prisegli. Tretji sestanek je bil na Krošljevem griču januarja ali februarja 1942.«

Ko so tako rastle teden za tednom nove organizacije, partijske celice, krajevni in terenski odbori OF, je bilo potrebno tudi te odbore med seboj organizacijsko povezati. Na terenu, ki ga opisujemo, sta se že avgusta 1941 formirala dva rajonska komiteja KPS, vrhniški in borovniški, in skoraj ob istem času tudi

rajonski odbor OF Vrhnika in rajonski odbor OF Borovnica. Širše so bile partijske organizacije še zmeraj vezane na okrožni komite Notranjska, novembra 1941 pa se je ta komite razdelil na dva okrožna komiteja, v vrhniškega in cerkniškega. Sekretar vrhniškega okrožnega komiteja je postal Anton Gradišnik, pozneje pa Stane Kavčič, drugi člani pa so bili Kavčič Stane (pozneje Anton Gradišnik), Cene Logar, čez nekaj časa pa še Demšar Ivo. Okrožni odbor OF Vrhnika pa se je formiral že julija 1941. Člani so bili: Popit Franc, Suhadolnik Janez, Pehaček Rado in Cene Logar. Okrožje je imelo naslednje rajone: Vrhnika, Borovnica, Logatec in Horjul. Ta organizacijska shema je ostala do aprila 1942.

Morebiti bi bilo zanimivo pogledati, koliko so italijanske oblasti vedele, da se razpreda po vrhniškem terenu mreža osvobodilnih organizacij. Iz njihovih sporočil spoznamo, da so že zelo zgodaj skušali zvedeti, kaj se na terenu dogaja, vendar pa so bile informacije, ki so jih prejemale od prvih ovaduhov še zelo pomanjkljive in naivne. Tako sporoča poveljstvo 11. artilerijske skupine dne 26. junija 1941 svojim nadrejenim o komunistični aktivnosti na vrhniškem predelu naslednje:

»Na podlagi informacij, ki jih je dobilo to poveljstvo o delovanju komunistov na vrhniškem področju, sporočamo naslednje:

Vodja komunistov je neki Franc Popit, rojen 1921, stanujoč na Stari cesti 35, bivši študent, izključen iz šole zaradi komunističnih idej. Njegov brat Lenart je v šoli povedal svojim tovarišem, da je Franc skril orožje in strelivo pod posteljo za pečjo, na vrtu pa zakopal mitraljez in puške.

Njegov namestnik je Franc Paseta, rojen 1919, stanujoč na cesti med Vrhniko in Verdom. Govorijo, da je tudi on skril orožje, ne ve se pa, kje.

Zdi se, da imajo tukajšnji komunisti še vedno sestanke v gozdu ob izviru Ljubljance v smeri logaške ceste. Kje, ob katerih dneh in kateri uri, ni točno znano.

Preteklo nedeljo so nekateri komunisti v zvezi z novicami o vojni proti Rusiji na cesti javno komentirali te dogodke ter med drugim govorili, da bi izvedli svoje prevratne načrte, če bi se odstranile vojaške čete z Vrhnike in bi tu ostali le karabinjerji.

O zgoraj navedenem so bili obveščeni kr. karabinjerji in zastopniki tukajšnje fašistične sekcije, ki opravljajo potrebne poizvedbe na osnovi navodil svojih nadrejenih oblasti.

Kr. karabinjerji so preiskali domove zgoraj imenovanih komunistov, doslej z negativnim uspehom. Tako Popit kot Paseta sta že dva dni odsotna. Kolikor je karabinjerjem znano, sta menda v Ljubljani.«

Kakšne naloge so tedaj opravljali odbori OF in partijske organizacije? V začetku je bilo najpomembnejše širiti ideje narodnoosvobodilnega boja med ljudi in jih pripravljati za oboženo upor proti okupatorju. Ustna propaganda od človeka do človeka, ožji in širši sestanki, to so bile osnovne oblike dela frontovskih in partijskih organizacij med ljudmi. Izredno vlogo je odigral tudi naš tisk, »Slovenski poročevalec«, druge publikacije in radijska poročila. V začetku je vse to na ta ali oni način prihajalo iz Ljubljane. Naše publikacije so prinašali posamezniki, sprva neorganizirano, kakor je komu kaj prišlo v roke, pozneje so stekle redne kurirske zveze, po katerih je prihajal tiskani material iz Ljubljane. Ko pa so potrebe narastle, so začeli naš tisk voziti na Vrhniko s tovornim avtomobilom. Deloma je to nalogo opravljal Štirn, največ pa mlekar. Tov. Stanonik, uslužbenec v mlekar, je povedal o tem tole:

»Z vsakodnevnim prevozom mleka v Ljubljano je bila ustvarjena ugodna zveza za prevažanje »Slovenskega poročevalca« na Vrhniko. V začetku je bilo to prevažanje skoraj javno. Pozneje pa smo v kabini odstranjevali notranjo steno vrat in v medsteneje natrpali Poročevalce. Ščasoma so leseni vijaki popustili in so tičali na svojih mestih le še simbolično. Ob neki priložnosti je poslovodkinja neke mlekarne pogledala, kaj je v paketih, ki so bili dostavljeni za mlekar, ki so vozili na Vrhniko. Ko je zagledala Poročevalca, se je silno prestrašila. Prosila je, naj vse hitro odpeljemo, za naprej pa zahtevala, naj tega več ne delamo. Ker je bilo več mlekar, kamor smo dostavljali mleko, smo poslej Poročevalce nakladali drugod in tako nadaljevali s prevažanjem. V mlekar, ki je potem prevzel Poročevalca Šinkovec Nande, odnesel nekaj izvodov, druge pa razporedil in povedal, kdo bo prišel iskat. V Blatno Brezovico n. pr. je vozil Poročevalca mlekar v posebni kangli, ki je imela dvojno dno. Mnogokrat sploh ni vedel, kaj vozi.«

Leta 1942 Poročevalca niso več vozili iz Ljubljane, od tam so prinašali le še matrice, razmnoževali pa so ga v Fortunovem čebeljaku, kar smo že omenili, in sicer do 27. julija, ko je bila Fortunova domačija požgana. Od Fortuna so po posebnih zvezah

odnašali tiskani material v vse kraje vrhniškega okoliša. Za Vrhniko sta skrbela Rode Franc s Stare Vrhnike in Malavašič Adolf-Zajc z Vrhnike. Na Jerebovi njivi blizu Zadnjih dolin sta imela zakopano veliko pocinkano škatlo. To je Rode napolnil s Poročevalci, Malavašič pa je prišel ponje in skrbel, da so bili razdeljeni po vsej Vrhniki.

Zelo pomembna naloga partijskih in frontnih organizacij je bila zbiranje orožja in municije. Ko pa so se po naših gozdovih pojavili partizani, tudi zbiranje živeža, obleke in sanitetnega materiala. V začetku so se partizani oskrbovali samo s tem, kar so ljudje prostovoljno dajali zanje, rekvizicij pri izdajalcih tedaj še ni bilo. Zbiralo se je od hiše do hiše, od človeka do človeka, seveda samo pri takih ljudeh, ki so bili zanesljivi. Zbrano so aktivisti odnašali na določena mesta, kamor so po prineseno prihajali partizani. Kucler Albin z Drenovega griča je dejal o tem: »Pišler nam je z avtomobilom vozil živež z Vrhnike, mi pa smo ga v nahrbtnikih nosili nad Zaplano.« Lawrin Franc iz Blatne Brezovice pa: »Naša prva večja akcija je bila novembra 1941. leta, ko smo čez Ljubljano prevažali hrano in municijo. Ko je bil material zbran, smo sporočili Merlaku, naj pridejo partizani ponj. Na Ljubljano smo nametali desk, jih zvezali in tako vse spravili čez vodo. Na drugi strani Ljubljane sta bila Merlak in Vidmar Tone, na naši pa celoten odbor.«

Poglejmo še, kaj pripoveduje tov. Kobi iz Verda:

»Nekoč nam je Petrič z mlekerskim avtomobilom pripeljal iz Ljubljane nekaj hrane, več parov čevljev in dve puški, nekaj hrane pa smo dobili še pri trgovcu Jernejčiču na Vrhniki. Vse to smo spravili do Laha v Podgori. Tu smo stvari zložili v velik zaboj, ga dali na sani in ga odpeljali proti Borovnici in Peklu. Dogovorjeni smo bili, da se bomo izgovorili, da gremo po majhne prašičke, če bi nas kdo kaj vprašal. Ta izgovor nam je dvakrat prav prišel, na Dolu in pri Šviglju v Borovnici. Tam so namreč imeli Italijani spuščene rampe čez cesto. Preden so jih dvignili, si moral povedati, po kakšnih opravih greš, včasih so koga tudi preiskali. Seveda nam je srce obakrat močno nagajalo v strahu, da bi kateri izmed stražarjev vtaknil nos v naš zaboj, a je šlo obakrat brez nezgode in smo zaboj srečno spravili v Pekel.«

Takih dogodkov bi lahko opisali nič koliko. Mislim pa, da to zadostuje, da smo si ustvarili podobo, kako so se te stvari takrat delale.

Vse to, kar smo doslej govorili, pa je seveda služilo glavnemu namenu Osvobodilne fronte: dvigniti ljudstvo k oboroženemu uporu proti okupatorju. Samo tako smo mogli izgnati nadležne tujce iz naše dežele in si priboriti svobodo. Zato je bilo izmed vsega najpomembnejše, da gre čim več ljudi v partizane. Nismo smeli čakati, da bi drugi namesto nas premagali okupatorja, kakor so govorili tisti, ki jim ni bilo do tega, da bi se ljudstvo uprlo. Za orožje je bilo treba zgrabiti takoj in ga nismo smeli odložiti vse dotlej, dokler ni bil okupator pregnan z zadnjega kotička naše zemlje. To je bila edina pot do svobode.

UPOR SE JE ZAČEL

Omenili smo že, da so se prvi Vrhničani umaknili v gozd, ko je prišel na Vrhniko Graziolli. Mlinar Ciril, Mačkov Tone in Turk Janez so se drugi dan vrnili na svoje delovno mesto v kamnolomu. Nekaj časa so še delali tu, skrbno pazeč, da bi jih ne iznenadili žandarji in karabinjerji. Ko je izbruhnila vojna s Sovjetsko zvezo, so karabinjerji poslali pozive vsem onim, ki so jih že ob obisku Graziollija priprli, naj se javijo pri njih. Javili so se vsi, ker so mislili, da jih bodo kmalu izpustili, kakor so jih zadnjič. Kako so se zmotili! Obdržali so jih v vrhniških zaporih, kasneje pa so jih odpeljali v internacijo. Ciril, Tone in Janez pa so jo popihali v gozd, čim so zagledali, da gredo karabinjerji in žandarji proti kamnolomu. Niso se več vrnili. S Popitom, Pašetom in Verbičem so si za Ljubljanskim vrhom postavili taborišče. Tako je nastala prva partizanska edinica na vrhniškem področju.

Tej skupini se je v začetku avgusta pridružil še Vidmar Tone-Luka. Ponoči so bili prišli fašisti ponj, on pa je skočil s podstrešja, kjer je spal, vrgel bombo in ušel. »Pričelo se je novo življenje,« piše Luka v svojih spominih. »V logorju sem našel tri tovariše, jaz sem bil četrti. Ostali trije so odšli na Bloke in v Loško dolino iskat novih prostovoljcev za boj. Napravili smo si večji šotor v skritem kraju na Jasenovcu. Ponoči smo hodili v bližnje vasi po orožje in municijo, podnevi pa smo počivali in si kuhali v majhnem kotličku.«

Čez kakih štirinajst dni so prišli iz Ljubljane še štirje tovariši, med njimi tudi Mirko Bračić, kmalu pa še Tone Zalar-Zan iz Borovnice. Ta je bil pobegnil iz zaporov šempeterske vojašnice v Ljubljani.

Mirko Bračič je postal komandir skupine. Začeli so s prvimi akcijami. Ob železniški progi Ljubljana—Rakek so rušili telefonske linije, streljali na vojaške patrolje in na vlake. »Slovenski poročevalec« z dne 6. septembra je med drugim poročal:

»11. VIII. je bilo prekinjeno med Verdom in Borovnico 13 vodov.

21. VIII. so bili prekinjeni med Borovnico in Preserjem vsi vodi.«

Mešana sekcija karabinjerjev pa dne 1. septembra naslednje:

»Dne 1. septembra ob treh zjutraj so v gozdu skrite neznane osebe na progi med čuvajnicama 429 in 430 v občini Vrhnika s tremi strelji iz pušk in dvema iz samokresa ter s tremi ročnimi granatami, od katerih sta dve eksplodirali, napadli patroljo 4 vojakov 9. grupe obmejne straže, ki je nadzorovala progo. Moštvo je takoj odgovorilo s strelji iz pušk, toda brez uspeha.«

Te drobne akcije partizanom niso bile dovolj. Radi bi minirali tovorni vlak. To so poskušali pri postaji Verd. Položili so mine pod tračnice, nato pa čakali na vlak. Ker jih je patrolja odkrila, je akcija propadla.

Podobna akcija pa se jim je posrečila ponoči pred otvoritvijo ljubljanskega velesejma, to je med 4. in 5. oktobrom. Takrat so imeli taborišče blizu Kožljeka. Progo so minirali med postajama Planina in Rakek. Prevrnila se je lokomotiva, poškodovanih pa je bilo 8 vagonov. 14 ur je bila proga popolnoma neprevozna. Nato so vzpostavili promet samo po enem tiru, drugi tir je bil še teden dni zaprt. »To je krepak protest proti fašistični prireditvi ljubljanskega velesejma,« je takrat zapisal »Slovenski poročevalec.«

Nekaj dni za tem je prispelo iz Ljubljane še 12 tovarišev. Vseh je bilo sedaj 22. Četa. Glavni štab jo je imenoval Borovniška četa. Spadala je pod Krimski bataljon. Število partizanov je do takrat že tako narastlo, da so se formirale večje enote: bataljoni. Krimski bataljon je štel okrog 150 partizanov, porazdeljenih na naslednje čete: Solska (vanjo so prihajali novinci), Robska, Preserska, Borovniška in Loška. Italijani so za tako veliko edinico kmalu zvedeli. Nevarna se jim je zdela posebno zaradi južne železnice, zato je Robotti, vojaški poveljnik ljubljanske pokrajine, začel proti Krimskemu bataljonu veliko ofenzivo, ki je trajala skoraj ves oktober. Zgodaj zapadli sneg in druge okoliščine so mu pomagale, da je bataljon razbil.



Bezuljak ob italijanski okupaciji

Ko je že divjala italijanska ofenziva, so partizani izvedli do tedaj največjo akcijo v Ljubljanski pokrajini: napad na Lož in Bezuljak. Akcijo je vodil Ljubo Šercer. Lož so napadli partizani 19. oktobra ob pol petih popoldne (Robska, Preserska in Loška četa), Bezuljak pa ponoči med 19. in 20. oktobrom. Ker je Bezuljak napadala Borovniška četa, si oglejmo, kako so se dogodki odvijali med napadom in po njem. Glavni cilj je bil skladišče razstreliva v gasilskem domu. Hkrati pa so partizani napadli tudi hiše, kjer so stanovali italijanski vojaki, podoficirji in oficirji, da le-ti ne bi mogli napadenim v gasilskem domu na pomoč in da so sovražniku pobrali orožje. Vsa akcija je trajala 10 do 15 minut. Partizani so odnesli rastreliva, kolikor so ga mogli, vse drugo je zletelo v zrak (okrog 1500 kg eksploziva). Po italijanskih poročilih so Italijani imeli 3 mrtve in 7 ranjenih, bržčas pa so bile njihove žrtve večje, ker so jih partizani presenetili speče in so jim skozi okna nametali bomb. Tone Vidmar navaja, da so imeli Italijani 32 mrtvih.

Partizani Borovniške čete so se vrnili v logor in dva dni čakali, če jih bodo Italijani napadli. Napada ni bilo, pač pa je

zapadlo kakih 30 cm snega, ki jim je podrl šotore. Preselili so se na najbližnjo kožlješko žago. Od tam so se nameravali umakniti na Dolenjsko. 29. oktobra so prišli na Osrednek nad Zalo. Noč so prespali na nekem kozolcu, zjutraj pa so se razšli po hišah, da bi se najedli in ogreli. Da bi se jih ljudje ne bali, so pustili orožje pod kozolcem, seveda zastraženo. Samo Luka (Vidmar) svojega mitraljeza ni dal iz rok. Kako prav je imel! Italijani so jih že ob enajstih dopoldne napadli, stražar jih zaradi megle ni pravočasno opazil. In kakor zakleto: Italijani so najprej zasedli kozolec, kjer so partizani pustili orožje. Brez orožja se seveda niso mogli braniti. Umaknili so se, pri tem je padlo 6 tovarišev.

Zaradi tega udarca in zaradi hude zime so šli nekateri partizani v Ljubljano, nekaj se jih je vrnilo domov, trije (med njimi tudi Tone Vidmar) pa so odšli v Bistvo. Borovniške čete ni bilo več.

O prebivanju v Bistri Luka takole piše:

»Na graščinskem hlevu smo si napravili globoko v senu bunker, kjer je bilo prostora za 10 ljudi. Bunker smo si zgradili na ta način, da smo pričeli kopati ob veznem tramu. Rov je bil dolg približno 5 metrov. Kadar smo bili v bunkerju, smo dobro zadelali dohod. Hrano nam je nosil vsak večer tovariš Janoš. (Gradišnik Tone — op. pisca), ki je bil takrat nočni čuvaj na Galetovi žagi. V tem bunkerju smo imeli tudi skladišče orožja in druge vojaške opreme. V njem nam je bilo zelo prijetno in počutili smo se varne. Podnevi smo navadno spali, ponoči pa nabirali po okolici orožje. Kadar smo zapuščali bunker ali se vračali vanj, smo bili zelo previdni, da nas ne bi opazil kak hlapec ali dekla. Zapuščali smo bunker pozno zvečer, ko je že vsa vas legla. Tudi vračali smo se, preden so ljudje vstali. Kljub vsej naši previdnosti, so Italijani le zvedeli za bunker. Približno teden dni pred presersko akcijo so prišli s policijskimi psi in dolgimi železnimi palicami. Prebadali so seno na vseh krajih, vendar smo bili tako globoko in tako dobro zadelani, da nas niti psi niso zavohali, niti nas ni doseglo njihovo drezanje po senu.«

Tedaj je Glavno poveljstvo Slovenskih partizanskih čet izdalo ukaz za napad na železniški most pri Preserju. To nalogo je dobila Samotorska četa, ki jo je vodil Miloš Špacapan s Primorskega. Nastala je iz ostankov nekdanje Rašiške čete z Gorenjske in novih tovarišev, ki so prihajali iz Ljubljane. Taborila

je na Samotorici, od tam se je preselila nad Prošco. Nazadnje je taborila med Lesnim brdom in Brezjami. Ob napadu na most je štela 55 mož, pridružili pa so se ji še naši trije partizani iz Bistre, tako da je pri napadu sodelovalo 58 partizanov. Partizani bivšega Krimskega bataljona so morali najprej znositi razstrelivo s Krima, kjer so imeli shranjenega. Nosili so ga osem noči. Po sporočilu, da je vse pripravljeno, so prišli dolomitski partizani na dogovorjeno mesto. Od tam so jih vodili krimski partizani. To je bilo ponoči med 4. in 5. decembrom 1941. Pri Kaminu se je del čete prepeljal čez Ljubljano, tako so partizani prodirali ob obeh straneh reke, razstrelivo pa so vozili s čolnom. Blizu Kamina so stanovali Lichtenbergovi, obubožani nemški baroni, ki so se pečali z ribištvom. Bilo je okrog polnoči, ko so se začeli partizani od Kamina pomikati proti Preserju. Takrat sta se vračala domov dva Lichtenbergova sinova in tako naletela na partizane. Da ne bi kaj izdala in s tem onemogočila akcijo, so ju partizani vzeli s seboj. Po opravljeni akciji so ju izpustili.

Partizani so si izdelali za napad natančen načrt. Ena skupina naj bi napadla barako z italijanskimi vojaki, druga naj bi obračunala s stražo na mostu, minerska skupina pa naj bi minirala most. Čisto po načrtu sicer ni šlo, ker jih je straža prehitro opazila, približno 100 metrov pred mostom. Pričela je streljati. Vnel se je kratek boj, partizani so jurišali in Italijane pregnali. Medtem so že pripeljali čoln z razstrelivom. Okrog ene ponoči se je zaslišala močna eksplozija. Žal je bilo razstrelivo mokro, deloma celo zmrznjeno, vnela se ga je samo polovica. Miner ga je skušal še enkrat vžgati, pa se mu ni posrečilo. Most je bil močno poškodovan, ni pa se zrušil v Ljubljano. Promet na progi je bil za nekaj časa prekinjen. Italijani so imeli 7 mrtvih in nekaj ranjenih. Partizani so se umaknili brez izgub nazaj v Dolomite. Od tam jih je nekaj odšlo na Gorenjsko v Cankarjev bataljon, nekaj pa na Primorsko. Naši trije partizani so odšli v svoje staro taborišče pri Kožljeku. Takrat so tudi nekateri Bistrčani odšli v partizane.

Italijane je napad na preserski most silno vznemiril, začeli so se bati za borovniški viadukt. Robotti je 8. decembra za varstvo viadukta osebno zadolžil komandanta divizije grenardirjev. »Treba se je zdramiti, biti vselej pripravljen za takojšen napad in imeti pred očmi, da je padlo že preveč naših nedolžnih

žrtev. Navodila nadrejenih o takojšnji uporabi orožja so jasna,« zabičuje Robotti svojemu podrejenemu generalu.

Že drugi dan po napadu na preserski most so se začele aretacije. Italijani so zaprli vse moške v Borovnici in v Bistri, ki so jim bili količkej sumljivi. V nedeljo so v Borovnici kar pred cerkvijo pobirali moške, ki so prišli od maše. Odpeljali so jih na karabinjersko postajo in jih tam odbirali. Nekatere so izpustili, druge pa so odgnali v ljubljanske zapore. 69 povsem nedolžnih ljudi so tistikrat zaprli, jih v zaporu pretepali in mučili, čez nekaj tednov pa postavili pred sodišče. Pri teh aretacijah nosijo veliko krivdo domači izdajalci, ne samo Lichtenbergovi, ki so se v poznejšem procesu povsem razgalili, temveč tudi drugi. Da so bili tudi v Bistri izdajalci, je opozoril že dogodek z onimi tremi partizani na Galetovem hlevu. Nekdo jih je moral naznaniti, drugače jih ne bi iskali.

Zanimiva je naslednja Robottijeva brzojavka:

»Dne 25. ob 19. uri nas je naš informator opozoril na navzočnost oborožencev v Bistri. Poslal sem v cono vod karabinjerjev, rušilcev in grenadirjev. Med hišno preiskavo je neznanec streljal iz kašče in vrgel bombo proti častniku. Višji vodnik kr. karabinjerjev in višji korporal prvega grenadirskega polka sta laže ranjena. Hišo so nato obkolili, nakar so rušilci stopili v akcijo s plamenometalci in razstrelivom. Upornikom, ki so se vgnedzili v hiši, je po srditem streljanju uspelo pobegniti v temi skozi hišna vrata ob Ljubljani. Zdi se, da je en upornik ranjen. Med rušilno akcijo proti hiši je bil laže ranjen rušilec Ugo Barison. Preiskujemo teren, da bi izsledili ranjenega upornika. Hiša, ki smo jo napadli in v kateri ni mogoče več prebivati, je last nevarnega voditelja tolpe, ki se še vedno skriva. V bližini doma so našli jugoslovansko bombo in nabito vojaško puško, ki je bila okrvavljena in katere kopito je prebila naša krogla. Približno kilometer daleč smo našli dva srbska jopiča. V hiši smo zasegli važen fotografski material, ki dokazuje, da se uporniki vadijo. Zaprli smo upornikovo ženo (svakinjo — op. pisca), petnajstletnega dečka in neko sumljivo osebo v srbskih vojaških hlačah.«

Kaj se je takrat pravzaprav zgodilo? Tisti večer sta se mudila v Bistri Anton Gradišnik-Janoš in Avgust Merlak. Najbrž je nameravalo priti še več partizanov, ker sta pri Gradišnikovi, svakinji Toneta Gradišnika naročila večerjo za kakih 8 oseb. Gradišnikova je še z eno družino stanovala v sobah nad bivšo Ga-

letovo kovačijo. Gradišnik in Merlak sta prišla k Gradišnikovi v mraku. Nista še povsem povečerjala, ko so prišli Italijani. Zatekla sta se na podstrešje. Ker pa so šli Italijani tudi na podstrešje, sta vrgla proti njim bombo. Gradišnik je potem skočil skozi okno in se rešil. Merlak je po italijanskih poročilih planil skozi vrata, najbrž je skušal preplavati Bistro. Ker pa je bil ranjen, ni imel dovolj moči in je utonil. Njegovo truplo so našli šele marca naslednjega leta. Njegova mati Frančiška Merlak je o tem tole povedala:

»Ko sem zvedela zanj, sem odšla tja, da sem ga videla. Komaj sem se vrnila domov, so prišli pome Italijani in me vprašali, če je to moj sin. Ker sem morala zaščititi sinova in moža v ljubljanskih zaporih, sem po nasvetu drugih sina zatajila. Sin je imel na sebi vojaško uniformo, zato ga niso zakopali v Borovnici, kakor običajno druge partizane, temveč so ga odpeljali v Ljubljano.«

Zaradi izdajstva še ena žrtev. »Naš informator« je bil König, Galetov oskrbnik. Ta je telefoniral Italijanom na Vrhniko, da so v Bistri partizani. Njemu so baje povedali otroci, ki so Gradišnika in Merlaka videli. Ali so tudi tisto povedali otroci, da se na Galetovem hlevu skrivajo partizani? Kako, če pa so se ti pokazali na planem samo v trdi temi? Še mnogo je takih ugank, ki jih najbrž ne bomo nikoli razrešili.

Omenili smo, da so se trije partizani bivšega Krimskega bataljona po preserski akciji vrnili v staro taborišče pri Kožljeku. Tone Vidmar piše, da so v taborišče kmalu pričeli prihajati tudi drugi partizani, predvsem iz Ljubljane. Okrog božiča da jih je bilo že 80. Formiral se je nov bataljon, ki je dobil ime po Ljubi Šerčerju. Komandant bataljona je postal Miloš Zidanšek, njegov namestnik pa Mirko Bračič. Takratno partizansko življenje je Luka takole opisal:

»Življenje v logorju je bilo zelo prijetno. Vežbali smo se in se pripravljali. Na akcije trenutno nismo hodili. Delali smo si barake iz klad, strehe pa iz desk, ki smo jih prinašali iz bližnjih žag. Snega je bilo meter visoko. Bila je strašna zima. Pred vsako barako smo noč in dan kurili ognje. Kadar se je kdo ponoči ves trd od mraza prebudil, se je pri ognju ogrel in šel zopet spat. Na ognje je neprestano nalagal dežurni.«

Dne 1. februarja 1942 je bataljon, ki je štel 140 dobro oboroženih borcev, krenil na nov bojni pohod, napadel naj bi postajo

Verd. Partizani so imeli namen zavzeti postajo, ustaviti tovorni vlak in ga potem z vso hitrostjo spustiti proti Borovnici. Ker je bil most razmajan in nova konstrukcija pritrjena kar na stare stebre, bi se verjetno zaradi velike hitrosti vlaka močno poškodoval ali pa celo zrušil, saj so vozili drugi vlaki po njem z najmanjšo hitrostjo. Ta načrt pa se ni posrečil, ker so borci kašljali in jih je patrolja prekmalu opazila. Vrgla je bombo in tako alarmirala celotno posadko. Pričela se je borba. To je bilo 2. februarja ob 0,15 uri. Partizani so napadli posadko, kjer je bilo 19 mož



*Narodni
heroj Tone Vidmar-Luka*

in 2 oficirja, ter bunker nad cestnim podvozom, kjer je bilo 9 italijanskih vojakov. S postaje so pregnali skoraj vso posadko, samo na podstrešje niso mogli, ker so Italijani metali nanje bombe. Tiste bi obvladali samo, če bi zažgali poslopje, tega pa

niso smeli, ker so stanovali na postaji tudi civilni ljudje. Demolirali so postajo, razbili kretnice in minirali progo. Toda mina je progo premalo poškodovala, vlak je lahko vozil čez razbiti del proge. Partizani so nanj streljali, a strojevodja je pospešil hitrost. Partizanski strelji so lokomotivo samo deloma poškodovali, prestrelili so tudi nekaj naftnih cistern. Med bojem je bilo ranjenih 6 italijanskih vojakov, 3 pa so partizani ujeli. (Te so pozneje izpustili). Ubit je bil tudi 1 partizan.

Po opravljeni akciji so se partizani umaknili nazaj proti Padežu. Tu se je bataljon razdelil, ena skupina je ostala na Padežu, druga je šla na Zavrh. Partizani so bili potrebni počitka. Tega pa ni bilo. Italijani, ki so že ponoči šli posadki na postaji na pomoč (ena skupina proti postaji, druga proti Štampetovem mostu), so partizane zasledovali. Najprej so napadli skupino, ki je počivala na Zavrhu. Luka piše, da so jih napadli že ob jutranjem svitu. Partizani so spali v hlevu posestnika Sviglja. Bili so tako neprevidni, da niti straže niso postavili. Italijani so jih iznenadili, vendar so se partizani hitro znašli, med hudim bojem so se drug za drugim prebili iz hleva in se umaknili k tovarišem, ki so bili na Padežu, od tam pa skupno proti vasema Župeno in Otave.

Najhuje je bilo pri posestniku Sviglju. Tu so padli 3 partizani, 2 sta bila ranjena in še s tremi tovariši ujeta. Zažgali so hlev, skedenj in kozolec. Ujete partizane so odpeljali Italijani v Borovnico in jih ob 17,30 pod borovniškim mostom ustrelili. Iz Zavrha so Italijani prignali tudi 24 civilnih ljudi, moške, ženske in otroke. Zaprli so jih v Kranjčev hlev. Popoldne so jih prignali h Kobijevi žagi, kjer so morali naložiti postreljene partizane na avto, potem pa so Italijani vse skupaj odpeljali v Ljubljano. Ženske in otroke so izpustili 4. februarja, moške šele 7. februarja.

Ofenzivo proti partizanom so Italijani nadaljevali, pravzaprav ne proti partizanom, temveč bolj proti civilnemu prebivalstvu. Ena skupina italijanskega vojaštva je prišla v staro partizansko taborišče in ga požgala, druga skupina je šla na Kožljek, tam požgala nekaj hiš in se preko Padeža vrnila v Borovnico. Dne 9. februarja 1942 je prišlo v Borovnico ponovno mnogo vojaštva, ter naslednji dan odšlo na Pokojišče, Zavrh, Padež (tu so požgali gostilno), Lašče in na Pristavo. Po vaseh so spet pobirali moške, pripeljali so jih v Borovnico. Tokrat so jih zaprli

v skladišču pri Kranjcu. Tudi te so čez dva dni odpeljali v Ljubljano. Moške z Zavrha so poslali domov 17. februarja, s Padeža pa šele 23. februarja. Toda ne vseh. Tako so okupatorji tudi v tej ofenzivi, kakor v vseh drugih zganjali svoj bes predvsem proti civilnemu prebivalstvu, ker kljub svoji številni premoči in najmodernejšemu orožju partizanom niso mogli do živega. Nasilje nad neoboroženim ljudstvom je bilo ves čas okupacije sovražnikovo glavno orožje.

DA BI UPOR ZADUŠILI

Dne 25. februarja 1942 se je začel pred vojnim sodiščem v Ljubljani inscenirani proces proti 69 obtožencem, ki so jih decembra zaprli zaradi napada na preserski most. Med temi sta bila tudi dva Lichtenbergova sinova, ki sta bila obtožena samo navidezno, v resnici sta bila tam iz čisto drugih razlogov. Na obravnavi sta ves čas nastopala kot glavni obremenilni priči proti drugim obtožencem. Eden izmed njiju je nastopil celo proti zagovornikom, češ da je vse to, kar so le-ti govorili, laž. Trdil je, da sta Borovnica in Bistra glavni legli komunistov. Sicer pa rabeljskim sodnikom ni šlo zato, da bi odkrili resnico. Šlo jim je za to, da stresejo svoj bes nad nedolžnimi ljudmi, da vlijejo ljudstvu strah v kosti in tako zlomijo v njem uporniškega duha.

Proces je trajal več dni. Zaslišali so 87 prič, obtožence je zagovarjalo 10 zagovornikov, enega so poklicali celo z Reke. Toda vse to je bilo samo pesek v oči, slepilo za mednarodno javnost. Izjave prič so bile za sodišče brezpomembne, izpovedi obtožencev prav tako, tudi zagovori odvetnikov so bili brezpomembni. Zato tudi ni pomagalo, da so šle borovniške žene z otroci prosit milosti samega generala Robottija na Vrhniko. Ta jih niti sprejeti ni hotel. Obsodba je bila že naprej določena. Dne 7. marca 1942 ob 18,25 jo je fašistični sodni tribunal razglasil. Na smrt je bilo obsojenih 39 obtožencev, med temi je bil tudi železniški kurjač, ki je tisto noč, ko je bil most napaden, vozil na lokomotivi in je lahko dokazal svoj alibi. Drugi so bili obsojeni na zaporne kazni, 1 na dosmrtno ječo, 4 na 30 let, 5 na 8 let, 1 na 3 leta, 2, ki sta bila še mladoletna (stara 16 let) pa na 3 leta poboljševalnice. 17 je bilo oproščenih, med temi seveda tudi Lichtenbergova sinova.



Postreljene žrtve preserskega procesa

Obsodba je hudo pretresla vso slovensko javnost, posebno pa še svoje obsojenih. Borovniška občina je naslednji dan poslala štiri brzojavke, da bi obsojence pomilostili, eno kralju, eno Musoliniju, eno papežu, eno pa armijskemu generalu na Sušak. Italijanski zagovornik z Reke se je odpeljal v Rim, da bi osebno posredoval. Če je res kaj posredoval, se ne ve. Za to posredovanje je prejel 50.000 lir, dosegel pa ni nič. Dne 10. marca je bilo v Gramozni jami ustreljenih 16 nedolžnih žrtev, ostalih na smrt obsojenih se zaradi vsobčnega zgražanja spričo justičnega umora niso upali ustreliti, temveč so jim smrtno kazen spremenili v dosmrtno ječo. Te in druge obsojence so odpeljali v italijanske zapore. Pozneje so tudi tiste, ki so bili oproščeni, odpeljali v konfinacijo v Italijo. Lichtenbergova sinova sta prav tako šla tja in se nista nikoli vrnila, boječ se zaslužene kazni. Niso pa se izognili kazni drugi Lichtenbergovi.

Kako še danes odmeva ta umor v ljudeh, priča naloga, ki jo je napisala Iva Traven, učenka 8. razreda v Borovnici. Napisala jo je po pripovedovanju.

»Bila je nedelja 8. decembra 1941. Jaka, mlad, živahen mladenič, poln življenja in načrtov, si ni mislil, da bo žrtev fašističnega nasilja. Zjutraj se je oblekel v praznično obleko. Ko je šel iz kuhinje, se je pošalil z mamo, jo pozdravil in odšel na Breg k svoji zaročenki Roziki Dormiševi. Skupaj bi šla na prijateljevo svatbo. Mimogrede se je ustavil še v gostilni. Kmalu za njim so prišli orožniki. Odpeljali so ga v Borovnico na komando. Tu je bilo aretiranih že veliko moških. Med njimi sta bila tudi brata. Ivan je imel srečo in so ga takoj izpustili. Jakoba in Toneta pa so odpeljali v Ljubljano.

Tri mesece je Jaka z ostalimi tovariši čakal na smrt. Vsak dan so ga pretepali in mučili. Starši so prosili za pomilostitev. S pričami so dokazali, da je nedolžen, a Italijani se niso ozirali na to. Samo enkrat sta ga lahko obiskali mati in zaročenka. Bil je ves zmeden in izčrpan. Ko je zagledal mater, je pritekel k njej, razprostrl roke kakor šestleten otrok ter vzkliknil:

„O mati, nikdar več se ne bom vrnil domov!“

Mati je ostala trdna in tolažila sina: „Saj smo dokazali, da si nedolžen, morajo te izpustiti.“

Najbolj mučen je bil večer pred ustrelitvijo 9. marca. Žena, ki je videla jetnike, je pripovedovala, da je omedlela, ko je streгла duhovniku pri spovedovanju.

Pred seboj so imeli pomaranče, čokolado, pecivo, a niso mogli jesti. S tresočimi se rokami so zapisovali zadnje želje, misli in pozdrave.

10. marca 1942 se je končalo trpljenje šestnajstih jetnikov.

Ob pol šestih zjutraj so jih s kamionom odpeljali s sodišča. Mladi fantje in možje so zbrali ves pogum in so peli, dokler niso dospeli do Gramozne jame.

Sonce je ravno vzhajalo izza hriba, obžarilo talce, ki so stali nepremično v ravni vrsti. Počili so mitraljezi, postreljena telesa so se zrušila na tla.

Veter jim je skozi vejo zapel za slovo žalostinko, sončni žarki pa so jih zadnjikrat namesto žen in mater pobožali in poljubili na otrpla lica.

Čez štirinajst dni je mati prejela poslovilno pismo takrat že mrtvega sina Jakoba. Srce ji je krvavelo, debele solze so ji tekle po licu, ko je brala:

„Moja ljuba mamica! Zadnjikrat te poljubljam in pozdravljam. Vi veste in ves svet ve, da sem nedolžen. Moja zadnja želja

je, naj se izkaže pravica, zakaj mora nedolžen človek umreti. Mama, dali ste mi življenje, veselje, zdaj pa trpim. Oh, kako rad bi še enkrat videl Vas, kako rad bi Vas poljubil, se pritiskil na Vaše dobro srce...«

Spričo barbarskega umora 16 nedolžnih ljudi je »Slovenski poročevalec« dne 17. marca 1942 priobčil črno okvirjeno sporočilo:

»Slovensko zemljo je namočila kri šestnajstih Slovencev, ki so jih rimski fašistični in imperialistični krvniki postrelili v smislu načrtno zamišljenega justičnega umora.

Padli so:

Gabrovšek Ciril, Godec Ernest, Babšek Franc, Žigman Ivan, Ogrin Vincenc, Letonja France, Krašovec Jakob, Miklavčič Anton, Tomažin Martin, Vrhovec France, Rihar Mihael, Debevc Anton, Rihar France, Palčič Alojz, Ogrin Karel, Debevc Ivan.

Slovenski mučeniki! Vaša kri ni zaman. Novo moč daje slovenski partizanski pesti, iz nje črpamo nove sile mi, pravični pokončevalci tujih imperialističnih zatiralcev in njihovih domačih pomočnikov.«

Hkrati je »Slovenski poročevalec« objavil tudi izjavo Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet. Takole se je glasila:

»Poveljstvo izjavlja slovenskemu narodu, da ni nihče, ki je bil v procesu zaradi napada na preserski most obsojen na smrt ali na večletno ječo ali oproščen, pri napadu na most sodeloval, niti ni bil s čimerkoli udeležen v pripravah za napad, niti ni o napadu vedel, niti ni bil član partizanske čete. Pogumni napad je izvršila hrabra partizanska četa, ki je prišla in odšla brez žrtev. Italijanska vojska, ki je imela ta čas dovolj moštva v svojih postojankah v Preserju, Podpeči, Notranjih Goricah in v Brezovici, to je v neposredni bližini mostu, ob napadu ni imela poguma odgovoriti na ogenj partizanskih strojnic in si vso noč ni

upala na teren, tako da je bilo partizanski četi po njenem hrabrem dejanju mogoče neovirano se umakniti na svoj položaj. Svoj pogum so okupatorji pokazali šele drugi dan, ko so aretirali popolnoma nedolžne ljudi.«

Iz vsega navedenega je jasno razvidno, da je imel preserski proces samo ta namen, da bi zastrašil neuklonljivo ljudstvo. Okupator bi rad ljudstvo odvrnil od partizanske vojske, da bi jo na ta način uničil, ker je ni mogel uničiti z orožjem. Fašisti so se dobro zavedali, da je partizanska vojska močna zato, ker je povezana s svojim ljudstvom, ker sta ljudstvo in partizanska vojska eno.

Za zastraševanje ljudstva so se okupatorji posluževali tudi drugih metod. Razglašena je bila policijska ura. Od osmih zvečer do šestih zjutraj ni smel nihče na cesto. (Od 10. II. do 24. II. je bila policijska ure celo od do pol petih popoldne do sedmih zjutraj.) Izdana je bila tudi odredba, da ne sme nihče potovati iz kraja v kraj brez potnega dovoljenja. Zelo je bilo otežkočeno potovanje v Ljubljano. Če tisti, ki je prosil za tako dovoljenje, ni prinesel karabinjerjem podkupnine, je dovoljenje zelo težko dobil ali pa ga sploh ni dobil. Zapiranje ljudi je bilo na dnevnem redu. Ker pa je šlo to prepočasi, si je okupator izmislil nov način, da bi se čim prej znebil nevarnih ljudi. Po vsej Ljubljanski pokrajini so se začele racije, v katerih so vseprek pobirali ljudi in jih zapirali. Na Vrhniki so bile racije 13. marca med 16. in 18. uro. Vsakega moškega, ki so ga v tistem času dobili na cesti ali v gostilni, so vojaki odpeljali v bivšo Polakovo tovarno takega, kakršnega so dobili, v delovni ali v praznični obleki. Nekatere gostilničarje so vzeli kar v predpasnikih. V tovarni so potem prijete na nek tajinstven način odbirali. Nekatere so izpustili, druge obdržali. Ljudje so govorili, da so Italijani imeli skritega domačega izdajalca, ki jim je kazal, koga je treba zapreti. Šestinosemdeset ljudi so obdržali, jih še tisto noč odpeljali v Ljubljano, pozneje pa v Italijo v internacijo. Kljub tolikšnemu številu aretiranih in kljub iznenadenju se jim ni posrečilo, da bi dobili glavne organizatorje Osvobodilne fronte na Vrhniki. Nekatere so potem iskali, n. pr. Staneta Dobovičnika, pa jim je ušel. Zato so pozneje aretirali njegovega očeta.

Tudi na Stari Vrhniki se je zgodilo podobno. Italijani so obkolili obe gostilni in pobrali 7 fantov.

V Borovnici so bile podobne racije nekoliko kasneje, to je 7. aprila. Grenadirji, ki so prišli nalašč zato v Borovnico, so zgodaj zjutraj obkolili vas. Začele so se hišne preiskave. Vse moške so odpeljali v šolo, tu so jih odbirali kakor pred nekaj tedni na Vrhniki. Nekaj so jih izpustili, 55 pa so jih ob 16. uri odpeljali v Ljubljano. Med njimi je bilo tudi 7 žensk. Kmalu so vse poslali v internacijo.



*Stane Dobovičnik, padel
kot komisar XIV. divizije
1. 1944 na Stajerskem*

Isti dan kakor v Borovnici so bile racije tudi na Dolu in v Lazah. Tudi tu so vasi blokiral, ob hišnih preiskavah aretirali moške, jih odpeljali v šolo v Borovnico, kjer so delili usodo drugih Borovničanov. Aretacije so se nadaljevale tudi naslednje dni. Že 9. aprila so v Borovnici prijeli 4 moške, nato pa so nekaj dni skoraj vsak dan koga aretirali. Množične aretacije so bile spet

7. maja, ko so na Bregu, v Lazah in v Borovnici pobrali vse so-rodnike tistih, ki so bili odšli v partizane. Na Dolu, na Bregu in na Pakem so mnogo ljudi aretirali tudi 18. in 19. maja. V tem času so začeli aretirance tudi pobijati. Tako so 19. maja v bližnjem Kamniku na mestu ustrelili 3 aretirance, pozneje v Borovnici pa še 5.

Nekoliko kasneje, to je 10. junija so pobili šestnajstletnega Jožeta Hrena. Prišli so ponj s pretvezo, da mora pokazati, kam je ob razpadu Jugoslavije skrnil puško. Njegovo truplo so ljudje našli šele čez dva dni v grmovju nad Skalarjevo domacijo. Italijansko poročilo o tem se glasi: »V Borovnici so prijeli lastnika puške, ki je bil ubit, ker je skušal pobegniti.« To so zelo znane metode krvnikov.

Nekaj dni prej so si v borovniškem kotu izmislili se nekaj za strahovanje ljudi. Dne 16. V. je izšla odredba, da morajo po-slej hoditi vsi moški spat v šolo v Borovnici, moški z Brega in s Pakega pa so morali hoditi spat v gasilski dom oziroma v vo-jaško barako. Tako so skušali preprečiti, da se ne bi shajali s partizani, oziroma da ne bi odhajali v gozd. Tistim, ki se ne bi hoteli pokoravati, so grozili z internacijo. Janeza Čepona s Pa-kega, starega 79 let, so ustrelili, ker ni spal v vojaški baraki. Drugi dan so ga v samokolnici vozili po vasi. Italijansko poročilo pravi o tem takole: »Ob 4.30 so vojaki v službi na železniški progi v kraju Pako ustrelili nekega Ivana Čepona, starega 79 let, ki je hodil v bližini železniške proge in se na klic stoj ni ustavil.« Kaj bi tako star človek ponoči iskal zmag?

Okupatorji so izdajali nove in nove odredbe. Med drugim je bilo treba oddati vsa kolesa, da bi partizani in aktivisti teže ho-dili iz kraja v kraj. Dne 25. 5. 1942 je izšla odredba, da morajo lastniki posekati vse drevje ob železnici. To je imelo dva name-na, partizani bi se teže približali progi, hkrati pa bi okupatorji prišli do velikih količin lesa, ker so jim bili drugi gozdovi zaradi partizanov nedostopni. Bogastvo slovenskih gozdov je okupatorje zmeraj mikalo.

Strahovanje se je še zmeraj nadaljevalo. Tako so ponoči med 11. in 12. junijem strahovito streljali po vsej Borovnici in okolici s puškami, s strojnimi, minometi in topovi. Streljali so vse-vprek, v hiše, na strehe in po cestah. Izmislili so si, da so neka-teri vaščani streljali iz hiš. Naslednji dan ni smel nihče iz šole, kjer so moški spali. Prav tako niso smeli na Bregu in na Pa-

kem iz skupnih spalnic. K tem, ki so že bili v šoli, so pripeljali še 126 aretirancev. Tisti, ki so ostali doma, večinoma samo ženske in otroci, so bili tako prestrašeni, da si ves dan niso upali iz hiše. Izmed aretirancev so nekatere drugi dan odpeljali v Ljubljano, druge so izpustili.

Največ so prestali ljudje na Pakem in na Bregu. Ne samo to, da so jim požigali domove, da so bili v nenehnem strahu, kdaj jih bodo zaprli ali pobili, 2. avgusta so okupatorji obe vasi v celoti evakuirali. Ob pol petih zjutraj je prišlo vojaštvo v vasi in pobiralo vse, staro in mlado, moške, ženske in otroke, 255 ljudi so odpeljali naravnost v Treviso v internacijo. Ker sta ostali vasi prazni, je bilo uničeno in pokradeno vse, pohištvo, posteljina, obleka, perilo, orodje, celo vrata in okna. Večino tega je odneslo italijansko vojaštvo. Ko so se ljudje vrnili, so našli domove popolnoma izropane.

Na Dolu so pobrali samo moške. Dne 15. avgusta so prišli že zjutraj v vas, vzeli so tudi tiste, ki so spali v šoli v Borovnici in so se tedaj vračali domov. Še isti dan so jih odpeljali v Ljubljano.

Pravi križev pot so pretrpeli ljudje s tako imenovanih hribovskih predelov, s Pristave, Pokojišča, Padeža in Zavrha. Nekakšen ognjeni krst so doživeli že po napadu na postajo Verd, o čemer smo že pisali. A tisto je bilo šele začetek, najhujše jih je še čakalo. Že v začetku maja je spet šel en vod Italijanov na Padež. Tu so pobrali več ljudi in požgali Debevčevo hišo, ker sta jim dva sinova ušla, tretjega, ki je bil ranjen, pa so ujeli. Ko je hiša gorela, niso pustili ničesar reševati. Prijete ljudi so odpeljali v Borovnico. Ranjenega Debevca so tako pretepli, da še naslednje dni ni mogel dvigniti roke. Z grožnjami in strahovanjem so skušali doseči, da bi se tudi pobegla brata javila italijanskim oblastem.

Ponovno so šli Italijani v hribe 14. maja. Nekaj moških s Padeža in Pokojišča je zopet ušlo, drugi so Italijane počakali. Tako so Italijani zopet prignali v Borovnico 28 moških. Nekaj jih je ostalo v Borovnici in okoliških krajih, nekaj pa so jih poslali v internacijo, a so jih kmalu poslali nazaj — postali so belogardisti.

Konec junija je zopet prišlo na Pokojišče kakih 400 Italijanov. Ljudi z Zavrha in Pokojišča so zaprli v hišo Janeza Popka in začeli požigati. Zavrh so skoraj popolnoma požgali, Pokojišče

samo deloma. Nato so šli proti Padežu. Partizanska zaseda pa jih je napadla in Italijani so se hitro umaknili. Zasedli so strelske järke, ki so ostali še iz stare Avstrije. Tu so ostali vso noč. Dopoldne drugega dne so se umaknili v Borovnico, vodeč s seboj ljudi, ki so ji prejšnji dan zaprli v Popkovo hišo. Zavrh je bil od tedaj prazen. Na Pokojišču so ostali v glavnem samo svojci partizanov, ki so se Italijanom skrili. Za te so partizani napravili bivališče v gozdu. Ženske so hodile domov samo podnevi, da so nakrmile prašiče in živino.

Partizani so imeli nad Padežem stalno zasedo. Dne 10. avgusta pa so jih Italijani iznenadili, ker niso prišli z borovniške strani kakor navadno, temveč od Kožljeka. Bilo jih je kakih 500. Ker je imela zaseda za to stran preslabe položaje in tudi premalo borcev, se je morala umakniti. Italijani so šli po obeh straneh vasi, kakih petdeset pa jih je šlo naravnost v vas. Metali so bombe v hiše in jih tako požigali. Žensk in otrok na srečo ni bilo v vasi. Živina se je pasla, nekaj pa jo je bilo po hlevih. Italijani so jo segnali ven. Pri tem je bilo nekaj goved pobitih. Po opravljenem požigu so se Italijani hitro umaknili proti Laščam in Pristavi. Toda naslednji dan so zopet prišli, požgali na Pokojišču in Zavrhu še tisto, kar je ostalo od prejšnjih požigov (razen Galetove hiše in cerkve.)

Še in še bi lahko naštevali. Fašistični okupatorji so zganjali nasilje nad neoboroženim ljudstvom po vsej naši občini, po vsej naši domovini. Toda duha upora niso mogli zadušiti ne z zapiranjem ne s požigi ne s pobijanjem.

IZ PRELITE KRVI JE ČRPALO LJUDSTVO NOVE SILE

Se tako zverinsko divjanje fašističnih okupatorjev nad neoboroženim ljudstvom ni moglo zaustaviti narodnoosvobodilnega boja. Narobe, čim hujša so bila fašistična grozodejstva, večji odpor se je prebujal v ljudstvu. Organizacije Osvobodilne fronte so pritegovale v svoje vrste čedalje več ljudi. Spomladi leta 1942 so terenski odbori OF na Vrhniki postali množične organizacije. Še bolj se je razmahnilo narodnoosvobodilno gibanje po vaseh. Na Stari Vrhniki je krajevni odbor OF pritegnil v svoje vrste domala vse občane. Skoraj vsaka hiša je plačevala Fronti narodnoosvobodilni davek. Podobno je bilo po drugih vaseh, v Podlipi, na Drenovem griču, v Blatni Brezovici in drugod. Na Logu je bilo v času največjega razmaha Osvobodilne fronte, to je spomladi in poletu 1942 včlanjenih 80 % prebivalstva. Fronta ni samo spremenila mišljenja v ljudeh, temveč je preoblikovala tudi njihov značaj. Ljudje so se zdeli strahu, niso se zmenili za strah, če jih je tiščal. Takrat je že sama pripadnost Osvobodilni fronti, ali le simpatije do Fronte, lahko prinesla človeku smrt, pa vendar ljudje niso odrekli, četudi je bilo tisto, kar je bilo treba storiti, še tako tvegano. Naj za to navedemo en sam primer.

Konec maja so na Log prinesli ranjenega partizana. Najprej so ga skrivali v Kozjekovem čebelnjaku, nato nekaj dni pri Vrhovcu, od tam pa so ga prinesli k Ganziti Mariji, kjer je bil 26 dni. Zdravila ga je učiteljica Sivka, o kateri smo že pisali. Enkrat je prišel k njemu tudi zdravnik s Krima. Za ranjenca so zvedeli Italijani, o čemer je prizadete obvestila Remškar Marija. Ljudje niso zgubili glave, niso se vdali strahu. Ranjenca so prenesli k Ivanu Kavčniku, po nekaj dneh v Brezje, od tam pa na

njegov dom, kjer se je naprej zdravil. Domala četrť vasi je sodelovalo pri reševanju tega ranjenca, a vsak bi lahko zgubil glavo pri tem. Podobnih primerov bi lahko še nekaj našeli.

Da je šlo v tem času skoraj za množičen upor proti okupatorju, najbolj kažejo organizacije vaške zaščite, ki so bile prav na vrhniškem področju in v Dolomitih spomladi 1942 najbolj delavne. Predno spregovorimo o tem delu, se mi zdi potrebno, da povemo najprej nekaj splošnega o vaški zaščiti, oziroma o narodni zaščiti, kakor se je vaška zaščita po nekaj mesecih preimenovala.

V 9. temeljni točki programa Osvobodilne fronte je napisano: »Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodnoosvobodilnih čet in narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi Slovenci.« Narodna zaščita je torej bila terenska vojaška ali polvojaška organizacija. Člani vaške zaščite so se po opravljeni akciji vrnili k plugu ali v delavnice. Tako je bila vaška zaščita tudi nekakšna šola za ljudi pred vstopom v partizane.

Prve desetine in vodi narodne zaščite, ki so pozneje prerastli v čete in bataljone, so vznikli jeseni 1941. Dušan Bravničar navaja v svoji razpravi »O nekaterih značilnostih osvobodilnega boja v Sloveniji l. 1941«, da je dalo pobudo za ustanovitev vaških zaščit vodstvo CK KPS, na to pa da je vplival dogodek, ki se je zgodil nekje pri Błokah. Kmetje so tam spontano, z orožjem v rokah ubranili aretacijo sovaščanov. Pozneje so se tako ubranili tudi pred represalijami. Najbrž so pobudi za ustanovitev vaške zaščite botrovale tudi izkušnje borbenih in udarnih skupin v Ljubljani, ki so leta 1941 dosegle skoraj neverjetne uspehe. Septembra je izšel v 3. številki »Dela« Kardeljev članek »V partizane«. V njem je med drugim napisano: »V sleherni vasi in naselju je treba vzpostaviti organizacijo vaške zaščite, ki bo z orožjem ščitila sleherno hišo in slehernega Slovenca pred nasiljem okupatorjev.« V isti številki »Dela« je izšel še en članek (avtor verjetno Boris Kidrič) »Organizirajmo vaško zaščito.« Tu podrobneje piše o organizaciji vaške zaščite. Med drugim je v članku rečeno, naj se zaščitniki oborože z orožjem, ki si ga sami preskrbe, z vojaškimi in lovskimi puškami, z revolverji, z bodali, pa tudi z vilami in kosami. Po tej propagandni pripravi sta 17. oktobra 1941 Izvršni odbor OF in Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet izdala odlok o ustanovitvi narodne zaščite. V odloku je rečeno, da se narodna zaščita osnuje za obrambo slo-

venskega ljudstva pred nasiljem okupatorja. Naloga narodne zaščite je preprečevati aretacije, rekvizicije, preseljevanje, požigane in vsa druga nasilna dejanja proti slovenskemu ljudstvu. Skupine narodne zaščite naj se organizirajo po vaseh in mestih, po tovarnah in drugih podjetjih. Organizirajo jo krajevni odbori OF. Podrejena je poveljstvu slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet. Na podlagi te odločbe je Glavno poveljstvo pozneje izdalo še poseben pravilnik o organizaciji narodne zaščite. Tu so podrobneje našteje njene naloge: oborožen boj, sabotaže, sodelovanje v partizanskih akcijah, vsestranska pomoč partizanom in dopolnjevanje njihovih vrst.

Po omenjenem odloku Izvršnega odbora OF in Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet so vznikale organizacije narodne zaščite po mestih in vaseh, najbolj množično v Ljubljani in njeni bližnji okolici, zlasti v Dolomitih. Na področju Vrhniko smo imeli spomladi 1. 1942 že po vseh vaseh vode narodne zaščite, tako v Verdu, na Stari Vrhniki, v Podlipi, v Žažarju, v Ligojni, na Drenovem griču, na Logu, v Blatni Brezovici, v Bevkah in seveda tudi na sami Vrhniki. Kdaj so bili posamezni vodi organizirani, je težko ugotoviti, v Ligojni, kakor smo že navedli, že novembra 1941, drugje v začetku leta 1942, nekje pa šele spomladi tega leta. Vsekakor pa lahko rečemo, da je tedaj terensko delo bolj slonelo na organizacijah narodne zaščite kakor na samih odbori OF. Člani zaščite so bili večinoma mladi ljudje. Na Vrhniki je bila to izrazito mladinska organizacija. Pripadniki zaščite so morali priseči kakor partizani. Na Vrhniki so prisegali po skupinah. Ena skupina je prisegla v Močilniku, druga v Drem-ljevem paviljonu na Tujnicah, tretja nad Tomažetovim dolom. Komandant vse zaščite na vrhniškem področju je bil Škrabar Stane-Vane, podoficir bivše jugoslovanske vojske, ki je po razpadu Jugoslavije ostal na tukajšnjem terenu.

Sprva je bilo glavno delo zaščitnikov preskrbovati partizane s hrano, orožjem, municijo in drugimi potrebščinami. Z Vrhniko so včasih peljali nabrano kar z avtomobilom, kar smo že omenili, največkrat pa je bilo treba to delati bolj konspirativno. O tem je tovariš Kobi iz Verda tudi tole povedal:

»Hrano za partizane smo dobivali tudi v Blatni Brezovici. Morali smo jo spraviti čez Ljublanico. To ni bilo lahko, ker nismo imeli čolnov. Nekoč smo naprosili Furlana iz Verda, da je naložil nekaj plovov na voz in jih zapeljal na bistriški mah z izgo-

vorom, da bo tam popravljajl mostič. S temi plohi sva s Kržičem prepeljala nabrano hrano čez Ljubljano. S partizani smo bili dogovorjeni, da pridejo ponjo pod neki kozolec. Ker sva se precej zamudila, bilo je že čez polnoč, sva se bala, da partizanov ne bo več na dogovorjenem mestu. Previdno se bližava kozolcu, pazeč, da naju ne bi presenetila kaka sovražnikova zaseda. Ko se kozolcu približava, zaslišiva od tam smrčanje. Mislilila sva, da je kak partizan zaspal pod kozolcem, dobila pa sva nekega Bevčana, ki je podnevi kopal jarke. Ves prestrašen, skoraj jokaje naju je prosil, naj ga pustiva v miru, naj mu ne storiva nič žalega. Zabičala sva mu, naj o našem srečanju nikomur ne črhne. Seveda si potem nisva upala pustiti najinega tovora pod kozolcem, temveč sva živež nesla v Merlakovo klet, kamor so pozneje prišli partizani ponj. Ko sva se ponoči vračala domov v Verd, sva naletela na nekem ovinku na partizane, a nisva vedela, da so partizani, to sva zvedela šele drugi dan. Ker je bilo temno, jih nisva videla, samo nekaj se je zaiskrilo na cesti, kakor da je podkev čevlja zadela ob kamen. Mislila sva, da gre kaka italijanska patrolja, pa sva se hitro pognala čez plot. Ker je zaropotalo, so tudi oni pobegnili, drug drugega smo imeli za Italijane.«

Najpomembnejše pri preskrbi partizanov je bilo spravilo vagonov različnega materiala z železniške postaje Drenov grič proti Krimu, deloma tudi v Dolomite v pozni pomladi l. 1942. (Nekaj tega je bilo prepeljano tudi na Vrhniko. Blago je Nande Šinkovec poskril po trgovinah Cirila Malavašiča, Petra Habiča, Mihaela Maurija, in Josipa Jernejčiča, pozneje pa je bilo tudi to odneseno partizanom.) Pri prevažanju blaga proti Krimu so množično sodelovali zaščitniki iz štirih vasi, z Drenovega griča, z Loga, iz Blatne Brezovice in iz Bevk. Po pripovedovanju Albina Kuclerja sta prišli na Drenov grič dve taki pošiljki, zaščitniki iz Blatne Brezovice pa trdijo, da tri, dvakrat po en vagon, zadnjikrat pa kar trije vagoni. V pošiljkah je bilo manj živil kakor drugega materiala: usnja, tekstilnega blaga, orožja, železa profila 10—20 mm, pločevine, pisalnih strojev, radijskih aparatov, različnega orodja med tem tudi velika stružnica. To je bilo namenjeno za partizanske delavnice na osvobojenem ozemlju. Ves material so zbrali Ljubljanci in ga imeli shranjenega po različnih skladiščih. Potem so ljubljanski terenski zaščitniki spravili blago na železniško postajo, nadaljnje pa je bila skrb zaščitnikov želez-

ničarjev. Lahko si mislimo, da to ni bila preprosta stvar, saj so bile ljubljanske ulice, posebno pa še kolodvor, močno zastražene.

Ko so vagoni prišli na Drenov grič, je o tem obvestil zaščitnike po vaseh železniški uradnik s postaje. Vagone so praznili in odvažal material po enajsti uri ponoči. Imeli so tri vozove z gumijastimi kolesi. Vozili so samotež, samo enkrat so baje peljali s konji, a še takrat samo po barju, do ceste Ljubljana—Trst, čez cesto pa tudi takrat samotež. Blago je bilo treba zvoziti do Ljubljanice pri Kamniku. Čez Ljubljanico so ga vozili s čolnom, ki so ga imeli skritega v Bevkah. (Italijani so že mnogo prej vse čolne pobrali.) Na drugi strani Ljubljanice so čakali partizani (pri zadnji pošiljki kakih 450 ljudi) in odnesli material proti Krimu.

Največje težave so bile s tretjo pošiljko. Treh vagonov ni bilo lahko hitro izprazniti in blago odpeljati. Lojze Volk, komisar zaščite v Bevkah, je povedal, da so tisto noč blago dvakrat naložili in še ga je nekaj ostalo za naslednjo noč. Vsega blaga tudi niso mogli prepeljati čez Ljubljanico, nekaj so ga skrili pod Kaminovim kozolcem, nekaj pa še bolj stran od Ljubljanice, pri Lipovcu. Posebne težave jim je delala velika stružnica. Bilo je ravno v dneh, ko se je začela velika italijanska ofenziva proti partizanom, o kateri bomo kasneje govorili. Dne 18. julija je prišla večja skupina italijanskih vojakov po desnem bregu Ljubljanice do Kamina. Najprej so metali čez vodo bombe, nato so prišli čez, našli material pri Kaminu in pri Lipovcu in potem obe domačiji požgali. A tudi material, ki so ga partizani odnesli, ni prišel ves tja, kamor je bil namenjen. Nekaj so ga partizani pustili na Prevalah pod Žalostno goro. Italijani so ga med ofenzivo našli in tudi tam požgali.

Omenili smo, da je bila pravzaprav glavna naloga narodne zaščite, da varuje civilno prebivalstvo pred okupatorjevimi nasiljem, pred pobijanjem, požiganjem in rekvizicijami. Glede tega o zaščiti na vrhniškem področju ne moremo kaj posebnega povedati. Res je, da so po nekaterih vaseh zaščitniki ponoči stražili (v Blatni Brezovici, v Bevkah, na Drenovem griču in na Logu), da bi prebivalstvo pravočasno opozorili, če bi se vasi ponoči bližali Italijani. To pa je bilo dejansko vse, kar se tiče zaščite civilnega prebivalstva. Marsikje zaščita tudi ni imela potrebnega orožja, v Bevkah in v Blatni Brezovici so imeli samo po eno, dve

puški. Drugje so imeli nekaj več orožja, morebiti največ na Logu, kjer so imeli spravljenega v posebnem bunkerju, in na Stari Vrhniki, kjer so razen pušk in bomb imeli celo puškomitraljez.

Pomembnejše je bilo sodelovanje zaščitnikov v skupnih bojih s partizani. Pri napadu na Verd so sodelovali zaščitniki s Stare Vrhnike in iz Verda. Starovrhniški so demonstrativno streljali na vojašnice na Košacah, da bi tako Italijane premotili, nekaj verških zaščitnikov pa je pri napadu neposredno sodelovalo. Razen tega so le-ti pred napadom porezali telefonske žice.

Najpomembnejše je bilo sodelovanje zaščitnikov v večdnev-
nih bojih, ki so jih bili dolomitski partizani v zadnjih dneh
junija l. 1942. V teh bojih so sodelovali zaščitniki iz več vasi, iz
Podlipe, Stare Vrhnike in Ligojne, razen tega pa še zaščitniki
iz vasi dobrowskega rajona. Tedaj se je raztezala preko dolomit-
skega področja skoraj pravcata fronta, od Miznega dola do Do-
brove in Dravelj. O teh bojih bomo obširneje govorili v nasled-
njem poglavju.

Po julijskih dneh je začelo delo narodne zaščite na vrhni-
škem področju slabeti in je nazadnje prenehalo. To se je zgo-
dilo deloma zaradi odhoda zaščitnikov v partizane, deloma za-
radi razbijaškega in izdajalskega dela nastajajoče bele garde.
Nekateri zaščitniki so postali pozneje zagrizeni belogardisti. To
je vplivalo tudi na druge, prevzel jih je strah, kaj bo z njimi,
saj je bilo po teh izdajalcih vse njihovo delo razkrito. Kdor se
ni pravočasno umaknil v partizane, so ga zaprli, ga odgnali v
internacijo ali celo mučili in ubili. Dovolj zgovoren je primer,
ki se je zgodil v Ligojni. O tem je povedal Matevž Novak na-
slednje:

»Zaradi izdajstva so Italijani vedeli za delo zaščite v Li-
gojni. Mnogim so poslali pozive, naj se javijo italijanski ko-
mandi na Vrhniki, med njimi tudi Nacetu Pajsarju in Francu
Verbiču (ta je bil komisar zaščite v Veliki Ligojni). Seveda se
ni nihče odzval. Naceta Pajsarja so Italijani nekje ujeli in ga
zverinsko mučili. Drugi smo se pripravili za odhod v partizane.
Zvečer 25. junija smo se zbrali v Kržetovi gostilni, da se podrob-
neje dogovorimo kako in kaj. Drugi smo šli v Kisovnik na jav-
ko, Verbič pa je v jutranjih urah še šel domov, ne vem več po
kaj. Ko je prišel v hišo, so prišli za njim Italijani in ga prijeli.
Pretepli so ga in mu dali 1/2 kg soli, ki jo je moral pojesti. Ze



Jama v Celarjih, taborišče vrhniških partizanov spomladi l. 1942

vsega onemoglega so ga gnali kazat Bradešku, da je potrdil, da je pravi, nato pa proti Vrhniki. Spotoma so ga ustrelili.«

Zaradi okupatorjevega divjanja so mnogi odšli v partizane, nekateri, da si rešijo glavo, drugi, da se maščujejo za gorje, ki so ga okupatorji počenjali nad ljudmi, mnogi pa tudi iz zavesti, da je edina rešitev za slovenski narod oborožen boj proti fašističnim zavojevalcem. Marca je odšlo v gozd kakih deset Vrhničanov in Starovrhničanov. To je bila prva oborožena skupina, ki se je stalno zadrževala v Dolomitih. Prej so se partizani tu zadrževali samo prehodno. Najprej Špacapanova skupina, ki je napadla preserski most. Za to sta se pri Lešnjaku na Korenu formirali še dve skupini, ena je že decembra 1941 odšla v Šercerjev bataljon na Otave in je sodelovala pri napadu na Verd. Drugo, sestojčo večinoma iz gorenjskih partizanov, so Italijani marca 1942 napadli, požgali Koreno, dva partizana ujeli, ju prepeljali na Vrhniko, ju na dvorišču bivše Polakove tovarne pri-

vezali za kamion in ju tam vlačili, dokler nista od muk umrla. Vrhniška skupina pa je postala jedro poznejšega Dolomitskega odreda. Sprva so se ti partizani zadrževali v bližini Stare Vrhničke, kmalu pa so se premaknili nad Celarje blizu Kajndola. Skoraj sočasno kakor vrhniška skupina se je blizu Žiberš formirala logaška partizanska skupina. Ta se je kmalu premaknila na Vranje pečine, aprila pa na Rupe blizu Žazarja, kjer se je združila z vrhniško skupino. Nastala je četrta četa prvega bataljona Notranjskega odreda. Odredi so se formirali spomladi 1942. Šteli so po dva, tri pa tudi po več bataljonov.

Dolomitski partizani so takrat izvedli več uspešnih akcij. Tako je 5. maja partizanska zaseda napadla skupino financarjev na cesti Vrhnika—Horjul in jih 6 ubila. Najuspešnejša akcija četrte čete je bil napad na vojaške kamione pri Cestah dne 11. junija. Italijani so imeli precejšnje izgube, 7 mrtvih in 5 ranjenih. Partizani so izgubili samo enega borca.

Število partizanov je v Dolomitih hitro naraščalo. Z Loga je aprila meseca odšlo 8 mladincev v partizane. Ti so bili že prej zelo vneti pripadniki Osvobodilne fronte. Tako so že 1. decembra 1941 razobesili slovensko zastavo pri Skandru na Logu in zakurili kres na Ilovškem vrhu. Nekoliko kasneje so ti mladinci vdrli v stanovanje fašista Bude, ki je stanoval v šoli, mu odnesli italijanske zastave in jih vrgli na gnoj. Spomladi so se odzvali klicu domovine in odšli v gozd. Priključili so se četi na Ključu in z njo 7. maja doživeli svoj ognjeni krst v hudih bojih z Italijani, ki so napadli njihovo taborišče. To je bila pravzaprav šolska četa, vanjo so prihajali novinci iz Ljubljane in okoliških vasi. Tako sta bili v Dolomitih že dve četi, formiral se je IV. bataljon Notranjskega odreda. Proti koncu junija pa je število partizanov v Dolomitih že tako narastlo, da je tu nastal samostojen odred, Dolomitski odred. Sprva je imel dva bataljona, pozneje pa tri.

Poglejmo, kako so v tem času naraščale partizanske vrste v borovniškem kotu. V Borovnici in okolici je bila v začetku maja množična mobilizacija za odhod v partizane. Največji odziv je bil na Bregu in na Pakem. Okrog 36 ljudi je iz teh dveh vasi takrat odšlo v partizane. Iz vsega borovniškega področja je bilo v začetku maja v partizanih okrog 70 borcev. To so bili sami prostovoljci, ki so zavestno zgrabili za orožje.

Kako je bilo v hribih, smo že omenili. Rekli smo, da so 14. maja Italijani zopet prišli na Padež in Pokojišče, moške, ki so jih počakali, so odgnali v Borovnico, drugi so se umaknili in odšli v partizane. Trinajst vaščanov je takrat zagrabilo za orožje. Tedaj se je na Vinjem vrhu formiral Pokojiški vod, ki je spadal pod tretjo četo Šercerjevega bataljona. O nekaterih spopadih tega voda okrog Padeža smo že pisali. Sprva je bila glavna njegova naloga kontrolirati teren med Vinjim vrhom in Zavrhom ter Padežem. »Nad Padežem smo imeli stalno zasedo,« pripoveduje Janez Debevc. »Nad taboriščem, na dobri razgledni točki smo imeli opazovalnico. Z daljnogledom smo po ves dan opazovali bližnjo in daljno okolico. Pred Italijani, ki so imeli bunker nad Zavrhom, se nismo skrivali, vedno so nas lahko videli kakor tudi mi njih. Približati se jim seveda nismo mogli, ker so bili prav na vrhu, okrog bunkerja pa sama čistina. Včasih smo iz daljave spustili nekaj strelav proti njim, da smo jih vzdramili iz spanja. Seveda so potem dolgo streljali v prazno.

To postojanko so Italijani oskrbovali iz Borovnice. Vsak dan so jim z mulami nosili gor hrano in druge potrebščine. Seveda spremstvo ni bilo majhno, kakih 40 dobro oboroženih mož. Neka dne (10. junija 1942 — op. pisca) smo jim pri Belem potoku nad Kraljevo dolino postavili zasedo. Bilo nas je 22. Trije smo se skrili nekoliko niže, a 3 metre nad potjo. Naša naloga je bila, da jim preprečimo umik. Okrog devete ure dopoldne se pojavi na poti raztegnjena kolona. Šli so zelo previdno, mi pa smo jih imeli pred sabo kakor na dlani. Ko se je zadnji skril za ovinkom, je zagrmelo. Pričeli so teči nazaj, toda mi trije smo jim preprečili umik. Skakali so pod cesto in potem po strmini navzdol. Padlo je 7 vojakov in oficir, nekaj je bilo tudi ranjenih. Mi smo imeli enega mrtvega. Ubiti sta bili tudi obe muli. Mi smo mislili, da bo uspeh večji, hoteli smo namreč ujeti vso patroljo. Kljub temu smo bili zadovoljni, saj je bil to naš prvi večji spopad. Nismo pa se smeli dolgo zadrževati tam. Pobrali smo plen, da smo ga komaj nosili, in se umaknili.«

Italijani so svoje padle že dopoldne pripeljali v Borovnico. Ko so mrličje peljali skozi vas, so divje streljali na vse strani in grozili ljudem. Podili so jih s pragov, najbrž zato, da ne bi ljudje videli, kaj vozijo. Zvečer ob pol devetih so pripeljali v Borovnico tudi padlega partizana. Bil je domačin. Švigelj Milan-Murko, operativni oficir. Pripeljali so ga na zadnjem koncu voza

in ga vrgli na pokopališču za zid. Grobar ga je šele čez dva dni pokopal.

Naj navedemo še nekaj bojnih akcij Šercerjevih partizanov na teritoriju naše občine, kakor jih kronološko navaja operativni dnevnik prvega bataljona Ljube Šercerja.



Taborišče Šercerjevih partizanov na Pokojišču

10. V. Uničenje telefonske in telegrafske zveze nad Bistvo — obstreljevanje Verda.

13. V. Požgana velika parna žaga belogardista Hrena.

15. V. Napad na vlak med Borovnico in Preserjem — razbite 4 cisterne za nafto, poškodovana lokomotiva in poštni voz.

17. V. Obstreljevanje vojaških barak na Dolu pri Borovnici. Več Italijanov ubitih, en partizan pogrešan. Obstreljevanje posadke na Bregu.

21. V. En vod je napadel dvajsetčlansko patroljo, ki nosi hrano na Planino. Ubiti so bili vsi Italijani, zaplenjeno je bilo njihovo orožje.

26. in 27. V. Obstreljevanje posadke na Zavrhu.

6. VI. Miniranje proge na Dolu. Tovorni vlak iztirjen.

8. VI. Udarni vod obstreljuje tovorni vlak blizu Verda — pretrgane vse telefonske zveze.

O požigu Hrenove žage moramo še tole povedati: Da bi preprečili ropanje slovenskih gozdov sta vodstvo Osvobodilne fronte in Glavno poveljstvo prepovedala sekanje v gozdovih (razen za lastne potrebe gozdnih posestnikov), kakor tudi žaganje lesa za okupatorja. Ker se Hren tej odredbi ni pokoraval, so mu partizani žago zažgali in tako za vselej preprečili, da bi žaga žagala za okupatorjeve koristi. Osvobodilna fronta je bila tistikrat edina oblast, ki jo je slovensko ljudstvo priznavalo in zato povsem upravičena do takih ukrepov.

POŽAR SE JE RAZPLAMTEL

Proti koncu junija je prišla na naš teritorij 2. grupa odredov. Grupe odredov so bile takrat največja vojaška formacija partizanskih edinic. Štele so po dva, po tri pa tudi po več odredov. Najštevilnejša je bila 3. grupa, ki je pokrivala teren Notranjske, Kočevske in dela Dolenjske. Druga grupa je bila določena za Štajersko. Že maja je poskušala pri Jančah preiti nemško-italijansko demarkacijsko črto in se potem preko Save pomakniti na Štajersko. Nemci so zvedeli za to partizansko namero, okrepili so svoje čete na tamkajšnjem teritoriju in v hudih bojih potisnili grupo nazaj na italijansko stran. Ker se grupa tam ni mogla prebiti na Štajersko, je izbrala daljšo pot, da bi dosegla svoj cilj, čez Notranjsko, Polhograjske Dolomite, Gorenjsko in Kamniške planine. To je bil znameniti pohod 2. grupe odredov.

Komandant 2. grupe odredov je bil Franc Rozman-Stane, komisar pa Dušan Kveder-Tomaž. Takrat je grupa štela 541 borcev, porazdeljenih na štiri bataljone, prvi, drugi in tretji bataljon Savinjskega odreda in drugi bataljon Pohorskega odreda, dočim je prvi bataljon Pohorskega odreda še ostal na položajih na Dolenjskem. Čim je grupa prišla na naše področje, se je odločila za večjo vojaško akcijo, napadla naj bi tovorni vlak pred postajo Verd. Za to akcijo so se odločili iz dveh razlogov. Prvič, da pritegnejo pozornost Italijanov na Verd in bi tako ostali partizani čim bolj neopazno prešli dolomitski sektor in nemško-italijansko mejo, in drugič, da bi izvedli načrt, ki se je drugega februarja ponesrečil: ustavili bi vlak, ga z vso hitrostjo spustili po progi navzdol na borovniški most, ki bi se zaradi tega brčes porušil.

Za napad je zadostoval en bataljon. Za to je bil določen drugi bataljon Pohorskega odreda. Sodelovala pa je tudi tretja četa bataljona Ljubo Šerčer in udarni vod tega bataljona. Borci Šerčerjevega bataljona so postavili zasede na borovniškem odseku, demonstrativno napadli artilerijsko postojanko pod borovniško postajo in obstreljevali postajo Verd.

Napad se je začel nekaj minut čez polnoč 29. junija 1942. Partizansko poročilo takole opisuje akcijo:

»Noč je temna, dež pada, nevidne vrste premočenih partizanov se neslišno bližajo težko pričakovani progi. Minerji so pripravljene, kurirji prinašajo zadnja poročila. Sliši se prihajanje vlaka, signal je postavljen v logo »stoj«. Še en trenutek in vlak je tu. Ustavlja se, prvi uspeh. Črrr... so zadoneli italijanski mitraljezi iz oklopnih in drugih vagonov. Takoj nato odgovorijo naši strelci, bočne in krilne zaščitnice naših mitraljezov. Postalo je precej živo. V tem ognju se zaslišijo obupni glasovi: Odprite, vaši smo, Slovenci smo! Komandant partizanov ustavi ogenj in da povelje naprej. Juriš!«

Kaj se je zgodilo? Naključje je hotelo, da se ni pripeljal napovedan tovorni vlak, temveč vlak z interniranci, ki so jih Italijani peljali v svoja koncentracijska taborišča. Partizani so začeli internirance takoj reševati, kar ni bilo lahko. Čez vrata vagonov so bili močni zapahi, poviti z debelo žico. Internirance je spremljalo čez sto vojakov, ki so deloma poskakali na drugo stran vlaka in so streljali pod vagoni. Tako so partizani reševali internirance v smrtni nevarnosti. En partizan je padel, eden pa je bil ranjen. Italijani so imeli dva mrtva, enega pogrešanega in enega ranjenega. Žrtve so bile tudi med interniranci, ker partizani niso vedeli, kdo je v vagonih, ko so začeli streljati. Trije interniranci so bili ubiti, sedem pa je bilo ranjenih. Od 598 internirancev, so partizani rešili 328, iz 17 vagonov vse, iz zadnjih 9 vagonov pa jim internirancev ni uspelo rešiti. Medtem, ko so partizani reševali internirance, se je Italijanom posrečilo odklopiti lokomotivo in 4 blindirane vozove, odpeljali so se z njimi proti Rakeku.

Kljub temu, da akcija ni uspela po prvotni zamisli, so partizani dosegli enega največjih svojih uspehov v tistem času. Odmev med civilnim prebivalstvom je bil velikanski, ne samo na Vrhniki in v okolici, temveč po vsej Ljubljanski pokrajini, saj se je glas o tem hitro razširil med ljudmi.

Partizani so rešene internirance hitro odpeljali proti Kožlješkim žagam, v taborišče tretje čete Sercerjevega bataljona. Tu jim je bilo dano na izbiro, ali zgrabijo za puške ali gredo v delavske bataljone na Kočevsko, ki je bila tedaj osvobojena. Za borce se jih je priglasilo 86, okrog 30 se jih je priglasilo Italijanom, ti so se že ponoči na Verdu oddvojili od tovarišev, drugi pa so šli v delavske bataljone.

Bataljoni Savinjskega odreda bi morali čez proge že pred akcijo. Ker pa je bila proga močno zastražena, to ni bilo lahko. Prvo noč se jim prehod ni posrečil. Prebili so se šele naslednjo noč in se pri požgani Hrenovi žagi združili z bataljonom Pohorskega odreda. Vse to je Italijane alarmiralo, da je prišlo na dolomitsko področje večje število partizanov. Tolikšno število partizanov je puščalo za sabo tudi široko sled, v travi se je videla kakor na novo napravljena pot. Tako so Italijani vedeli za smer njihovega pohoda. Naše vasi, Podlipa, Kajndol in druge niti prej niti kasneje niso videle toliko partizanov kakor v tistih dneh.

Partizanom zato ni bilo mogoče neopazno priti čez mejo. Italijani so začeli takoj hajko za njimi, hkrati pa so obvestili še Nemce in jih naprosili, naj okrepe svoje obmejno moštvo. Prišlo je do spopadov z Italijani pri Vrzdencu, pri Horjulu in pri Sentjoštu. Ponoči med 30. junijem in 1. julijem se je grupa skušala v štirih vzporednih kolonah prebiti na nemško stran. Ker pa so Nemci skoncentrirali na meji precejšnje število vojaštva, je prišlo do hudih bojov, čim so partizani prestopili mejo. Noč je bila temna, zveze slabe, partizani niso poznali terena, vse to je otežkočalo preboj. Samo enemu bataljonu je uspelo priti na položaje Poljanskega bataljona, trije pa so se morali umakniti nazaj čez mejo. Umikajoči se bataljoni so takoj trčili na Italijane in se z njimi spopadli. Tudi Italijani so zbrali v Dolomitih precejšnje število vojaštva, ker so hoteli 2. grupo uničiti. Partizani so se izogibali spopadam, kolikor so mogli, zato so vsak dan menjali taborišča. Njihova naloga je bila čim prej priti na Gorenjsko. Dvema bataljonoma se je to posrečilo šele ponoči 3. junija, en bataljon pa je še ostal v Dolomitih.

Da bi razbremenili partizane 2. grupe, je Dolomitski odred začel ofenzivne akcije proti Italijanom. Na vsem področju Dolomitov so se razplamтели hudi boji, ki so trajali do 13. julija. Štab odreda je odredil mobilizacijo narodne zaščite in tudi drugih moških. Po tej odredbi so se morali odzvati mobilizaciji vsi

moški v starosti od 15. do 60. leta. Ukazano jim je bilo prekopati vse prometne ceste in poti, po katerih bi se okupator lahko kretal, izkopati pasti za tanke, napraviti zaseke, to je posekati in požagati drevje tako, da je le-to padlo na cesto. S tem bi bilo otežkočeno napredovanje tankov. Mobiliziranci bi morali napraviti molotovke, z bencinom napolnjene steklenice, ki bi jih borci goreče metali pod tanke, da bi se le-ti vneli. Razen tega so zaščitniki sodelovali pri samih bojih. Kakih dvajset podlipskih zaščitnikov je držalo položaje pri Mizendolu (tam do bojev ni prišlo), starovrhniški zaščitniki so imeli položaje nad Kisovcem nad Ligojno, blizu njih pa so zasedli položaje partizani. Zaščitniki iz vasi dobrovskega rajona so s partizani sodelovali pri napadu na Polhovgradec dne 9. julija.

Ponoči med 7. in 8. julijem so ligojski zaščitniki prekopali cesto Vrhnika—Horjul in napravili zaseke na nekaterih poteh. Spodžagali so tudi stebre lesenega mostiča čez Podlipščico. Ker so bili mobilizirani tudi taki, ki niso bili za partizane, je lahko prišlo do izdajstva. Zakrivil naj bi ga bil Bradeško, ki je po pripovedovanju Novaka Matevža že spomladi nagovarjal ligojske zaščitnike, naj ne zbirajo orožja za partizane, temveč naj ga rajši prodajo njegovim, da jim ga bodo dobro plačali. Tistikrat so ga partizani strogo opomnili, naj bo pameten in naj preneha z razdiralnim delom. Kaže pa, da ni zaleglo. Baje je tisto noč prej odšel z dela in se s kolesom odpeljal proti Vrhniki, naproti kaplanu Kraljiču, ki naj bi tisto jutro v Ligojni maševal. Obvestil ga je, kaj se je ponoči dogajalo v ligojskem kotu, ta pa se je takoj obrnil in odšel obvestit Italijane. Če je res Bradeško izdal nočno delo, pa ni bil sam kriv gorja, ki je doletelo Ligojno. Bolj so bili krivi tisti, ki so ga zapeljali in ga spravili na tako pot, kaplan Kraljič in drugi. Naj bo tako ali tako, dejstvo je, da so v zgodnjih dopoldanskih urah odšli proti Ligojni Italijani s tanki in kamioni. Mostič je bil slabo spodžagan, tanki in kamioni so prišli čez in nadaljevali pot (Samo en tank je zdrknil v jarek). Pri Razpotju je čakala Italijane partizanska zaseda. Čim so se Italijani dovolj približali, je zadrdral partizanski mitraljez. Prvi kamion, poln italijanskih vojakov, je zavozil v jarek. Ubiti so bili trije italijanski vojaki, šest pa je bilo ranjenih. Tank, ki so ga bili partizani spustili naprej, se je ustavil, obmil svoj top proti zasedi in začel streljati. Zaseda se je morala umakniti. En borec je bil ranjen in je ranam kmalu podlegel.

Po tem boju so se Italijani obrnili, šli so v Veliko Ligojno. Vaščani so že prej zbežali na Drenov grič in v Sinjo gorico. Bra-deško pa jih je počakal. Ko so Italijani prišli v vas, je baje dvig-nil roke in rekel: »Jaz sem vaš.« Pozneje so Italijani dobili še Židnikovega očeta in sina (Jožeta in Janeza Osredkarja). V trgo-vini so Italijani vse pokradli, ropali so tudi po hišah. Izgnali so iz hlevov živino, nato pa začeli metati v hiše zažigalne bombe. Požgali so domala vso vas, okrog 40 hiš in gospodarskih poslopij. Ko so opravili to barbarsko delo, so naropano blago naložili na



Ujetega pesnika Roba ženejo družno Italijani in beli

voz, ujetniki pa so jim ga morali peljati na Vrhniko. Toda že spotoma, to je pri Bizjakovem griču so vse tri ustrelili.

O požigu Ligojne pravi italijansko poročilo naslednje: »Ker so v Ligojni streljali iz hiš, sem ukazal, naj naselje razrušijo.« Z lažmi so skušali opravičiti svoje grozodejstvo.

Italijanom pa še ni bilo dovolj maščevanja. Dne 12. februarja 1943 so iz ljubljanskih zaporov pripeljali 9 talcev in jih na Češ-nikovih njivah pod vasjo ustrelili. Še prej so si morali smrti za-pisani sami skopati grob. Ustreljeni so bili:

Ivan Rob, Jože Rodič, Jurij Jager, Jože Pelko, Alojz Udovec, Franc Turk, Alojz Makovec, Janez Vadnjal in Ivan Strojan.

Slovenskega pesnika Ivana Roba, po katerem se imenuje prejšnja Podlipska cesta, so Italijani ujeli pri Škocjanu na Dolenjskem 22. januarja 1943. Ko so ga zasliševali in mu grozili s smrtjo, jim je vrgel v obraz besede dveh italijanskih borcev za svobodo iz prejšnjega stoletja, bratov Bandiera, ki sta tudi bila obsojena na smrt: »Kdor umre za domovino, je živel dovolj!« Te besede so vklesane v spominski kamen, ki sta ga krajevna organizacija Zveze borcev v Ligojni in občinska organizacija na Vrhniki po vojni postavili ustreljenim žrtvam na kraju, kjer so bile ustreljene.

Z OGNJEM IN MEČEM

Dne 16. julija 1942 se je začela velika italijanska ofenziva na osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini. Trajala je do konca septembra, a ni divjala povsod hkrati, temveč postopoma, v več sunkih. Predel za predelom je prečesala in prekrížarila italijanska soldateska. Ofenziva se je začela na Nötranjskem, prešla na Kočevsko, potem na Dolenjsko in v Dolomite. V tej ofenzivi je sodelovalo čez 60.000 italijanskih vojakov. Italijanska vojska je bila opremljena s topništvo, tanki, letali in najmodernejšim avtomatskim orožjem. Hkrati z italijansko ofenzivo je potekala tudi nemška ofenziva na Gorenjskem in Štajerskem, sodelovalo je okrog 20.000 nemških vojakov. V tej ofenzivi so prišli iz svojih lukenj tudi domači izdajalci, nastopila je bela garda, kakor je ljudstvo takrat imenovalo te izdajalce. Ni še nastopila v odprtem boju, temveč tako, da je sovražniku kazala pota in ljudi, ki jih je bilo treba po njihovem zapreti ali pobiti.

Italijani in Nemci so nameravali v tej ofenzivi povsem uničiti partizansko vojsko. Toda to se jim ni posrečilo. V hudih bojih so partizani zadali sovražniku precejšnje izgube, nad 2000 mrtvih in ranjenih Italijanov in okrog 500 mrtvih in ranjenih Nemcev. Partizani niso imeli veliko ranjenih in mrtvih, pač se je večje število še neprekaljenih borcev prostovoljno javilo italijanskim vojaškim komandam. Nekaj teh so Italijani pobili, druge so poslali v internacijo. Glavni del partizanske vojske se je po hudih začetnih bojih spretno prebijal skozi sovražnikove obročje v manjših edinicah in skupinah. Iz ofenzive je izšla partizanska vojska še bolj prekaljena, kakor je bila prej.

Ker sovražniku ni uspelo uničiti partizanov, je ves svoj bes izlil na civilno prebivalstvo. Požganih je bilo na tisoče hiš in

drugih poslopij, po Notranjskem in Kočevskem so bile požgane cele vasi, pobitih je bilo na stotine nedolžnih ljudi, na tisoče pa izgnanih iz svojih domov in odgnanih v internacijo. Žrtve niso bili samo moški, temveč tudi ženske in marsikje celo otroci. Bilo je, kakor da so se v deželo vrnili turški časi.

Ofenziva se je začela prav na področju naše občine. Že prejšnji dan, to je 15. julija so Italijani metali iz letal letake, s katerimi so prepovedali ljudem vsako oddaljevanje iz svojega kraja. Naslednji dan ljudje še na polje niso smeli. Hkrati so grozili, da bodo ustrelili vsakega, ki ga bodo dobili z orožjem. Partizane so pozvali, naj se sami prijavijo italijanskim vojakom. Kdor se bo javil, da mu italijanske oblasti jamčijo življenje. Drugi dan že v jutranjih urah se je začelo topniško obstreljevanje proti partizanskim položajem. S topovi, ki so jih imeli blizu taborišča pod Doļom, so Italijani najprej obstreljevali robove nad Brezovico in Sobočevim, nato pa više, proti Smrekovcu in naprej. Topništvo je obstreljevalo tudi Krim in Mokrc. Po enourni topniški pripravi so Italijani krimsko področje bombardirali še iz letal. Nato so začeli prodirati na partizansko ozemlje z moštvom. Vendar ni potekalo gladko, kakor so si Italijani ta pohod čez slovensko ozemlje zamislili. Partizani Krimskega odreda so nudili Italijanom hud odpor pri Gornjem Igu in na Krimu, Italijani so imeli precejšnje izgube. Šele 21. julija se jim je posrečilo zavzeti Rakitno. Takrat so tudi požgali nekaj hiš na Prevali, kar smo že omenili.

V začetni fazi se je ofenziva dotaknila samo skrajnega roba sedanje vrhniške občine, potem pa se je pomaknila še dalj proti Notranjski in Kočevski. Partizani Šercerjevega bataljona — nekateri so mu rekli tudi Lukov bataljon, ker je bil njegov komandant Luka-Tone Vidmar — so ob začetku ofenzive držali položaje nad Kožljekom. Ko tistih položajev niso mogli več braniti, so se umaknili proti Ljubljanskemu vrhu. S tem so bili že za hrbtom italijanske ofenzive in so lahko sami določali svoje bodoče vojne akcije.

»Ofenziva nas pravzaprav ni prizadela,« pripoveduje Janez Debec iz udarnega voda Šercerjevega bataljona. »Samo moralno je na nekatere vplivala, kdaj pa kdaj je kdo ušel iz edinice. V glavnem so bili to borci doma okrog Svetega Vida. Nekega dne so spet štirje, ki so bili od tam doma, vprašali komandanta Luko, če lahko gredo za nekaj dni domov. Tedaj nas je Luka

sklical skupaj in nam rekel: 'Ko smo zgrabili za orožje, smo bili trdno odločeni boriti se proti okupatorju, dokler ne osvobodimo domovine. Tisti, ki se nima namena boriti, lahko gre kamor hoče, samo puško mora pustiti tukaj. Opominjam pa ga, naj ne jemlje orožja iz okupatorjevih rok, to si vsi dobro zapomnite!' Zdi se mi, da so bili tisti štirje zadnji, ki so odšli od nas. Še nekaj takih govorov in ljudje so zopet dobili zaupanje vase.«

»Utaborili smo se na treh krajih, ne daleč od Padeža,« še pripoveduje Janez Debevc. »Previdno smo hodili v patrolje in na poizvedovanje. Nekateri partizani so se ob ofenzivi izgubili, iskali so zveze s partizani, patrolje so jih našle in jih pripeljale v taborišče.«

Da vsaj nekoliko spoznamo življenje Šercerjevih partizanov v tistih dneh, še poslušajmo Janeza Debevca.

»Trebalo je bilo misliti na žetev žita okrog Padeža, Pokojišča in Zavrha, da se preskrbimo za zimo,« pripoveduje. »Domenili smo se, da žito, katerega lastniki so bili partizani, požanjemo sami. Meni so rekli, naj na skrivnem kraju napravim skladišče. Pomagala sta mi še dva tovariša. Z enim sva kopala, drugi pa je stražil, da nas ne bi kdo odkril. Še predno smo bili s skladiščem gotovi, so nekega jutra navsezgodaj prihrumeli Italijani in Padež obkolili. (To je bilo 11. avgusta, o čemer smo pisali v poglavju »Da bi upor zadušili« — op. pisca.) Tedaj so bile ženske in otroci v vasi. Na hitro so vse nagnali pred Vidmarjevo hišo in le malo je manjkalo, da jih niso postrelili. Vidmarjeva žena je bila šivilja in nam je šivala triglavke. Eno so našli v njenem kovčku, zato so Vidmarjevo odgnali malo iz vasi in jo tamkaj ustrelili. Njeno truplo so vrgli v ogenj. (Zoglenele ostanke so ljudje našli šele čez 10 dni, to je 21. avgusta.) Italijani so vas tudi izropali, poklali vse prašiče, naložili naropano na voz in z ljudmi vred odpeljali proti Borovnici. Seveda so prej še požgali vse, kar med prejšnjimi požigi ni zgorelo. Tudi na Pokojišču so požigali, ropali in pobrali nekaj žensk in otrok. Poslej v pokojiških vaseh ni bilo več civilnih ljudi, tam gori smo bili samo še partizani.

Po tistem smo kmalu začeli z žetvijo. Partizanke so žele, partizani pa so vezali snope in jih postavljali v kope, da se je žito sušilo. Nekega dne so zopet prišli Italijani, tokrat že v družbi z belimi. Ko so zagledali žanjice, so jih skušali obkoliti,

da bi jih ujeli, toda žanjice so jih pravočasno opazile in pobegnile. Vsi so se rešili, samo en partizan je bil tistikrat ranjen v nogo.

Nekega dne so prišli tudi ljudje iz Borovnice žet žito. S seboj so imeli vozove, da bi požeto žito odpeljali v dolino. Partizani pa smo menili, da je to žito naše. Ko je partizanska patrolja odkrila nezaželene delavce, jim je ukazala, naj voze spraznijo. Potem so se dogovorili, da si požeto žito s partizani razdelijo na polovico. Za bodoče pa jim je bilo prepovedano hoditi gor po žito.

Žito smo mlatili na Gospodovki. Mlatilnico smo dobili na Padežu. Debec Jože, tudi partizan, jo je bil spravil ven, predno so Italijani požgali. Z njiv smo žito nosili ponoči, vsako noč samo toliko, kolikor smo ga mogli drugi dan omlatiti. Omlačeno žito smo shranili v že omenjeno skladišče, ki smo ga bili skopali v zemlji. Žita je bilo več kakor 60 mernikov.

Prišel je tudi čas za izkop krompirja. Kopali smo ga samo ponoči in to kar z rokami. Delo je bilo še kar uspešno, nako-pali smo okrog 3000 kg krompirja in ga shranili v naše skladišče.

Tudi krompir se nekoč prišli kopat ljudje iz Borovnice, to-krat so bili z njimi Italijani. Tudi voze so pripeljali s seboj. Ko je naša patrolja vse to odkrila, je hitro šla obvestit tova-riše v taborišče. Nekaj nas je takoj odšlo tja, da bi Italijane napadli. Toda medtem so ljudje že naložili voze in se napotili nazaj pro-ti dolini. Tovariš Babšek je spustil iz mitraljeza nekaj rafalov za njimi, a ni nič zadel, ker so se Italijani pomešali med civilne ljudi. Zaradi tega potem nismo mogli več streljati, naših ljudi nismo mogli pobijati. Vseeno pa po tistem ni bilo nikogar več v hribe po krompir.

Naše skladišče je pozneje po naključju našel neki belogar-dist. Izdal ga je Italijanom in ti so nam skladišče izropali. Ta-krat sem delal s tremi tovariši med Kamnitim in Bršlan vrhom barako za kakih 50 ljudi. Nekega dne pride k nam tovariš Zalar Tone-Zan in nam pove, da je videl Italijane in bele nekaj vo-ziti. Vzbudile so se nam zle slutnje. Takoj smo šli gledat, kaj je s skladiščem. Našli smo ga izropanega in požganega. Itali-jani so bili odpeljali vse žito in nekaj krompirja. Kar je krom-pirja ostalo, je bil zaradi ognja opečen in sežgan. S tem napol pečenim krompirjem smo se potem hranili več dni.«

Kakor smo rekli, se je sprva italijanska ofenziva dotaknila samo roba naše občine, samo v borovniškem kotu. Kako pa je bilo v dolomitskem področju? Tam se je prava ofenziva začela šele septembra, vendar je italijansko vojaštvo že prej vdiral v dolomitske vasi in vasi na Barju ter tam zganjalo grozodejstva. Tako so Italijani 27. julija s tanki prihrumeli v Razorsko dolino in nad njo. Takrat so se znesli nad Fortunovo družino. Od Fortunovih sta bila dva sina v partizanih, Matevž-Srnjak in France. Povedali smo tudi, da so v Fortunovem čebelnjaku tistikrat razmnoževali »Slovenskega poročevalca« in drugo partizansko literaturo. Nekdo jim je najbrž to izdal. Domačijo so Italijani požgali, gospodarja pa ubili. Dva sinova, Ivan in Vinko sta se rešila z begom. Ivana so pozneje ujeli in ga odgnali v italijanske zapore, Vinko pa je kot partizan padel 1. 1944. Tudi Matevž je padel. Tako so iz Fortunove hiše kar trije člani žrtvovali svoja življenja za svobodo. Isti dan, kakor je bila požgana Fortunova hiša, so Italijani ustrelili kmeta Vincenea Skvarča iz Smrečja. Naleteli so nanj, ko se je vračal z Vrhnike. Njegovo truplo so ljudje našli šele čez tri dni. Ta dan so Italijani ubili blizu Razorske doline tudi Ivana Krašovca. Takrat so hajkali tudi po gozdovih nad Razorsko dolino. Napadena je bila tretja četa drugega bataljona Dolomitskega odreda. Partizani so se umaknili proti Vranjim pečinam. V boju, ki je trajal samo nekaj minut, so padli štirje partizani, med njimi Kogovšek Peter iz Podlippe. Pokopani so na Slovšemem hribu nad Železnikom.

Nekaj dni kasneje, to je 2. avgusta so Italijani prihrumeli v Podlipo. Tudi tokrat so prišli s tanki, okrog vasi pa so postavili zasede. Začelo se je požiganje. Italijanski oficir je z listkom v roki ugotavljal, katere hiše in gospodarska poslopja naj požgo. Torej so bili tudi tukaj na delu izdajalci. Sicer pa ni čudno. V Podlipi je sam komandant vaške zaščite postal belogardist, zato ni bilo Italijanom nič prikrito, kar se je v Podlipi dogajalo. Natanko so vedeli, kateri Podlipci delajo s partizani.

V Podlipo so se izdajalske niti spletle iz Šentjošta, oziroma iz šentjoške zadruga, ki je imela svojo podružnico v Podlipi. Predsednik zadruga je bil Jakob Žakelj, glavni organizator bele garde v Šentjoštu. Z vsakodnevnimi stiki s podlipskimi združniki je razširjal po Podlipi tudi svoj politični strup. Iz tega lahko vidimo, kolikšen vpliv ima lahko združna organizacija ne samo na gospodarska dogajanja na svojem področju, temveč

tudi na politična. Zato je nadvse pomembno, kakšni ljudje vodijo zadrugo. Vrhniška mlekarna in zadruga žaga v Verdu sta ostali ves vojni čas trdni postojanki Osvobodilne fronte, ker sta bili v rokah naprednih, domoljubnih kmetov. Širili sta vpliv na vso okolico. Šentjoška zadruga, ki je bila v rokah takih ljudi, kakršen je bil Žakelj Jakob, pa je postala leglo belogardizma.

Jakob Filipič, komandir vaše zaščite v Podlipi, njegov brat Jožc, Lovro Kogovšek in še nekateri zaščitniki so se kmalu zapletli v Žakljeve mreže. Sodelovali so s šentjoškimi belogardisti in hodili v Šentjošt na stražo, ko se le-ti še niso javno pokazali kot okupatorjevi sodelavci. Partizani so to izdajalsko delo nekaterih podlipskih zaščitnikov razmeroma kasno odkrili in še to zgolj po naključju. O tem pripoveduje Karel Leskovec, borec Dolomitskega odreda, kasnejši komandant Prešernove brigade in avtor knjige »Križpotja« takole:

»Ko je Bončev Ivan prišel v našo čevljarstvo delavnico v Podlipi, da mu čevljarji zašijejo usnjeno prevleko za pištolo, je bilo notri pet zaščitnikov. Vsi so se nekam čudno spogledali. Vedeli so, da je Ivan bataljonski obveščevalec. Šele potem, ko jim je povedal, da je prišel zaradi prevleke, so se razmajali in se začeli pogovarjati. Med razgovorom mu je nekdo rekel, malo zares, malo za šalo, da se mu ga prav škoda zdi, ker je tako čeden, mlad fant, pa bo takole po neumnosti zapravil svoje življenje. Ivana besede niso presenetile, ker so se mu že od začetka zdeli čudni. Govorili so, da nas bo vse prej ali slej vzel vrag. Italijani pripravljajo veliko ofenzivo, prečistili bodo gozdove, da jim še ptič ne bo ušel, prav gotovo pa ne bo ne duha ne sluha o partizanih. Ivan je poslušal, ker je hotel čim več izvleči iz njih. Potrdil je, da je tudi on slišal, da Italijani nekaj takega pripravljajo. Svetovali so mu, naj pobegne od partizanov, dokler je še čas. Napravil se je naivnega in začel spraševati, kam naj gre. Ko bi se odločil za Italijane, bi ga ustrelili, ker preveč dobro vedo, kako se je obnašal v partizanih. Ves nesrečen je priznal, da zanj ni rešitve. Ker je on toliko tvegalo, so postali pogumnejši. Rekli so mu, če se odloči za beg, mu bodo pomagali, da se mu ne bo nič hudega zgodilo. Komandir zaščite mu je zaupal, da bodo tudi oni šli k našim fantom, k belogardistom. Drugi so mu veselo potrdili. Dogovorili so se, da bodo zvečer ob osmih imeli zbor skoraj vsi zaščitniki v Podlipi; takoj nato pa odidejo v Šentjošt. Naročili so mu, naj pride

do domenjenedega časa, da ga bodo počakali. Tako se bo za vselej rešil partizanske neumnosti. Ivan jim je obljubil, da bo prav gotovo prišel, prej pa mora še v taborišče, morda bo še koga pripeljal s seboj.

Sedaj sem razumel njegovo vznemirjenost. (Karel Leskovec ga je čakal v podlipski gostilni, ono pa mu je Ivan spotoma pripovedoval, ko sta se vračala v taborišče — op. pisca.) Nisem mnogo razmišljal o tem, hitro sva jo pobirala po hribu navzgor. Pot nama je zalival oči. Vedela sva, da morava čimprej v štab in povedati, kaj sva zvedela in kaj se dogaja v Podlipi. V pičli uri sva bila v taborišču. Komandant bataljona se je prijel za čelo in se začudil, kdaj so jih beli uspeli pridobiti na svojo stran. Za nas je bil to hud udarec. Bili smo prepričani, da imamo v njih zanesljive ljudi. V vasi so bile vse naše delavnice, shrambe, naš glavni center, naenkrat pa taka polomija.

Še tisti večer je šel bataljon v Podlipo. Močna patrolja je polovila precej zaščitnikov, ki jih je dobila na dogovorjenem zbornem mestu. Nekaterim je uspelo pobegniti. Bataljon je ponoči prenesel material iz vasi. Za hrano smo napravili skrite bunkerje po bližnjih gozdovih, a delavnice smo imeli kar v bataljonu.«

Ti ukrepi so bili za Podlipo že prepozni. Italijani so vedeli za vse družine v Podlipi, ki so bile naklonjene partizanom. Na listku so imeli napisano. Predno so začeli požigati, so hiše izropali. Vse je šlo z njimi, ure, obleka, nakit, prašiči, orodje... Nato so segnali ljudi na Jurčev vrt, jih postavili v vrsto, postavili prednje vojake s strojnico in začeli požigati. Požigali so tako, da so polivali poslopja z bencinom in metali vanje zažigalne bombe. Ljudje so morali mirno gledati, kako se jim domovi spreminjajo v pepel in ruševine. Devetim posestnikom so tisti-krat požgali, nekaterim hiše in gospodarska poslopja, drugim samo gospodarska poslopja. Tisti dan so požgali tudi nekaterim posestnikom na Podpesku. Tam so pobili tudi 10 moških, med njimi: Jožeta in Franca Nagodeta, Matijo Lukančiča, Matevža Jereba, Matevža in Janeza Corna in Matevža Trpina. Vso Nagodetovo družino razen treh sinov, ki so se umaknili v partizane, so odpeljali v internacijo.

Tudi 15. avgusta so Italijani hajkali po gozdovih okrog Podpeska, Slovševega hriba in Razorske doline. Med hajkanjem so naleteli na taborišče ranjencev. Ranjeni so pravočasno pobeg-

nili razen Franca Rupnika-Lovca iz Logatca, ki je bil ranjen v nogo in ni mogel hoditi. Lovca jih je čakal s puško v rokah. Ko so se mu približali, je ustrelil in ubil enega vojaka. Drugi so prestrašeno zbežali nazaj. Potem je ustrelil še nekaj Italijanov, medtem pa se počasi plazil iz jarka v jarek in se nazadnje zaril v gosto grmovje, kjer ga Italijani niso našli. Pri tem napadu so Italijani tudi pobili partizanko Micko, ki je bila laže ranjena in je ostala pri ranjencih. S pištolo je najprej ustrelila italijanskega oficirja, šele nato so jo vojaki s puškinimi koptiči pobili.

Dne 25. avgusta so Italijani obkolili šolo v Bevkah. V šoli je bilo 13 bal usnja, iz katerega so čevljarji urezavali čevlje za partizane. To je organizirala učiteljica Župančičeva-Sivka, nekdo pa jo je izdal. Ob desetih dopoldne so se pred šolo ustavili trije kamioni, polni italijanskih vojakov. Čevljarja, ki sta v kleti rezala usnje, sta skušala pobegniti, prav tako Župančičeva. Čevljarja Antona Japlja so Italijani ustrelili, Matijo Seliškarja in Župančičevo pa ujeli. Oba so odpeljali na Vrhniko. Seliškarja so ustrelili v Močilniku. Župančičevo pa so zaprli v bunker na karabinjerski postaji pri Jelovškju. Tu so jo dva dni zasliševali in mučili. Toda drugih besed kakor: »Ustrelite me,« niso dobili od nje. Kljub najhujšemu mučenju niso ničesar izvedeli. Po dveh dneh mučenja so jo kar na Jelovškovem dvorišču ustrelili. Pretresljivo je bilo, ko sta njena nedorasla otroka po Vrhniki spravevala, kje je njuna mama.

Izdajstvo je pognalo tudi na Drenovem griču. Italijani so vedeli vse, kar se je tam dogajalo. Dne 27. avgusta so v zgodnjih jutranjih urah obkolili vas in pobrali vse moške, ki so jih dobili, čez 100 ljudi. Nekatere so pobrali kar na kolodvoru, bodisi da so se pripeljali z Vrhnike, ali pa so hoteli z vlakom v Ljubljano na delo. Vse prijete so odpeljali v Ljubljano. V Ljubljani so jih prebrali, nekaj so jih spustili domov, druge so poslali v internicijo, sedem pa so jih 3. septembra v Gramozni jami ustrelili. Ustreljeni so bili: Japelj Janez, Jelovšek Ivan, Jereb Anton, Kucler Antonija, Kucler Jernej, Poženel Franc in Vrhovec Franc.

Največji krvni davek v naši občini je dala Kuclerjeva družina. Na Drenovem griču je ta družina največ delala v narodno-ovobodilnem boju. Vsi Kuclerjevi so sodelovali. Kuclerjeva hiša je bila partizanom zmeraj odprta. Tu je bila partizanska javka, tu hišo so imeli skopano skladišče za živila in druge potrebščine

za partizane. Sinovi so bili najbolj aktivni člani narodne zaščite. To ni ostalo skrito vohunskim očem. Zato so tisto jutro Italijani med prvimi obkolili prav Kuclerjevo hišo. Sinovi in hči so sicer ušli in se pridružili partizanom, mater in očeta pa so Italijani prijeli. Očeta so privezali k drevesu, da je moral gledati, ko mu je gorel dom. Potem so ga kar tam ustrelili. Mater so ustrelili v Ljubljani, kakor smo povedali. V partizanih je pozneje padlo pet sinov. Iz ene same hiše sedem življenj za svobodo domovine.



*Narodni heroj Kucler
Antonija, ustreljena v
Gramozni jami l. 1942*

Prava ofenziva se je v Dolomitih začela 12. septembra. Kakor že julija so tudi septembra metali iz letal letake, s katerimi so pozivali partizane, naj se sami javijo italijanskim oblastem in da jim je življenje zajamčeno. Kogar pa bodo dobili z orožjem, da bo na mestu ustreljen. Kakor smo videli, so julija imeli nekaj uspeha s temi letaki. Septembra ni bilo nikakršnega uspeha,

prostovoljno se ni Italijanom nihče javil. Ujeli so samo enega partizana in eno partizanko.

Za to ofenzivo so skoncentrirali kakih 16.000 vojakov. S to številno vojsko so že v zgodnjih jutranjih urah obkolili področje Dobrova—Zaklanec—Polhov gradec—Gaberje. Toda uspeha niso imeli nikakršnega. Drugi bataljon Dolomitskega odreda, ki se je zadrževal v gozdovih nad Podlipsko dolino, se je že pred ofenzivo umaknil na Ljubljanski vrh. Prvi bataljon, ki je bil obkoljen, je čez dan držal položaje, a ni prišlo do bojev, ker so se Italijani šele utrjevali, ponoči pa so se jim partizani izmuznili iz obroča in šli na nemško stran. Ko so drugi dan Italijani šli v gozdove, niso nikjer našli partizane.

Italijanska ofenziva je trajala štiri dni. Ker ni bilo partizanov, so se Italijani znašali nad civilnim ljudstvom kakor povsod, vendar ne več s tolikšnimi grozodejstvi kakor v začetku. Požgali so nekaj hiš, po nekaterih vaseh pobrali vse moške, ki so jih dobili. Vendar je mnogo moških odšlo s partizani, da ne bi padli Italijanom v roke. Devet civilistov pa so Italijani pobili.

Čim so se Italijani umaknili iz Dolomitov, so se partizani vrnili na prvotne položaje, prvi bataljon že 17. septembra, drugi šele 26. septembra, ker je med tem sodeloval v bojih z belogardističnimi postojankami okrog Begunj na Notranjskem. Pričela se je vojna z novim sovražnikom, ki je slovenskemu ljudstvu prizadel še več gorja kakor okupator.

NOŽ V HRBET

Belogardistično vodstvo v Ljubljani si je že dolgo prizadevalo, da bi jim Italijani dovolili ustanoviti lastno vojsko za boj proti partizanom. Italijani, ki so se pri zatiranju slovenskega ljudstva radi posluževali izdajalskega početja teh ljudi, so imeli dolgo gluha ušesa za njihove želje. Mislili so, da bodo lahko sami obračunali s partizani. Toda kljub grozodejstvu nad slovenskim ljudstvom, kljub novim in novim ofenzivam proti partizanom, niso ničesar dosegli. Narobe, partizanstvo se je vse bolj krepilo, v začetku poletja 1942 je bil že velik del Ljubljanske pokrajine osvobojen. Tam je vznikla nova, ljudska oblast. Italijani so obdržali samo mesta in predele ob glavnih prometnih žilah, a še tam so si morali deliti oblast z Osvobodilno fronto. To stanje jih je končno prisililo, da so sprejeli ponudeno pomoč belogardistične izdajalske klike. Prišlo je do dogovora med to kliko in italijansko vojaško komando o oborožitvi posebnih oddelkov, sestavljenih iz Slovencev, ki se bodo skupaj z Italijani in seveda pod njihovim vodstvom bojevali proti partizanom. Italijani so tem oddelkom dali naziv milicia volontaria anticomunista (MVAC), sami so se nazivali legija smrti, nekje tudi vaše straže, pravo ime pa jim je nadelo ljudstvo: bela garda.

Čeprav so bili poskusi organizirati take oborožene oddelke za boj proti partizanom že prej, se je bela garda dejansko zakoreninila šele med veliko italijansko ofenzivo, oziroma po njej. To je razumljivo. Ljudi, ki so bili pripravljene sprejeti orožje iz okupatorjevih rok in se bojevati proti lastnemu ljudstvu, je bilo na slovenskem zelo malo, premalo, da bi se dalo organizirati kako omembe vredno vojsko. Gorje, ki ga je prinesla italijanska ofenziva slovenskemu ljudstvu, ko je bilo človeško življenje komaj

toliko vredno ko življenje živali v gozdu, ko naš človek ni vedel, kdaj in kje ga čaka smrt, pa je mnogim nagnalo strah v kosti. Ljudje so bili zbegani, niso vedeli, kako bi si rešili golo življenje. V takem razpoloženju je marsikdo nasedel izdajalskim prišepetovalcem, češ da so partizani krivi za vse, kar je hudega prišlo nad slovensko ljudstvo, za požige vasi, za pobijanje, za zapore in internacije. Nasedli so lažem, da si bodo ohranili domove in življenja, če bodo zagrabili za orožje in se bojevali proti partizanom. Takih, ki so bili pripravljeni to storiti, pa je bilo še zmeraj premalo. Marsikoga je šele stradanje v internaciji toliko strlo, da je bil pripravljen obleči belogardistične cape. Ker pa tudi to ni zadostovalo, so se belogardisti posluževali še prisilne mobilizacije. Več kakor polovico belogardistov je bilo prisilno mobiliziranih.

Prva belogardistična postojanka je nastala v Šentjoštu nad Vrhniko 17. julija 1942. Res je, da to ni bila prva oborožena skupina kontrarevolucije na Slovenskem. Po nekaj neuspešnih poskusih na Dolenjskem se je v začetku junija pri Šentjoštu pri Novem mestu formiral tako imenovani Štajerski bataljon ali Legija smrti. Toda ti belogardisti so bili v ilegali. Nekaj časa so se celo izdajali za partizane, da bi laže preslepili ljudi. Belogardisti v Šentjoštu nad Vrhniko pa so že javno sodelovali z Italijani, od njih so sprejeli orožje in obleko ter prejeli plačo kakor vsaka najemniška vojska. Zato je slovensko ljudstvo sprejelo nastop teh belogardistov s silnim presenečenjem in zaničevanjem. Šentjoški župni upravitelj Jože Cveblar, eden izmed organizatorjev bele garde v Šentjoštu je pisal v »Slovenskem domu«:

»To je bilo razburjenja, besedičenja o podlosti, o veleizdajstvu itd. Če se je kak Šentjoščan pokazal na Vrzdencu, v Horjulu, na Vrhniki, so gledali nanj z brezmejnimi zaničevanjem in mržnjo...«

Belogardistična postojanka v Šentjoštu se je zlegla v Ljubljani, kjer se je zlegla vsa bela garda. Po duhovnikih in semeniščnikih je izdajalsko belogardistično vodstvo razpredlo svoje niti v hribovski Šentjošt. Deloma je temu botrovala tudi Vrhnika. Tu je bilo središče protikomunističnega boja za del Notranjske. Na Vrhniki je bil organiziran tako imenovani okrajni obrambeni odbor. V njem so bili trije predstavniki, en duhovnik (kaplan Kraljič), en predstavnik bivše katoliške stranke in en pred-

stavnik bivše liberalne stranke. Pod vodstvom tega odbora so se začeli ustanavljati krajevni in vaški odbori ter vojaške edinice.

Kako, da si je belogardistično vodstvo izbralo prav Šentjošt, da si splete tam svoje prvo gnezdo? Vemo, da je ta hribovska vas zelo odročna, da vasi skoraj ni, domačije so raztresene daleč naokrog po gričih in grapah. V tako področje le počasi prodirajo napredne ideje. Pred vojno je bil Šentjošt trdnjava klerikalizma. Takrat tudi nihče drug ni poskušal, da bi prodrl tja s svojim vplivom. Župnišče je bilo vsemogočno. Tako je ostalo tudi med vojno. Besede duhovnikov so bile ljudstvu svete. Če bi ti izpolnili svojo narodno dolžnost, najbrž nikoli ne bi bilo bele garde v Šentjoštu. Toda tamkajšnji duhovniki so stopili na pot izdajstva, ne župnik, ki je bil že star, temveč župni upravitelj Cveblar, nekateri duhovniki, ki so pribežali z Gorenjske, in semeniščnik Žakelj. Pozabiti tudi ne smemo na kmetijsko zadružno in na posojilnico v Šentjoštu, organizaciji, ki sta gospodarsko vklepali ljudi. Obe sta bili trdno v rokah Jakoba Žaklja, velikega kmeta, starega klerikalnega politikanta in vaškega mogočnika, ki je še z nekaterimi veljaki trdno držal v svojih rokah oblast nad ljudmi. Partizanstvo je ogrožalo to oblast, ker je rastlo iz širokih plasti delovnih ljudi. Zato ti veljaki nikoli niso bili za partizane, spomladi 1942 pa so začeli javno rovariti proti njim, naslanjajoč se pri tem na člane katoliške akcije. Skrivaj so zbirali orožje in si na vse načine prizadevali, da bi preprečili partizanski vpliv na ljudi. Nekateri duhovniki z župnim upraviteljem Cveblarjem in semeniščnikom Žakljem na čelu so pri tem odigrali glavno vlogo. Dolomitski partizani so zvedeli za rovarjenje šentjoških veljakov in duhovnikov in so le-te večkrat resno posvarili, naj se ne igrajo z ognjem, nekoč celo na javnem zborovanju. Toda vse je bilo bob v steno. Podtalno delo proti partizanom se je nadaljevalo, prav tako zbiranje orožja, ki so ga skrili v grobnico in v Žakljev vodnjak. Julija so to orožje dvignili. Zdaj so že postavljali skrite straže, ki so opozovale gibanje partizanskih patrolj, da bi opozorile svoje somišljenike, če bi se jim od partizanov bližala kaka nevarnost. Ponoči je vsa ta oborožena družčina spala v gozdu. Po obrambnem odboru na Vrhniki in belogardističnem vodstvu v Ljubljani so zaprosili italijansko komando, da bi jim le-ta še dala orožje. To je bilo prav v času, ko se je med odborom vaških straž, ki je zasedal v ljubljanskem škofijskem dvorcu, in italijanskim

poveljstvom v Ljubljani sklepalo o vojaškem sodelovanju. Na temelju teh dogovorov so 15. julija Italijani iz Horjula pripeljali v Šentjošt 40 pušk in nekaj zabojev municije. Dne 17. julija so šentjoški belogardisti, oboroženi z jugoslovanskim orožjem, ki so ga sami zbrali, in grškimi puškami, ki so jih dobili od Italijanov, prikorakali iz gozda v Šentjošt. V zvonik farne cerkve so namestili strojnico, utrdili pa so se tudi v okoliških hišah in v župnišču, okrog katerega so skopali strelske jarke. Prva belogardistična postojanka je bila skotena. Takrat je imela okrog 70 ljudi.

Šentjoški belogardisti so kmalu pokazali, kako si zamišljajo boj proti partizanom. Pravzaprav so to pokazali že pred svojim javnim nastopom. Dne 2. julija sta dva izmed šentjoških belogardistov, Stanko Skvarča in Franc Grdadolnik, preoblečena v italijanska vojaka, pripeljala skupino italijanskih vojakov v Šentjošt. Tu so Italijani po nalogu šentjoških belogardistov aretirali učiteljico Betko Nagode z Mirk, šolskega upravitelja Jožeta Mivška iz Borovnice, gostilničarja Tomaža Vrhovca in Leopolda Lobna. Zaprli so jih v šentjoško cerkev, drugi dan pa jih odvedli v Rovte, kjer so jih postrelili, ne da bi jih prej zaslišali. To so bile prve žrtve šentjoških belogardistov.

Druga žrtev je bila Alojzija Žerjal, rojena Kavčič. Gnusen zločin, ki so ga napravili nad to kmečko zensko, je razburil vso okolico, celo ljudje iz belogardističnih družin so se zgražali nad tem. Dne 24. avgusta so požgali Žerjalovo domačijo na Podpešku. Čez nekaj dni so zvermsko pobili gospodinjo Alojzijo. Po umoru so njeno truplo razsekali in kose stlačili v cementno kad, ki je Žerjalovim služila za pranje repe, pese in korenja. Truplo so pokrili s slamo in dračjem in to zažgali. Ožgane ostanke je našla njena sestra.

Proti koncu avgusta so šli šentjoški belogardisti na daljši strahovalen pohod, na Lavrovec, na Vrh, v Rovte in v Zaplano. Spotoma so prisilili nekaj kmečkih fantov, da so se jim pridružili. V Zaplani so 28. avgusta ustanovili novo belogardistično postojanko. Da se je tudi v Zaplani razpasel belogardizem, je imel največ zaslug župni upravitelj Geoheli. Ob nastanku postojanke ga sicer ni bilo več, ker so partizani že prej prišli na sled njegovemu pogubonosnemu delu, toda seme je ostalo. V zaplaninsko postojanko so pozneje mnoge nasilno mobilizirali, zlasti s Stare Vrhnike.



Ustreljena Gostiša Janez in Gabrovšek Janez.

Zaplaninski belogardisti so takoj po ustanovitvi postojanke šli na bojni pohod nad partizane, ki so imeli svoje taborišče nad Vranjimi pečinami blizu Podlipe. To je bilo 29. septembra. Da bi bili bolj pogumni, so se prej napili ruma. Imeli so ga tudi s seboj. Partizani pa so bili čuječi, belim se ni posrečilo, da bi jih iznenadili. Z opazovalnice na visokem drevesu so partizani belogardiste pravočasno opazili in hitro zasedli položaje. Vnela se je bitka. A kakor zakleto, star avstrijski mitraljez schwarzlose ni in ni delal. Končno pa je mitraljez le zadrdral in belogardisti so se zapodili v divji beg. (Takrat je bil mitraljez Gostiša Janez s Stare Vrhnike, ki so ga Italijani nekaj tednov kasneje ujeli na njegovem domu. Z njim so ujeli tudi Marjana Bermeža in Janeza Gabrovška. Vse tri so za vrhniškim pokopališčem ustrelili.) V boju na Vranjih pečinah sta padla dva belogardista, ranjenega komandirja voda pa so partizani ujeli in ga potem tudi ustrelili. Partizani so imeli enega mrtvega. Ena partizanka, ki se je nekako zgubila med belogardiste, pa je bila ranjena. Naredila se je mrtvo, ko so ji snemali prstan s

prsta, in si tako rešila življenje. Drugi dan so Italijani bombardirali iz letal vse področje okrog Vranjih pečin. Partizani so se bili že ponoči umaknili na drugo stran Podlipščice, zato jim bombardiranje ni povzročilo nobenih žrtev.

V italijanski ofenzivi na Dolomite med 12. in 18. septembrom, o kateri smo že govorili, so sodelovali tudi belogardisti iz Šentjošta, iz Zaplane, z Brezovice in z Ježice. Po ofenzivi so šentjoški belogardisti mobilizirali vse, kar je po okoliških vaseh še ostalo moških doma. Mobilizirali so v Butajnovi, na Samotorici, v Žažarju in v Podlipi. V Podlipi so mobilizirali 29. septembra. Skupno z Italijani so prišli v vas, pobrali vse moške v starosti od 16. do 50. leta. Odvedli so jih v Šentjošt. Tu so jih prebirali. Starejše so poslali domov, osem so jih odpeljali v ljubljanske zapore, drugi so morali ostati v beli gardi. Poslali so jih v Zaplano. Izmed onih osmih, ki so jih odpeljali v ljubljanske zapore, so tri poslali v internacijo v Italijo. Jožeta, Janeza in Valentina Kogovška iz Smrečja št. 4, Matevža Miklavčiča iz Smrečja št. 33 in Vincenca Možina iz Podlipe št. 53 pa so ustrelili kot talce po likvidaciji Marka Natlačena. Vsi ti so bili člani vaške zaščite v Podlipi. Kot taki so seveda ves čas delali za partizane. Kogovšek Jože je bil čevljar in je partizanom popravljal čevlje, Kogovšek Valentin je kot krojač delal in krpal partizanom obleke, Kogovšek Janez pa je nabiral zanje živila, tako tudi Miklavčič Matevž in Možina Vincenc. Ker se je bilo v vaško zaščito v Podlipi vtihotapilo izdajstvo, o čemer smo že govorili, Italijanom in belim ni ostalo nič prikrito. Zaradi izdajstva domačih ljudi pet novih žrtev. A koliko jih je bilo pred temi petimi in za njimi!

Z mobilizacijo in strahovanjem je število belogardistov narasčalo iz dneva v dan. Že 28. septembra so lahko ustanovili novo belogardistično postojanko v Rovtah. Še prej, to je 20. septembra je nastala belogardistična postojanka v Hotedršici. Vse štiri postojanke so tvorile tako imenovani prvi bataljon legije smrti, ki je konec oktobra štel 210 oborožencev.

Tudi na spodnjem koncu vrhniške okolice se je razpasel belogardizem. Dne 18. septembra je nastala belogardistična postojanka na Logu. Nekateri izdajalci z Loga so se že avgusta umaknili pod italijansko zaščito na Brezovico in tam sprejeli okupatorjevo orožje. Ob koncu italijanske ofenzive na Dolomite, ko partizani še niso kontrolirali terena, so prišli na Log in se v

šoli utrdili. Tisti dan so razbesnelo divjali po Logu, prizadevajoč si, da bi polovili loške aktiviste. A to se jim ni v celoti posrečilo, ker so se mnogi člani krajevnega odbora OF umaknili v partizane. Zato so belogardisti aretirali celo nekaj takih, ki nikoli niso bili povezani z Osvobodilno fronto. Izmed članov krajevnega odbora OF pa so prijeli Angelo Verbič in Franca Gregurka. Aretirali pa so še naslednje pripadnike Osvobodilne fronte: Ivana Sodnikarja, Marjana Vižintina, Jerneja Gregurka, Antona Janša in Antona Seliškarja. Vse te so po kakih desetih dneh zverinsko ubili blizu Kušlanovega grada v Zamedevci pri Logu.

Belim kolovodjem na Vrhniki se je zdelo, da je prišel čas, da tudi tu ustanove belogardistično postojanko. Krajevni odbor, Zupan, Marolt, Komotar, je poklical na pomoč belogardiste iz Zaplane, ker na Vrhniki in po okoliških vaseh ni bilo dovolj navdušenih pristašev za belo gardo. Zaplaninski belogardisti so prikorakali na Vrhniko 3. novembra in se nastanili v bivšem prosvetnem domu. Po ustanovitvi postojanke so se preselili v bivšo Polakovo tovarno. Za komandanta postojanke so postavili Stanka Zupana, advokata pri Marjanu Maroltu. Da bi beli okrepili svoje vrste, so se lotili dvojnih ukrepov, aretacij za zastraševanje in prisilne mobilizacije. V tistih dneh so na Vrhniki in v bližnji okolici aretirali okrog 70 ljudi, poslali so jih v internacijo v Gonars in v druga italijanska koncentracijska taborišča. Dne 6. novembra pa so izdali naslednji proglas:

»Stab 1. bataljona sporoča vsemu moškemu prebivalstvu občine Vrhnika sledeče:

1. Na vojaško službo v prostovoljni protikomunistični milici so obvezni vsi sposobni moški.

2. Nujne zdravstvene, gospodarske ali rodbinske zadeve opravčujejo za primeren dopust na pismeno prošnjo.

3. Vsi prebivalci se pozivajo in so dolžni takoj prijaviti vse informacije, ki jih prejmejo o gibanju partizanov. Tozadevne opustitve se bodo kaznovale najstrožje z zaporom, v težjih slučajih s smrtjo — po določbah voj. kaz. zakona.«

Na podlagi tega razglasa so potem pošiljali pismene pozive tistim, ki so jih hoteli mobilizirati, zlasti takim, za katere so slutili, da so pristaši Osvobodilne fronte ali da vsaj simpatizirajo z njo.

Drugo točko razglasa o dopustih so belogardistični kolovodje namenili predvsem sebi. Zupan, Marolt, Komotar, Mejač so ne-

kaj dni hodili po Vrhniki v svojih oficirskih uniformah kakor petelini. Po osmih dneh pa so vsi štirje uniforme slekli in se posvetili samo propagandnemu delu, vojaško vodstvo so prepustili drugim (Kavčiču, Bratetu).

Prisilna mobilizacija je zadela tudi okoliške vasi. Konec leta 1942 in v začetku leta 1943 so nastale belogardistične postojanke na Stari Vrhniki, v Ligojni, Verdu, na Drenovem griču in v Bevkah. Dolomitski sektor je bil ves posejan z belogardističnimi gnezdi, saj je že v začetku oktobra 1942 nastala postojanka na Vrhu pri Treh kraljih, pozneje pa še v Petkovcu, v Horjulu, v Polhovem gradcu in na Dobrovi.

Kako pa je bilo v borovniškem kotu? Tu je bil glavni organizator kaplan Bratulič. Ker so bile tamkajšnje vasi zelo prizadete od poletne ofenzive, je upal, da bo z lahkoto ustanovil belogardistični oddelek. Vendar ni šlo tako gladko, kakor si je bil zamislil. »Skoraj vsa Borovnica se je postavila temu pokretu v opozicijo,« piše v »Vesteh«, ki jih je belogardistično vodstvo v Ljubljani izdajalo kot nekakšen informativni bilten (tipkano v nekaj izvodih).

Priprave za ustanovitev posadke so se začele že 14. septembra. Sestavili so seznam vseh moških, ki bi prišli v poštev. Računali so, da bi posadka štela kakih 70 do 80 ljudi. Dne 25. septembra so seznam poslali italijanski komandi v Ljubljani in v Borovnici. V nedeljo 27. septembra je kaplan Bratulič na prižnici oznanil, da morajo fantje po maši ostati pred cerkvijo. Tam jih je občinski sluga klical po pripravljenem seznamu. Po nagovoru italijanskega oficirja so jim razdelili orožje in strelivo. Nastanili so se v gostilni pri Ivanu na Brezovici pri Borovnici. Dne 29. septembra se je pripeljal iz Ljubljane komandant te postojanke, ki pa je bil nekoliko razočaran. Namesto 80 oboroženih mož je našel le kakih 16 stalnih članov in 29 članov vaške straže, ki so bili razkropljeni po vaseh Niževce, Sobočevo in Brezovica. »Prvi štirje dnevi so še nekako potekali,« piše v »Vesteh« dne 12. decembra 1942, »toda prekmalu se je lotilo malo dušje stalnih članov posadke, videč nerazumevanje in nerazpoloženje borovniškega občinstva, katero je bilo silno tepeno ravno z italijanske strani in je gledalo v OF nekakšnega rešitelja in garanterja boljše bodočnosti.«

Po prihodu komandanta postojanke so se belogardisti preselili v gostilno Jožeta Debevca in se tam utrdili. Dne 27. ja-

nuarja so ponovno začeli z mobilizacijo. Vsi fantje so dobili pozive, da se morajo najkasneje v 48 urah zglasiti pri komandi MVAC. Čez nekaj dni, to je 8. februarja, so dobili puške in odšli k Ivanu.

Tudi borovniški belogardisti so si kmalu omadeževali roke s krvjo slovenskih domoljubov. Zaradi premajhne konspiracije in izdajstva so zvedeli za bunker borovniškega rajonskega komiteja. Bunker je bil nad Šumnikom nad Brezovico. Dne 14. decembra so beli bunker napadli. Zalar Anton-Žan je padel, raztrgan od bombe, Demšar Ivan-Jernej je skušal pobegniti, a je bil ranjen in si je rajši sam vzel življenje, kakor da bi prišel belim v roke, Viktorja Kirna pa so ujeli in ga pozneje poslali v internacijo.

Videli smo, da so bili v beli gardi po veliki večini mobiliziranci, med temi je bilo tudi mnogo pristašev Osvobodilne fronte in članov narodne zaščite. Vojaško ta vojska ni bila mnogo vredna, še manj pa zanesljiva. Dr. Zupan, komandant posadke na Vrhniki, je v pismu dne 7. marca 1943, ki ga je poslal poveljstvu XI. armadnega zbora v Ljubljani, sporočil, da je v njegovi posadki mnogo nezanesljivih ljudi. Poseben seznam nezanesljivih podoficirjev in vojakov, ki ga je pismu priložil, obsega kar 91 imen, se reče, da je tako rekoč ovadil polovico svojega moštva.

Partizani so se proti belogardistom posluževali dvojne taktike. S simpatizerji Osvobodilne fronte in drugimi nezanesljivimi belogardisti so ponovno navezali stike. Le-ti so jih obveščali o vsem, kar se je znotraj postojank dogajalo, zlasti o gibanju njihovih patrolj in zased, pa tudi o nameravanih napadih na partizanska taborišča. Tako so za hajko na Ključ, ki so jo Italijani skupaj z belogardisti izvedli 18. in 19. decembra, partizani zvedeli že dan prej. Obveščeni so tudi bili, da je neki ujeti partizan izdal, kje je partizansko skladišče zdravil. Pozneje je prišlo celo do dogovarjanja med nekaterimi belogardisti, ki so bili pristaši OF, in med komando Dolomitskega odreda za sodelovanje pri napadu na postojanko v bivši Polakovi tovarni. Do tega napada potem ni prišlo, ker so se belogardisti, ki naj bi pri tem sodelovali, menda ustrašili. Še naprej pa so kradli strelivo in ga prinašali partizanom, vršili so v postojanki manjše sabotaže (pred nameravanim pohodom na partizane so ponoči poskrili zapiracle pušk, pomešali orožje itd.). Naloga teh belo-

gardistov je tudi bila širiti malodušje in nezadovoljstvo med ostalimi belogardisti. Najbolj so si partizani prizadevali, da bi te ljudi čim prej potegnili iz bele garde, da bi odšli v partizane. Z nekaterimi Starovrhničani, ki so bili v Zaplani, so se že dogovorili za javko, kamor naj bi prišli. Toda oportunistem je tudi tokrat zmagal. Partizani so zastonj prišli na javko. Pač pa je po kapitulaciji Italije veliko teh, ki so bili v belo gardo prisilno mobilizirani, odšlo v partizane, zlasti z Vrhnike.



Druga četa prvega bataljona Dolomitskega odreda

Rekli smo, da belogardistična vojska vojaško ni mnogo pomenila. To pa je samo deloma res. Nobenega dvoma ni, da je bila s postavitvijo belogardističnih postojank italijanska vojska precej razbremenjena. Pomembno je bilo tudi to, da so se sedaj Italijani lažje bojevali proti partizanom, ker so imeli vodnike domačine, ki so poznali vse poti in skrite steze. Saj smo videli, da so belogardisti vodili Italijane že v veliki ofenzivi poleti 1942. Pozneje so sodelovali z njimi tudi v bojih, navadno tako, da so morali iti prav belogardisti prvi v boj. Še pomembnejše pa je bilo to, da so belogardisti kot domačini lažje prišli na sled ljudem, ki so sodelovali s partizani, kakor Italijani, ki niso poznali ne krajev ne ljudi. Razen tega so bili mnogi poznejši belogardisti v začetku boja z okupatorjem vrinjeni v organizacije Osvobodilne fronte. Ti vrinjenci so poznali vse pristaše fronte in jih potem ovajali Italijanom. Poznali so tudi način na-

šega dela. Prav zaradi izdajstva teh ljudi je bilo pozneje toliko žrtev med civilnim prebivalstvom. Zaradi bele garde, ki je bila že skoraj v vsaki vasi, je bilo gibanje in preskrbovanje partizanov zelo otežkočeno. Vse to je nujno sililo partizane, da se spuštijo v neizprosni boj z novim sovražnikom.

Dolomitski partizani so začeli ta boj že julija 1942. Nastanek belogardistične postojanke v Šentjoštu jih je nekako presenetil. Kakor smo videli, so bili partizani julija zaposleni s hudimi boji z Italijani, zato terenu niso mogli posvečati dovolj pozornosti. Ko je prišla njihova patrulja v Šentjošt, da nakupi cigaret, so z zvonika začeli streljati nanjo. Patrulja se je umaknila brez žrtev in obvestila o tem svojo komando. Zdaj so partizani vedeli, koliko je ura. Komanda se je odločila, da stre to prvo belogardistično gnezdo. Šentjošt so partizani napadli ponoči med 24. in 25. julijem. Pri napadu so sodelovali so vsi trije bataljoni Dolomitskega odreda. Partizanom se je posrečilo pregnati belogardiste iz cerkve, šole in nekaterih hiš, utrjenega župnišča pa niso mogli zavzeti.

Druga belogardistična postojanka, ki so jo partizani napadli, je bil Log. Napadli so jo dvakrat. Prvič so jo napadli takoj po ustanovitvi, to je septembra meseca. Glavni napad pa je bil 5. oktobra. Prvič so napadli postojanko podnevi, drugič ponoči. Napadel je samo prvi bataljon. Napad je bil težaven zlasti zaradi tega, ker je bila postojanka v šoli, ki je ob glavni cesti, v bližini pa sta bili še dve postojanki, v Kušlanovem gradu in na Brezovici. Partizani so vrgli v klet mino, toda ta ni naredila tistega, kar so pričakovali. Nato so jurišali z ročnimi bombami, pri tem sta bila mitraljezec in njegov pomočnik (narodni heroj Olga Družina) huje ranjena. Ker so se belogardisti umaknili v nadstropje, odkoder so metali bombe, in ker je bil zaradi bližine drugih postojank prekmalu ukazani umik, partizani postojanke niso zavzeli. Bilo je še nekaj laže ranjenih, smrtnih žrtev pa ni bilo. Pač pa sta pozneje padla dva partizana, ko so partizani rekvirirali pri belogardistu Alojziju Rusu in je le-ta zagnal bombo v gručo partizanov.

Dolomitski partizani so pozneje napadli še dve belogardistični postojanki. Ponoči med 21. in 22. februarjem 1943 so napadli Koreno nad Horjulom, v začetku marca pa Žažar. Toda tudi tokrat se jim ni posrečilo, da bi postojanki uničili.

Zakaj ta neuspeh pri vseh štirih napadih? Čeravno so bili partizani moralno visoko nad belogardisti, tako po zavesti, čemu se borijo, kakor tudi po pripravljenosti žrtvovati se za cilj svojega boja, so imeli belogardisti tokrat nekatere prednosti pred partizani. Branili so se v utrjenih postojankah, dolomitski partizani pa tedaj še niso bili vajeni napadati utrjenih položajev. Do takrat so napadali samo iz zased, do frontalnih bojov s sovražnikom je prišlo samo, kadar so bili sami napadeni. Dolomitski partizani tedaj tudi niso imeli pravega orožja za napad na utrjene postojanke, oboroženi so bili samo z lahkim orožjem, s puškami, z lahkimi mitraljezi in bombami, ki so jih pobirali na miniranem pasu med nemškim in italijanskim okupiranim področjem. Še lahkega mimometa niso imeli. Tretjič je bil vzrok tudi v terenu samem, ki je bil tak, da so mogli partizani postojanko napadati samo eno noč. Ko pa se je bližal dan, so se morali brezpogojno umakniti, saj so italijanski tanki lahko prišli napadenim na pomoč v slabi uri in še prej. Prav zaradi tega so partizani morali tudi veliko svojih sil uporabiti za zavarovanje in je bilo zato število napadajočih razmeroma majhno. Dolomitski obred je štel komaj kakih 200 borcev, kadar je imel 3 bataljone, pa 300.

Več uspeha so imeli partizani v odprtem boju z belogardisti. Velik odmev med partizani pa tudi med civilnim prebivalstvom je imela bitka pri Sobojnem lazu na Pokojišču. Dne 13. oktobra 1942 je prišlo od Begunj večje število Italijanov in kakih 150 belogardistov na pokojiško področje. Partizanska patrulja je naletela nanje že v jutranjih urah. Lukov bataljon jih je v jurišu napadel. Sovražnik se je nekaj časa branil, nato pa se je začel panično umikati proti Padežu in še dalje. Nekateri zgubljeni so se šele čez nekaj dni vrnili v svoje postojanke, nekaj belogardistov pa je pribežalo prav v Borovnico. V bitki je padlo 18 Italijanov in 6 belih. Partizani so imeli 2 mrtva in 2 ranjena. Zaplenjenih je bilo več pušk, municije in težki mitraljez Fiat. Partizani so ujeli tudi 2 Italijana, enega vojaka in enega podoficirja. »Po zaslišanju sta dobila civilno obleko. Zvečer istega dne ju je tovariš Gams (Cankar Janez — op. pisca) peljal proti postaji Verd, da sta lahko razlagala svojim kameradom, koliko zajčkov, kot so nas po ofenzivi imenovali, nas je še ostalo v gozdu,« piše Janez Debevc v svojih zapiskih.

Deset dni po tistem, to je 23. oktobra, je Lukov bataljon izbojeval podobno zmago na Tolstem vrhu, tokrat samo z Italijani. Le-ti so se potem v paničnem begu spustili proti Rakeku. Imeli so 4 mrtve in več ranjenih.

Dne 10. decembra se je nekaj dolomitskih partizanov spopadlo z belogardistično patroljo pri Ligojni. Beli so imeli 3 mrtve in 6 ranjenih, partizani pa niso imeli izgub. Takih spopadov z novim sovražnikom je bilo vse več. Razmere so se vse bolj zaostrovale, prepad, v katerega so drseli ti izdajalci, se je poglobljajal.

TERENSKO DELO PREHAJA NA ŽENE IN OTROKE

Okupatorji tudi s pomočjo bele garde niso mogli zatreti narodnoosvobodilnega boja. Delo je bilo seveda otežkočeno, saj so bile belogardistične posadke skoraj v vsaki vasi. Vsak dan so zapirali ljudi, simpatizerje in pripadnike Osvobodilne fronte. Mnogi so odšli v partizane, nekatere so pobili. Marsikdo bi mislil, da si ljudje ne bodo več upali delati, da partizani na terenu ne bodo dobili nikogar več, ki bi se nanj lahko naslonili. A ni bilo tako. Če so kje zaprli člane krajevnega odbora OF, ali če so le-ti odšli v partizane, so poprijeli za delo novi ljudje. Količkrat se je to ponavljalo. Komaj je bil postavljen odbor OF, že so člane zaprli, treba je bilo poiskati nove ljudi. Če se pa v kaki vasi za nekaj časa ni dalo organizirati takega odbora, so bili v vasi vsaj zaupniki, s pomočjo katerih je teklo delo naprej. Osvobodilne fronte ni bilo mogoče uničiti.

Poglejmo, kakšno je bilo organizacijsko stanje na terenu spomladi in poleti 1943. Vrhnjsko okrožje je imelo še zmeraj štiri rajonske odbore, Vrhnika, Borovnica, Logatec in Horjul. Maja je bil k vrhnjskemu okrožju priključen še rajon Dobrova. Kmalu nato je bil formiran nov rajonski odbor Rovte. Spomladi so bili v vrhnjskem rajonu trije terenski odbori, dva na Vrhniki, eden na Stari Vrhniki, drugod so bili zaupniki. V borovniškem rajonu sta bila tedaj dva terenska odbora, v Kamniku in v Preserju. V avgustu so bili v vrhnjskem rajonu še zmeraj samo trije terenski odbori, v rajonu Borovnica pa že osem; Borovnica, Bistra, Laze, Breg—Pako, Goričica, Kamnik, Preserje in Spodnja Brezovica.

Belogardisti so si najbolj prizadevali, da bi uničili aktiviste ilegalce, ker so vedeli, da so ti tisti, ki pridobivajo ljudi za Osvobodilno fronto in organizirajo terenske in krajevne odbore Fronte. Zlasti sta jim bila trn v peti okrožni odbor OF in okrožni komite KPS. Okrožni aktivisti so se vse leto 1942 in v začetku leta 1943 zadrževali okrog Podlipske doline in Stare Vrhnike. Obdržati pa so se mogli samo tako, da so nenehoma menjavali mesta, kjer so taborili. Nekaj časa so prebivali pod Železnikom, potem po obronkih Razorske doline, kak teden celo v Koritih pri Stari Vrhniki, novembra so si skopali zemljanko (bunker) blizu Podčela, nad cesto ki pelje v Podlipo, za Rebrrom. V bunkerju so imeli tudi radio in ciklostil za tiskanje letakov in radijskih poročil.

Morebiti so bili premalo previdni. Komaj se je zmračilo, so se že pojavili na Stari Vrhniki. Belogardisti, ki so imeli povsod svoje oči in ušesa, so to vedeli, zato so sklepali, da ti aktivisti ne morejo imeti svojega taborišča daleč od Stare Vrhnike. Začeli so jih sistematično iskati, zlasti če je sneg nanovo zapadel. O tem je povedal Adolf Malavašič, takratni sekretar okrožnega odbora OF, tole:

»Dne 23. februarja so beli hajkali, razpotegnjeni v strelce prav v gozdu nad Podčelom, vendar so kakih 100 metrov pred bunkerjem prenehali. Drugi dan pa so s preiskovanjem nadaljevali od tam, kjer so prejšnji dan nehali. Tistikrat smo bili v bunkerju: sekretar okrožnega komiteta KPS Cene Logar, ki je bil zamenjal Staneta Kavčiča — ta je nekaj tednov prej prevzel drugo dolžnost — Viktor Klobučar, Nande Šinkovec, Viktor Grom, ki je prišel po opravkih z logaškega rajona, Žitko Janez in jaz. Ker smo čutili, da so v bližini belogardisti, sva Kragulj in jaz pred bunkerjem stražila, da bi tovariše opozorila, če bi pretiela nevarnost. Belogardisti so se nam vse bolj bližali. Nekaj jih je šlo nad bunkerjem, nekaj spodaj, Smrtnik iz Ligojne pa po sredi. Ta pride do steze, ki se je naredila v bližini bunkerja zaradi vsakodneвне hoje v bunker in iz njega. Zavije po stezi in pride na streho bunkerja. Ko se razgleduje, zagleda od dimne cevi okajen grm, to še poveča njegovo pozornost. Z očmi gre niže in zagleda med smrekami cevi najih pušk. Oči so se mu kar izbulile, zavpije, kakor da ga devamo iz kože. Takrat sva morala ustreliti, da opozoriva tovariše na nevarnost. Zadelo sva in Smrtnika je kar vrglo čez rob. Tovariši so hitro razlili

petrolej, da bi zažgali, kar je bilo v bunkerju. Zaradi nervoze pa so polili tudi vžigalice, ki jih potem niso mogli vžgati. Tako s požigom ni bilo nič in belogardisti so potem dobili v bunkerju nekatere stvari, ki so izdale nekaj ljudi, pripadnikov Osvoobodilne fronte. Midva s Kraguljem sva bila še na preži, videla sva, kje je pot prosta. Ko so tovariši planili iz bunkerja, sva jim rekla, naj tečejo za nama, pa naju menda niso slišali. Midva sva planila navzgor in sva bila kmalu izven nevarnosti. Grom in Žitko sta tekla po sredi brega, streljali so za njima in metali bombe, oba sta bila ranjena. Šinkovec in Logar pa sta planila navzdol, proti cesti. Ko sta tekla čez senožeti, da bi se rešila v gozd na nasprotni strani doline, sta bila dobri tarči za belogardiste, ki so ves čas streljali za njima. Šinkovca so večkrat zadeli. Hudo ranjenega je rešil Žitko Franc, ki je v bližini grabil steljo. Naložil ga je na voz, ga pokril s steljo in ga odpeljal domov. Pozneje je prišel Kragulj in ga zanesel na hlev v seno. Tudi ranjena Grom in Žitko sta tam našla zatočišče, dokler niso prišli dolomitski partizani in vse tri ranjence odnesli v partizansko bolnišnico.«

Po tem napadu se okrožni aktivisti niso več dolgo zadrževali na dolomitskem področju. Sredi marca so se preselili v gozdove okrog Ljubljanskega in Bukovega vrha in tam ostali do novembra 1943.

Tisto pomlad so se iz dolomitskega področja umaknile tudi vojaške partizanske edinice, z njimi pa tudi Glavni štab NOV in POS (narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije), Izvršni odbor OF, CK KPS, osrednja tehnika (tiskarna), radiotelegrafisti in bolnica z ranjenci, kar vse se je jeseni in pozimi 1942—1943 zadrževalo na osvobojenem ozemlju dolomitskega sektorja. Zaradi na gosto nasejanih belogardističnih postojank in zaradi vse češčih ofenziv proti partizanom tega področja, je postalo prenevarno, da bi se partizani, zlasti pa najvišje vojaško in politično vodstvo slovenskega narodnoosvobodilnega boja, še zadrževalo na tem področju. Dve hudi ofenzivi so morali dolomitski partizani odbiti spomladi 1943. Prva je trajala od 17. do 19. marca, druga pa 12. in 13. aprila, manjši sovražnikovi sunki v Dolomite pa so se ponavljali vso tisto pomlad. Partizani so se tudi v teh dveh ofenzivah posluževali enake taktike kakor dotlej: čez dan so se tolkli na položajih, ki so jih zasledli, ponoči pa so se prebijali skozi obroče. Toda tokrat se



Italijani in belogardisti vodijo ujete partizane in civiliste v Dobrovo

niso mogli umakniti na nemško stran, ker so Nemci mejo zasedli s svojimi zasedami, morali so manevrirati na samem dolomitskem sektorju od Ključa do Velikega Vrha nad Polhovim gradcem in do Žažarja ter Kajndola nad Podlipo pa zopet nazaj proti Ključu. Pri tem so imeli sicer precejšnje žrtve, toda njihove formacije so otale trdne. Več žrtev kakor med partizaniborci je bilo med političnimi aktivisti, posebno v drugi ofenzivi. Skriti bunkerji, v katere so se le-ti zatekli v prejšnjih ofenzivah, kolikor niso šli z borci, so bili marsikje izdani. Aprila so beli in Italijani precej aktivistov dobili v teh bunkerjih, med njimi tudi prejšnjega komandanta Dolomitskega odreda Franca Riharja-Radovana. Vse to je kazalo, da bo Dolomite težko vojaško obdržati in zadnji partizanski borci so se umaknili iz Dolomitov maja 1943.

To je seveda vplivalo na politično delo na Vrhnikih, zlasti pa na delo po bližnjih vaseh. Ljudje sicer niso verjeli belogardistom, ki so lagali, da so partizani uničeni, da se samo poedinci še skrivajo po gozdovih, vendar so postajali bolj malodušni, ti-

ste vneme kakor leta 1942, ni bilo več. Politično delo kljub temu ni prenehalo. Osvobodilna fronta je še živela, želje po svobodi in pripravljenosti žrtvovati se zanjo v ljudeh ni bilo mogoče zabreti, čeprav je v tistih hudih dneh marsikoga zaneslo v nasprotn tabor.

Spomladi 1. 1943 je začela glavna teža terenskega dela vse bolj prehajati na mladino in na žene. Seveda ne smemo misliti, da dotlej mladina in žene niso bili delavni v organizacijah Osvobodilne fronte. Narobe, že v začetku smo povedali, da je ideja upora proti okupatorju najprej našla plodna tla prav med mladino. Mladinci so bili od vsega začetka najvnetejši in najdelavnejši pristaši Osvobodilne fronte, ti so tudi najbolj množično odhajali v partizane. Morebiti se je prav zaradi tega njihovo delo na terenu manj čutilo.

Mladina na Vrhniki in po bližnjih vaseh v začetku ni imela svoje organizacije. Leta 1941 je bila skojevska organizacija samo v Borovnici, leta 1942 je bil postavljen SKOJ na Logu, ki pa je takrat imel samo dva člana. Pomnožil se je šele leta 1943. Tega leta je SKOJ vzniknil tudi na Vrhniki. Do tedaj pa so se mladinci udejstvovali predvsem v organizacijah Osvobodilne fronte, zlasti še v narodni zaščiti. Rekli smo že, da je bila narodna zaščita na Vrhniki izrazito mladinska organizacija, ker so bili v njej samo mladinci. Mladi so prevladovali tudi po drugih vodih in četah narodne zaščite.

Dne 14. januarja 1943 je Izvršni odbor Osvobodilne fronte izdal odlok, s katerim je ustanovil Zvezo slovenske mladine (ZSM). V to organizacijo so prešle dotedanje mladinske organizacije osnovnih skupin OF, to je SKOJ, sokolski naraščaj in organizacije krščanske socialistične mladine. (Zadnji dve skupini na Vrhniki in po bližnjih vaseh po okupaciji nista bili organizirani.) S tem, da so te skupine prešle v ZSM, pa niso bile razpuščene, temveč so v okviru ZSM še naprej obstajale. Vendar smo na vrhniškem področju poslej imeli samo ZSM in SKOJ, ker drugih dveh organizacij, kakor smo že rekli, že prej ni bilo.

Organizacija ZSM je bila najprej ustanovljena na Vrhniki in to aprila 1943. Da bi se organizacija čim bolj razmahnila, jo je bilo treba nasloniti na trdno jedro, na SKOJ. Zato je bil organiziran SKOJ prej kakor ZSM. Toda 19. IV. 1943 je okrožni odbor OF Vrhnika že poročal Izvršnemu odboru OF: »Ustanovili smo SPZZ (Slovenska protifašistična ženska zveza) in ZSM na

Vrhniki. Tudi v Borovnici smo organizirali SPŽZ, medtem ko mladinske organizacije zaenkrat še nismo mogli organizirati.«

Z Vrhniko se je širila mladinska organizacija v okolico, seveda počasi. Na Drenovem griču je bil SKOJ organiziran avgusta 1943 in potem tudi ZSM. Na Logu se je članstvo SKOJ pomnožilo. Po nekaterih vaseh pa se je mladina organizirala samo v ZSM.

Istega dne, ko je bila ustanovljena ZSM, je Izvršni odbor OF izdal tudi odlok o ustanovitvi Slovenske protifašistične ženske zveze. Tako so dobile slovenske žene v okviru Osvobodilne fronte samostojno organizacijo, ki je bila povezana z žensko organizacijo celotne Jugoslavije, z Antifašistično fronto žena (AFŽ). Ustanovni kongres AFŽ Jugoslavije je bil 8. decembra 1942 v Bihaču.

Na Vrhniki in v Borovnici je bila SPŽZ organizirana aprila 1943. Hrbtenica nove organizacije so bile žene, ki so bile že dotlej delavne v narodnoosvobodilnem gibanju. Kar smo poudarili pri mladini, moramo reči tudi za žene. Mnoge izmed njih so se že v začetku okupacije priključile Osvobodilni fronti, bile prav tako požrtvovalne in delavne kakor moški ali pa še bolj. Da bi pritegnili še več žena k osvobodilnemu delu, tudi tiste, ki so dotlej zaradi kakršnega koli vzroka, morebiti tudi ideološkega, stale ob strani, je bila ustanovljena samostojna ženska organizacija.

SPŽZ se je razmahnila zelo hitro. Tovarišica Fefer Franja, ki je poleti 1943. leta postala sekretar rajonskega odbora SPŽZ Vrhnika, je povedala:

»V kratkem času mi je uspelo pridobiti na Vrhniki in v okolici okrog 80 žena, do konca leta pa je to število naraslo že na 125. Po vaseh smo postavili krajevne odbore SPŽZ. Ti odbori so bili na Stari Vrhniki, v Verdu, v Bistri in v Podgori. Na Vrhniki so bili odbori SPŽZ na stari postaji, na Vasi in v Hribu. Ženske so se večkrat sestajale, toda le v grupah 5 do 10 žena. Največ jih je prišlo spomladi leta 1944, ko se je mudila na Vrhniki Ivanka Sigmund, okrožna sekretarka SPŽZ. Žene so pomagale pri zbiranju hrane, obleke in drugega materiala, prav tako pa tudi pri zbiranju denarja in razpečavanju literature. Zavezale so se, da bodo mesečno plačevale po 5 lir, to so imenovale članarino.«

Da zvemo, kaj vse je bilo treba takrat napraviti, poslušajmo še Feferjevo:

»Naročili so mi, da je treba sprazniti trgovino Cirila Malavašiča, napolnjeno s ciklostilnim papirjem in posodo. Skladišče je bilo na dvorišču gostilne Mantova in je bilo treba material voziti mimo vojaške komande. Zvozila sta mi ga otroka, nekaj k Ignacu Jesenovcu, nekaj pa v naš čebelnjak, ključ pa smo pustili na dogovorjenem mestu.«

Smrtnik Ivana pa je tole povedala:

»Ko so partizani napadli vlak na Verdu, so Italijani pripeljali na Vrhniko tri ali štiri partizane (pravilno internirance, ker Italijani niso tedaj nikogar ujeli, komaj so sebe rešili — op. pis.). Zaprli so jih v hlev pri Jelovšku. Poslali so možu listek, da so brez hrane, ker jim Italijani ničesar ne dajo. Nato smo Oblak Marija, Seligerjeva in jaz vsak dan skuhale zanje, jaz pa sem jim to nesla. Ko sem jim tretji dan prinesla, me je Italijan vprašal, zakaj nosim tem banditom. Izgovorila sem se, da so kolegi mojega moža. Pozneje sem nosila možu od Pajsarjeve in nekemu železničarju z Verda. Da sem to smela, sem morala nositi Italijanom jajca. Rudel Anica in jaz sva tudi nesli zdravila k Žitku za Šinkovca Nandeta, ko je bil ranjen. Z Rudelnovo mambo, ki je bila stara sedemdeset let, sva nosili pošto k Golčevim v Podlipo.

Leta 1943 sem postala članica SPŽZ. Bila sem tudi odbornica. Imela sem zvezo z 8—9 ženami. Na sestanke sem hodila k Feferjevi. Enkrat je bil sestanek tudi pri meni. Zbirala sem hrano, pobirala članarino in prostovoljne prispevke. Nekoč so se otroci naučili igrice in nam jo zaigrali na Gromovi drvarnici. Igrico si je ogledalo precej sosedov, ki so za to spet dali denarni prispevek. Nabralo se je kar precej denarja.«

Merlak Marija, ki je med vojno stanovala v Hribu, sedaj pa stanuje na Vasi, je povedala:

»Zbirala sem živila in sanitetni material, raznašala literaturo in raztresala letake. Živila sem nosila Jerinovi Neži, Čukovima (Petavs Jakob in žena) in Karlu Štirnu. Literaturo sem skrivala pod desko ob štedilniku in jo mnogokrat odnesla iz hiše s pomočjo dojenčka. Časopise in letake sem mu stlačila pod opremo tako, da sem lahko med sprehodom listke nemoteno spuščala na tla. Pogosto mi je za razstresanje letakov služil tudi

voz, ki je imel v ta namen na dnu široko špranjo, skozi katero sem stresla letake, ko sem šla z njive ali iz gozda.

Po smrti dekana Janeza Burnika je prišel na Vrhniko za dekana Milavec (10. avgusta 1943. — op. pis.). Ta je bil zagrižen nasprotnik našega gibanja, zato mu je mladina iz letakov z našimi gesli pred župniščem naredila stezo. To stezo sem naslednji večer z novimi gesli spremenila v široko preprogo. Tudi pozneje sem mu skozi vhodna vrata mnogokrat vrgla našo literaturo, češ, na, da boš imel kaj brati.«

Še in še bi lahko pripovedovali o delu žena med vojno. Žene se niso ustrašile ne truda ne žrtev. Še manj se je tega bala mladina. Znova in znova je vznemirjala okupatorje in belogardiste z različnimi letaki, z napisanimi gesli, z manjšimi sabotажami. Sovražnik se je počutil kakor v oblegani trdnjavi.

VOLK MENJA KOŽUH

Belogardisti si niso in niso mogli pridobiti simpatij v množicah. Ljudstvo je bilo spoznalo, da je njegova rešitev samo v neizproslem boju proti okupatorju, zato je zaničevalo in sovražilo vse, ki so sodelovali s fašističnimi zavojevalci. Brž ko so belogardisti sprejeli iz okupatorjevih rok orožje, so se sami izločili iz narodnega občestva. Ljudstvo je pljuvalo nanje. Tudi laž, da se bore za vero, ni pomagala, pečat okupatorjevih sodelavcev je bil preveč očiten in nagnusen, da bi jim še kdo verjel.

Slovenska reakcija se je z očitnim sodelovanjem z okupatorji kompromitirala tudi v tujini, pri zahodnih zaveznikih. Nekaj časa so lahko slepili mednarodno javnost z lažnim patriotizmom, potem pa se tega ni dalo več. Emigrant Kuhar je po londonskem radiu precej časa rohnal proti partizanom, končno pa so mu to prepovedali. Svojim somišljenikom v domovini je pisal, kakšne težave mu povzroča njihovo preočitno sodelovanje z okupatorji. Po porazu Nemcev pri Stalingradu in po zavezniških zmagah v Afriki, je bilo tudi slepcem očitno, da so Nemci in Italijani vojno že zgubili. Mnogi so pričakovali, da se bodo zahodni zavezniki po zmagah v Afriki izkrcali na Balkanu in v Dalmaciji. Od tam je samo skok do Slovenije. Za ta primer bi bilo nadvse pomembno, da se z zavezniškimi armadami ne bi povezali partizani, temveč oni, samo tako so lahko upali, da zopet sedejo ljudstvu za vrat. Za to bi potreboval vojsko, ki se ni preočitno kompromitirala v bojih na strani okupatorja. Iz obeh razlogov, da bi si pridobili simpatije ljudstva in da bi s svojo vojsko lahko sodelovali z zavezniki, se je porodila v vodstvu slovenske reakcije ideja, da bi šli s svojimi legionarji v ilegalo.

Pravzaprav ni bilo to nič novega. Zopet bi začeli tako kakor spomladi leta 1942, ko je njihov prvi oddelek pri Sentjoštu na Dolenjskem začel z ilegalo. Izdajali so se za partizane, v resnici pa so lovili in pobijali posamezne partizanske patrulje. Toda partizani so jih razkrinkali in jih gonili tako dolgo, da so bili prisiljeni zateči se pod okupatorjevo varstvo v utrjene postojanke. Zdaj bi šli zopet iz postojank, a ne več kot lažni partizani, temveč kot jugoslovanska vojska v domovini, kakor so se pozneje sami imenovali. Zato so se oblekli v uniformo bivše jugoslovanske vojske, si nataknili na glave šajkače s kokardami. Ljudstvo je tudi tem izdajalcem kmalu nadelo pravo ime: plavogardisti. Samo tisti, ki jih niso spregledali, so jim rekli četniki.

Nova vojska se je izlegla v belogardistični postojanki v Zaplani. Sem je prišlo 6. februarja 1943 dvanajst belogardistov, ki jih je bil poslal major Novak. Ta je bil v Sloveniji namestnik Draže Mihajloviča, potemtakem vojaški komandant tako imenovane legije smrti, v katere sestav je spadala tudi belogardistična postojanka v Zaplani.

Kako se je četništvo na našem področju naprej razvijalo, je podrobneje pripovedoval Gabrijel Jesenovec na kočevskem procesu.

Gabrijel Jesenovec z Vrhnike je šel v belo gardo tako kakor mnogi drugi, ne iz prepričanja, temveč zgolj iz oportunitizma. Čutil pa je, da ni storil prav, zato je poiskal zveze s partizani, oziroma z vrhniškim okrožnim komitejem. Sodeloval je tudi pri razgovorih o napadu na postojanko na Vrhniki, kar smo že omenili. Pozneje ga je komandant bele garde na Vrhniki dr. Zupan pregovoril, da je šel za bolničarja k belogardistom v Zaplani. Tako je prišel v ožji stik s plavogardisti in je pozneje še sam postal plavogardist. On je pravzaprav prvi opozoril naše vodstvo na nastanek novega četniškega odreda v Zaplani in kakšen je bil namen tega odreda. »Naloga te postojanke (v Zaplani — op. pis.) je bila formirati četniški odred za Primorsko, vriniti se med primorske partizane in jih milo ali s silo pridobiti za četniške vrste,« je Jesenovec izpovedal na kočevskem procesu. (Zajet je bil z drugimi plavogardisti, ko so ob kapitulaciji Italije partizani zavzeli njihovo postojanko v Grčaricah.)

V Zaplani so bili plavogardisti kakih 14 dni. Od tam so odšli v Šentjošt, toda tokrat ne več v postojanko, temveč so se nastanili pri kmetu Malovrhu, po domače pri Stolniku. Posto-

janka v Šentjoštu jih je samo oskrbovala s hrano. Ljudem so se kazali kot ilegalci, češ da se bore proti Italijanom, belogardistom pa so govorili, da so jurišni bataljon bele garde. Ljudi so slepili tudi z lažjo, da je med partizani in med njimi sklenjen sporazum.

V Šentjoštu je četniški odred narastel na 25 mož, večji del je bilo oficirjev bivše jugoslovanske vojske. Tu se je odredu pridružil tudi major Novak. Iz Šentjošta so se četniki premaknili na Vrh, to je k Trem kraljem. Nastanili so se v župnišču, kjer je bila belogardistična postojanka. Od tod so se marca odpravili na pohod na Primorsko. Prišli so v Črni vrh nad Idrijo. Ker so se izdajali za partizane, se jim je posrečilo navezati stike s terenskim partizanskim delavcem, gostilničarjem Kranjcem. Jesenovec je dejal, da je bilo to gostilničarjevo partizansko ime, za pravo ime na procesu ni povedal, najbrž ga ni vedel. Pri tem gostilničarju pa se je stvar zataknila. Ni jim posredoval nadaljnje zveze, češ da so se partizani zaradi italijanske ofenzive razkropili. Primorski partizani so bili po radiu »Svobodna Jugoslavija« opozorjeni na prihod teh četnikov in na njihove namene, zato jim niso nasedli. Opozorjeni so bili, ker je Jesenovec povedal članom okrožnega komiteja Vrhnika o nameravanem pohodu četnikov na Primorsko. Takrat je še sodeloval s partizani, po tistem pa je povsem zaplaval v plavogardistične vode.

Tako se je četniški pohod na Primorsko končal z neuspehom. Čez pet dni so se plavogardisti vrnili k Trem kraljem. Tam se je četništvo nadalje razvijalo. Major Novak je poskrbel za neposredno zvezo z begunsko vlado v Londonu, oziroma z njenim zastopnikom v Kairu. Neke noči sta z vrhovskim župnikom blizu jezera nad Smrečjem zakurila velik ogenj. Signal za letalo. Kmalu je letalo priletelo, odvrгло tri padalce Slovence, dva radijska oddajnika in pol milijona lir. Od tedaj je imel Novak redno radiotelegrafsko zvezo s Kairom. Enega radiotelegrafista z oddajnikom je poslal v belogardistično postojanko v Kušlanov grad pri Logu.

Proti koncu marca so šli četniki pod vodstvom Novaka na propagandno potovanje po Dolenjskem, izdajajoč se za redno jugoslovansko vojsko, včasih pa tudi za partizane. Na tem pohodu so pobili več ljudi, pripadnikov Osvobodilne fronte. Aprila so se zopet vrnili v Dolomite. Četniške vrste so se pomnožile, ker so Italijani izpustili še nekatere jugoslovanske oficirje, izmed katerih se jih je nad 30 pridruživlo četnikom. Pridruživlo se jim je tudi

nekaj belogardistov. Tako so četniške vrste do začetka junija narasle na kakih 80 mož, konec meseca pa so šteje nekaj nad 100 mož. Razporejeni so bili v štiri odrede: Notranjski, Primorski, Gorenjski in Centralni odred.

Plavogardistov pa je bilo še zmeraj premalo, da bi predstavljali kako pomembno vojaško silo. Tudi v propagandnem pogledu tistih 100 četnikov ni kaj prida pomenilo. Zato se je začel Novak ukvarjati z mislijo, kako bi potegnil čim več belogardistov v »ilegalo«. Jesenovec, ki je bil postal član telesne straže majorja Novaka in je bil zaradi tega navzoč na različnih sestankih, ki jih je imel Novak s svojimi somišljeniki, je na kočevskem procesu povedal, da so na dveh sestankih govorili o tem, kako bi potegnili belo gardo v ilegalo. Na te sestanke so prišli nekateri vojaški voditelji bele in plave garde ter nekaj ljudi iz Ljubljane. Drugega sestanka, ki je bil na Vranjih pečinah, se je udeležil tudi dr. Zupan, komandant belogardistične posadke na Vrhniki.

Na temelju teh posvetov je hotel major Novak potegniti v ilegalo ves prvi bataljon legije smrti (postojanke: Šentjošt, Zaplana, Rovte in Hotedršica) in še nekaj sosednjih belogardističnih posadk. To naj bi se zgodilo ponoči med 10. in 11. junijem. Toda na dogovorjeno mesto je prišel samo kapetan Vošnjak, komandant prvega bataljona legije smrti, še ta se je mudil pri četnikih samo en dan, nato pa se je ponovno vrnil v postojanko v Rovte.

Kako, da je Novakova namera doživela tolikšen neuspeh? Vzrokov za to je bilo več. Osnovni je bil ta, da so bile v vodstvu bele garde precejšnje razprtije glede tega, kdo bo imel večji vpliv nad moštvom, oziroma, kdo bo s to vojsko razpolagal. Major Novak je pripadal liberalnemu krilu slovenske buržoazije. Prav tako je bilo mnogo oficirjev legije smrti iz tega tabora, medtem ko je bilo 85 odstotkov poveljnikov vaških straž iz klerikalnega tabora. (Pripadniki bele garde so se formacijsko delili med legionarje in vaške straže. Kake bistvene razlike med tema dvema formacijama ni bilo. Vsi so živeli v utrjenih postojankah, bili oboroženi z okupatorjevim orožjem in se borili zanj. Za Italijane so bile vse te posadke Milizia Volontaria Anticomunista — MVAC). Novak je s svojo namero, da potegne te ljudi v ilegalo, zasledoval še en cilj: odtegniti pripadnike MVAC klerikalnemu vplivu. Toda klerikalno vodstvo je Novakovo namero spregledalo. Čeprav je bil del tega vodstva iz razlogov, ki smo jih v začetku tega poglavja omenili, za to, da bi šli belogardisti v ilegalo, pa vpliva na voj-

sko niso bili pripravljene prepustiti komu drugemu. Del klerikalcev pa je bil sploh proti vsaki ilegali. Klerofašisti so proti Novaku izdali poseben letak, v katerem je rečeno, da tvori jedro jugoslovanske vojske, za kar so se četniki izdajali, izključno prosluli ljubljanski liberalni blok.

Drugi razlog, da se Novakova namera ni posrečila, je bil ta, da večina pripadnikov MVAC ni hotela iz varnih postojank v negotovo ilegalo. Rekli smo že, da jih mnogo ni šlo v belo gardo zaradi ideološkega prepričanja, temveč zgolj iz oportunitizma. V partizane se jim ni dalo, ker so se bali za svoja življenja, strah jih je bilo naporov in pomanjkanja, hkrati pa so se bali tudi internacije, zapora, požiga domačije. Da bi se temu izognili, so šli v belo gardo. V utrjenih postojankah so se počutili varne. Kdo bi torej silil v ilegalo, v gozd, kjer so bili partizani doma. Nekaj spopadov s partizani v gozdu so že doživeli, vsak se je končal z njihovim porazom. Ne, samo v gozd ne!

Četniški voditelji so se sestajali tudi z Italijani. Tudi o tem je Jesenovec nekaj izpovedal na kočevskem procesu. Dejal je, da je nekoč prišel k njim Žitnik Rudolf (tudi eden izmed voditeljev plave garde iz Ljubljane). »Gradisti smo ga spremljali v dolino«, pripoveduje Jesenovec. »Rekel je, da se mu mudi na vlak. Nad dolino smo postavili zasedo. Tedaj smo zagledali italijanske avtomobile, ki so se nam bližali. V nekem skednju pod nami je bil sestanek med Italijani, Novakom in Žitnikom. Žitnik je nato šel naprej proti Ljubljani, Novak pa se je vrnil. Zabičal nam je, da o tem sestanku ne smemo nikomur nič povedati. Opazil sem, da ima v rokah pergament, pozneje sem videl, da je bila na njem načrtana cona Družinska vas in ozemlje na levem bregu Krke med Novim mestom in nemško mejo. (To cono so Italijani določili četnikom, za njihovo bojno področje v bojih proti partizanom — op. pis.). Pozneje sem iz opazke majorja Koprivice spoznal, da so bili oficirji nezadovoljni s to cono. Bila je preblizu partizanov.«

Na omenjenem sestanku se je Novak z Italijani tudi dogovoril za navidezni spopad med italijansko vojsko in četniki. Do tega spopada je prišlo 23. junija v Celarskem grabnu blizu Žazarja. Tamkajšnji ljudje vedo o tem spopadu povedati samo to, da je bil tedaj ubit četniški oficir Lavrič. Novak ga je bil poslal v predhodnico, sam pa se je potem brez strela umaknil. »Po pričevanju četniškega sodelavca Alojzija Tometa, župnega upravitelja v Pod-

lipi,« piše F. Saje v knjigi »Belogardizem«, »je med Novakom in Lavričem prišlo do nekega političnega nesoglasja. Ker se ga je Novak zaradi tega hotel znebiti, ga je poslal v boj proti Italijanom.«

Dne 4. julija 1943 so se četniki odpravili iz Dolomitov na Dolenjsko proti svoji operativni coni. Iz Podlipe so krenili mimo Vrhnike, skozi Drenov grič, Log, Notranje gorice, kjer je bila italijanska posadka, pa skozi Podpeč v Iško vas. Vodil jih je kapetan Vošnjak Pavel. Peljal se je spredaj z osebnim avtomobilom, z njim pa še Rudolf Žitnik. Italijani v Podpeči so jih gladko spustili skozi blok. V Iški vasi, kjer so se četniki naselili po hišah, sta jih obiskala dva italijanska oficirja. Po nekaj dneh so odšli naprej, se nastanili na Otočcu, od tam pa se preselili v Ortnek, nazadnje pa v Grčarice, kjer jih je doletela zaslužena usoda.

Iz Iške vasi niso vsi četniki krenili proti Dolenjski. Gorenjski in Primorski odred, skupaj kakih 30 mož, sta se po gozdu mimo Ljubljanskega vrha vrnila nazaj v Dolomite, kjer je še ostal tudi Notranjski odred. Tu so ostali do kapitulacije Italije. Vseh skupaj jih je bilo kakih 60. Zadrževali so se okrog Treh kraljev, Zažarja in na Opalah blizu Žirov. Na rojstni dan kralja Petra 6. septembra so pri kmetu Hlevišarju pod Tremi kralji Petru prisegli. Zaprisegel jih je vrhovski župnik Ramšak. Na slavnost je prišel tudi major Novak, po pripovedovanju gospodinje pa tudi nekateri pristaši z Vrhnike. Za to slavnost so priredili tudi gostijo.

Na dan kapitulacije Italije, 8. septembra 1943 se je po pripovedovanju Karla Drašlerja z Vrhnike pripetil tale zanimiv dogodek:

»Tisti dan je bila v Podlipi otvoritev obnovljene Jurčeve gostilne, ker je bila prej hiša požgana,« je pripovedoval. »Dopoldne smo stali na vrhniškem križišču in se pogovarjali, da bi šli popoldne v Podlipo. Blizu sta stala Tišlerjev Janez in Korenčanov Franci, za katera smo vedeli, da sodelujeta s četniki. Morebiti je Joco (Josip Čermak, takratni terenski obveščevalec za partizane — op. pis.) prav zaradi tega tako glasno govoril, da bi ju izzval. On in Pišler sta namreč nekaj dni prej prejela od četnikov pismo, s katerim so jima ti prepovedali kretati se izven območja Vrhnike. Če ju bo njihova leteča trojka kje dobila, da bosta kaznovana. Mi pri tistem pogovoru še nismo vedeli, za kaj gre. Zme-

nili smo se, da gremo popoldne res v Podlipo. Joco je potem izostal, drugi pa smo se dogovora držali.

Na veselici, ki je bila na vrtu, nismo bili dolgo. Nenadoma zaslišimo streljanje in koj nato zagledamo četo partizanov, ki je šla od cerkve proti gostilni. Na veselici je bil tudi neki italijanski vojak. Ko je zagledal partizane, je postal bled kakor zid. Pognal se je v beg. Ko pa je poskušal preskočiti neki jarek, si je zlomil nogo. To je rešilo Pišlerja. Imel je s sabo avtomobil, hitro je naložil poškodovanega Italijana na avto in ga odpeljal proti Vrhniki.

Nas so med tem nagnali partizani skupaj in nas postrojili. Brž, ko smo bili postrojeni, so potisnili kape-titovke s peterokrakimi zvezdami v žep, na glave pa dali šajkače s kokardami. Zdaj smo vedeli, pri čem smo. Četniki! Odgnali so nas nekoliko naprej po cesti, nas tam nanovo postrojili, neki oficir pa nam je govoril. Dejal je, da so kraljeva jugoslovanska vojska, da se bore proti Nemcem in Italijanom, da je zato dolžnost vseh, da jih podpiramo. Vedo, da jih je nekaj med nami, ki sodelujejo s partizani. Vsi taki bodo klicani na odgovornost, kajti partizani so komunisti, ki hočejo napraviti revolucijo, da bi bilo pri nas tako kakor v Rusiji, da pobijajo domače ljudi in podobno.

Potem smo morali čez potoček, ki teče ob cesti. Tam je stal neki četnik in kazal, kdo naj gre na desno in kdo na levo. Tisti, ki so šli na levo, so bili prosti, tisti, ki smo šli na desno, smo bili jetniki. To pa smo bili samo štirje: Jože Malavašič, Tone Petkovšek, Vinko Selko in jaz. Vsi štirje smo bili organizirani v ZSM in v zaščiti.

Odpeljali so nas više v grapo. Tu zopet govoranca. Da vedo, da delamo s partizani in da nas je zato sodišče kraljeve jugoslovanske vojske obsodilo na smrt.

Kmalu nato je prišla za nami notarjeva žena z Vrhnike. Kazalo je, da se s četniškim oficirjem dobro poznata. Nekaj mu je prigovarjala. Šla sta v hišo. Ko sta se vrnila, je oficir ponovno stopil pred nas. Dejal je, da smo glede na to, ker smo bili pred vojno vsi štirje pri Sokolu, za sedaj oproščeni. Smrtna obsodba pa da velja, če bomo še sodelovali s partizani in če nas bodo še kje dobili izven območja Vrhnike.

Zvečer smo po radiu zvedeli za kapitulacijo Italije. Položaj na Vrhniki se je bistveno spremenil. Beli so hodili okrog kakor politični cučki. Čeprav so bili na Vrhniki že Nemci, smo se nekaj

tednov počutili, kakor da smo že svobodni. In v takšnem vzdušju prideta v našo gostilno vrhniški notar, ki je bil naš stalen gost, in tisti oficir, ki nas je bil v Podlipi zasliševal in nam grozil. Tokrat seveda ni bil pokrit s šajkačo, nosil je belogardistično baretko. Izzivalno sem ga ves čas pogledoval. Opazil je moje poglede in me vprašal: 'Fant, kaj me tako gledaš?' 'Nekje sva se menda že videla', sem mu odvrnil. 'Kje pa?' je vprašal z vidno zadrego. Rekel sem mu: 'Gospod, vi ste bili pred enim tednom drugače napravljeni. Pravili ste, da se borite proti Italijanom in Nemcem. Zdaj pa ste tu in v tej uniformi!' Oče, ki je slišal, kaj smo govorili se je menda zbal, da se ne bi kaj zgodilo, pa me je nahrulil: 'Smrkavec, ali ne boš tiho, kaj jezikaš odraslim ljudem!' Tistega oficirja pa sem drugi dan videl, ko je šel na nemško komando in naslednji dan zopet.«

Tako je bilo četniške »glorije«, kolikor so jo sploh imeli, namah konec. Na vrat na nos so pridrveli pod nemško zaščito na Vrhniko. S tem so se razkrinkali še pred tistimi redkimi naivneži, ki so jim prej morebiti verjeli, da se bore proti okupatorjem. Del četnikov se je nastanil v opuščeni belogardistični postojanki na Stari Vrhniki. Tu so poslej javno služili Nemcem, kakor so prej naskrivaj Italijanom.

Pokojni Petkovšek Jože, aktivist OF na Stari Vrhniki od enainštiridesetega leta je razmere v četniški postojanki na Stari Vrhniki dobro poznal. Četniki so nekaj zvedeli o njegovem delu, ukazali so mu, da se mora ob večerih redno javljati v njihovi postojanki. To je delal nekaj tednov, potem se je tega nekako otesel. Petkovšek je povedal, da so starovrhniški četniki pobili Trčkovega očeta nad Podlipo. Ko so prišli k njim, se jih je Trček ustrašil in je skušal pobegniti skozi okno. Neki Tarzan ga je pri tem ustrilil. Starovrhniški četniki so pobili tudi Franca Rodeta, aktivista OF. Aretirali so ga kmalu po svojem prihodu na Staro Vrhniko. V postojanki so ga zasliševali in mučili. Njegova nadaljnja usoda pa bi ostala nepoznana, če ne bi ljudje čez nekaj tednov v gozdu nad železnico po naključju našli njegovo razmesarjeno, že razapadajoče truplo. Pokrito je bilo samo napol, z vejami, kamenjem in nekaj malega prsti.

Prvega decembra so aretirali več pripadnikov Osvobodilne fronte na Stari Vrhniki. Po zaslišanju v svoji postojanki so aretirane odgnali v Ljubljano, od tam pa so jih odpeljali v internacijo v Nemčijo.

Kaže, da jim kljub vsemu temu Nemci niso popolnoma zaupali. Četniki so ostali na Stari Vrhniki samo nekaj mesecev. Potem so se morali preseliti v domobransko postojanko na Vrhniko. Nemci pa so razstrelili stražni bunker na vrhu starovrhniškega griča.



*Rode Franc
ubit od četnikov l. 1943*

Po kapitulaciji Italije je ostal v »ilegali« samo Notranjski odred, a še ta samo kak teden ali dva. Tovariš Žust iz Praprotnega brda 13 je povedal, da so šli v Črni vrh nad Idrijo po orožje. Kmalu po vrnitvi je komandant odred razpustil, rekoč, naj gre vsak, kamor hoče. Kadar jih bodo potrebovali, da jih bodo že poklicali. Tudi po orožje, ki so ga zakopali v Rožmanovi hosti v Rovtah, jih ni bilo, deloma so ga pobrali partizani, deloma beli. Vzrok, da so se tudi ti poslednji četniki razkropili, je bil ta, da se je v Dolomitih formiral nov, močan partizanski odred pod komando Rudolfa Hribernika-Svaruna. Ponovno so prišli četniki v Dolomite šele v začetku marca 1944.

OS SE JE ZLOMILA

Po porazu Nemcev in Italijanov v Afriki ter po izkrcanju Angležev in Amerikancev na Siciliji je bila kapitulacija Italije samo še vprašanje časa. In res, po padcu Mussolinija, je nova italijanska vlada takoj poiskala stik z Angloamerikanci in se začela z njimi skrivaj pogajati o sklenitvi premirja. Vodstvo osvobodilnega boja v Sloveniji, ki je po skrivnih kanalih zvedelo, kaj se dogaja za kulisami, je pohitelo z vojaškimi in političnimi pripravami na dogodke, ki so bili pred durmi. Predvsem je hotelo skoncentrirati vso partizansko vojsko v Ljubljanski pokrajini, da bo vojaško koš nastali situaciji. Šlo je za to, kdo bo razorožil italijansko vojsko, ki je bila pri nas, partizani, Nemci ali celo beli, ki so bili številčno precej močnejši. Nadaljnja naloga slovenskega osvobodilnega gibanja je bila prevzem oblasti po odhodu Italijanov. Ti razlogi so zahtevali, da bo ob kapitulaciji Italije čim več partizanske vojske v Ljubljanski pokrajini. Zato je Glavni štab NOV in POS poklical Šlandrovo brigado s Štajerske, Prešernovo z Gorenjske in Gradnikovo s Primorske. Gradnikova in Prešernova sta takrat šli tudi čez področje naše občine. Prešernova je zgrešila vodnike kurirje, ki so ji bili poslani nasproti. Pri prečkanju železniške proge med Verdodom in Štampetovim mostom je prišla prav pred stražni bunker, ki so jih imeli Italijani ob progi skoraj vsakih 200 metrov. Bilo je precej streljanja in italijanskega vpitja, kaj hujšega pa se ni zgodilo.

Na kapitulacijo Italije so se pripravljali tudi Nemci, četudi je nova italijanska vlada zatrjevala, da bo z vojno nadaljevala. Nemci so imeli precej vojaštva na Siciliji in v južni Italiji. V primeru kapitulacije Italije bi se lahko zgodilo, da bi bila ta vojska odrezana od nemškega zaledja. Zato je bilo nujno zagoto-

viti si varno zaledje in komunikacije do svoje vojske v Italiji. Železnica Ljubljana—Trst, železnica v Kanalski dolini in železnica Podbordo—Gorica—Trst so bile za Nemce življenjskega pomena. Primorsko in Ljubljansko pokrajino, oziroma najpomembnejše kraje ob teh progah, so Nemci poskušali zasesti še pred kapitulacijo Italije. Ker pa so bili z Italijani še zmeraj v zavezništvu, so morali za to poiskati vsaj deloma utemeljen razlog.

Za zasedbo nekaterih pomembnih krajev ob železnici Ljubljana—Trst so ga kmalu našli. Izgovorili so se, da Italijani niso kos zavarovati prometa na tej progi, ki je za Nemce nadvse pomembna, ker s svojo vojsko branijo italijansko zemljo.

Partizani so v resnici zelo pogosto minirali progo Ljubljana—Trst. Na našem področju je bila zelo aktivna XIV. divizija. Ponoči med 14. in 15. avgustom so partizani te divizije napadli belogardistične postojanke v Ohonici, Dražici, Brezovici, Niževcu in Sobočevem. V večini postojank so se beli takoj vdali, do boja je prišlo le na Brezovici in v Sobočevem. En pripadnik bele garde je bil ubit, šest pa ranjenih. Nekaj belogardistov so partizani ujeteli. Isto noč so minerski oddelki XIV. divizije tudi minirali progo in sicer med Verdóm in Borovnico ter med Borovnico in Preserjem. Uničili so lokomotivo in 20 vagonov. Promet je bil prekinjen za 24 ur.

Se več uspeha so imeli borci te divizije (Tomšičeva brigada) ponoči med 23. in 24. avgustom. Tokrat so minirali progo med Preserjem in Borovnico in sicer pri Goričici. Na mino je zavozil nemški transportni vlak, v katerem se je peljal tehnični oddelek XXIV. oklopne divizije, ki je že bila v Italiji. Po eksploziji se je prva lokomotiva odtrgala in minerji so jo hitro uničili, druga pa se je prevrnila povprek čez tračnice. Vnel se je boj, ki je trajal do štirih zjutraj. Brigada je najprej uničila prve tri vgone, v katerih so bili vojaki, nato pa še štiri, v treh je bilo orodje, v četrtem pa bencin. Zažgala je še nadaljnjih 15 vagonov, v katerih so bili novi transportni avtomobili. V boju je padel 1 Nmec, 6 je bilo ranjenih, 7 ujetih. Nekaterim se je posrečilo pobegniti. Partizani so dobili tudi precejšen plen, 6 brzostrelk, 23 pušk, okrog 3000 nabojev, veliko manevrske municije 6 pištol, mnogo odev, obleke, obutve in šotorskih kril.

Ta napad so Nemci izrabili kot glavni povod, da so prišli v Ljubljansko pokrajino »za zavarovanje železnic«. V Ljubljano so Nemci prišli ponoči med 25. in 26. avgustom in so še isti dan



Pri Goričici ujeti Nemci

nadaljevali pohod do Rakeka. Italijanska komanda je sicer protestirala, toda pomagalo ni. V severni Italiji, v Slovenskem primorju in v Ljubljanski pokrajini so Nemci imeli do konca avgusta že osem divizij in samostojno brigado.

Na Vrhniko so nemške čete prispele 26. avgusta popoldne, a so šle naprej proti Logatcu, le nekaj jih je prenočilo na senožetih. Dne 27. avgusta pa so zasedli šolsko poslopje. Kmalu nato so zavarovali Štampetov most in nekaj noči imeli zasede okrog in okrog Vrhnike.

V Borovnico so prišli Nemci 26. avgusta zvečer in sicer kolesarski oddelek. Zastržili so most. Čez nekaj dni je prišel tudi protiavijski oddelek.

Nemci so se nastanili tudi v Blatni Brezovici. Tovariš Lavrin je dejal, da so bili ob kapitulaciji Italije Nemci že v Blatni Brezovici. »Pod kozolci so imeli spravljene smodnike, otroci pa so jim ga jemali,« je povedal. »Ko so Nemci to opazili, so mislili, da so jim ga vzeli partizani. Otroci so jim pobrali smodnika, da bi z njim lahko spustili v zrak borovniški most.«

Ko je 8. septembra zvečer radio objavil, da je Italija podpisala brezpogojno vdajo, so bili ljudje vsi iz sebe. Kljub temu, da so imeli na vratu že novega okupatorja, jih je prevzelo brezmejno veselje, misleč, da bo vojne vsak čas konec. Toda do konca vojne je bilo še dolgo, čakali so nas še hudi boji. Eno pa je bilo gotovo: zmage nam ne morejo več iztrgati iz rok.

Veselje zaradi kapitulacije Italije pa ni bilo splošno. Med tistimi, ki so se bili povezali z italijansko vojsko in se borili z njo proti lastnemu ljudstvu, je zavladovala zbežanost in potrtnost. Predvsem jih je zajel strah, kaj bo poslej z njimi, ko ne bodo več pod varstvom italijanske vojske. Bela garda v vrhniškem okolišu je bila v razsulu. Precej njenih vojščakov je odvrгло orožje in šlo domov. Zagrizeni in tisti, ki so imeli kak hujši greh nad sabo, so se zatekli pod varstvo Nemcev, kakor smo v prejšnjem poglavju povedali za četnike. Iz vseh okoliških postojank, razen iz Rovt so se natepli na Vrhniko in v Verd. Po poročilu Okrožnega odbora OF Vrhnika Izvršnemu odboru Osvobodilne fronte dne 26. septembra se je do takrat skoncentriralo na Vrhniki okrog 300 belogardistov, približno toliko tudi v Verdu. V Borovnico so se natepli iz Rakitne, z Brezovice, od Sv. Vida in iz drugih postojank. Iz Begunj, od Sv. Vida in iz Dobca so prišli v Borovnico celo svojci belogardistov, žene in otroci, ker so naselili lažni propagandi, kakšna grozodejstva počenjajo partizani nad civilnim prebivalstvom. Tudi na Vrhniko je prišlo nekaj civilnih ljudi iz hribovskih vasi.

Pred partizani in celotno Osvobodilno fronto je bila v tistih dneh najpomembnejša naloga: polastiti se orožja umikajoče se italijanske vojske, da ga ne bi odnesla s sabo, ali pa, kar bi bilo še slabše, da ga ne bi dobili Nemci ali celo belogardisti, oziroma domobranci, kakor se je ta izdajalska bratovščina imenovala pod Nemci. Toda medtem, ko so na Dolenjskem, Kočevskem in na Primorskem partizani in drugi pripadniki Osvobodilne fronte razorožili cele italijanske divizije, je bilo na vrhniškem področju zaradi navzočnosti nemške vojske to težje. Poglejmo, kaj pravi o tem poročilo Okrožnega odbora OF dne 13. septembra Izvršnemu odboru OF. (Izvirnik poročila je v arhivih Inštituta za zgodovino delavskega gibanja). Takole piše:

»Ker se zaradi nemškega vojaštva sami ne moremo gibati, se tudi nismo mogli sami direktno razgovarjati z italijansko komando, pač pa je sekretar celice z Vrhnike poslal takoj po objavi

kapitulacije nekega pristaša OF na pogajanje za predajo orožja h komandantu kolonelu (polkovniku) na Vrhniki.

Kolonelo je takoj pristal na predajo orožja, kolikor bo to mogoče pod kontrolo Nemcev, in tudi odhod v partizane, če bo mogoč preboj iz nemškega bloka. Na koncu razgovora je stopil v pisarno dr. Zupan in zahteval, da Italijani pustijo orožje za belo gardo. Kolonelo na to ni pristal in pognal oba iz pisarne, boječ se, da ga poslednji ne bi ovadil nemški komandi. Nemci so takoj nato blokirali italijansko komando in vojaštvo, jih razorožili in jih postavili pod stražo.

Drugi dan je tovariš Ovsov (Trček Franc), zadržujoč se trenutno v bližini Horjula, poslal pismo komandantu italijanske posadke v Horjulu, da bi se razgovarjal. Ta mu je takoj odgovoril, ga pozval na razgovor ter mu obenem zagotovil, da mu je osebna varnost zagotovljena. Tovariš Ovsov je odšel v imenovano postojanko, kjer so se takoj začela pogajanja, ki so se za nas ugodno razvijala. Edini pogoj je bil ta, da jih pripelje do meje, tu bi izročili še preostalo orožje in opremo.

Ko so belogardisti zvedeli, da je na pogajanju naš funkcionar, so takoj pridrveli v kasarno, jo obkolili in vdrli v pisarno, kjer so bili razgovori, aretirali so tovariša Ovsova in zasledovali tovariša, ki ga je spremljal. Tov. Ovsov jim je kljub ognju iz pušk in mitraljezov srečno pobegnil, kakor tudi njegov spremljevalec. To se je zgodilo zvečer 9. septembra, ponoči pa je italijanska posadka odšla z orožjem proti meji. Ljudi za postavitev oblasti OF in za razorožitev italijanske posadke se ni moglo mobilizirati, ker so takoj po odhodu tovariša Ovsova beli onemogočili kretanje ljudstva. Orožja tudi beli niso dobili, ker so ga Italijani odnesli naprej.

Ob železnici so iz bunkerjev Italijani odšli 9. septembra, nekateri so se porazgubili, druge pa so odpeljali Nemci. Nekaj orožja so Italijani odnesli s seboj, v nekaterih bunkerjih so pustili po nekaj pušk, municije in nekaj bomb. V kolikor smo mi to mogli takoj pobrati, smo pobrali, po nekaterih bunkerjih pa so pobirali beli pod kontrolo Nemcev, delali pa smo istočasno, kdor prej, ta prej.

V Logatcu so Nemci takoj razorožili italijanske vojake, a ne tako temeljito kakor na Vrhniki. Italijansko vojaštvo je začelo bežati pred Nemci in metati od sebe orožje, kjer je bilo bolj pripravno zanje. Zjutraj 9. septembra so Nemci izdali proglas,

da bo vsako pobiranje in prisvajanje orožja kaznovano s smrtjo. Kljub temu je uspelo naložiti tri vozove orožja in opreme in to odpeljati v gozd.

V Borovnici so Italijane razorožili Nemci in jih postavili pod stražo. Na Zavrhu nad Borovnico, kjer je bila protiavijska postojanka, so bili še 10. septembra Italijani v postojanki. Šli smo s tovarišem Tinetom Korenom (Janez Stanovnik — op. pis.) na pogajanja k Italijanom v postojanko. Večina vojakov je bila za takojšnjo predajo in tudi oficirji razen enega, pod pogojem, da jih vodimo do meje, tam bodo predali orožje. Sicer pa bi težko orožje pustili v postojanki. Oficir, komandir postojanke, pa se je premislil in je rekel, da za enkrat še ne gredo, če se pa prikažejo Nemci, jih bodo takoj napadli, ker imajo dober položaj in se po njihovem mišljenju lahko držijo, dokler hočejo. Tovariš Tine jim je rekel, naj dobro premislijo svoj brezupni položaj, naj se rešijo, dokler je še čas in naj se popoldne odločijo. Pri odhodu tovariša Tineta je rekel vojak, ki ga je spremljal, da bodo vojaki zvečer pobegnili, če oficirji to hočejo ali ne. Mi smo se odločili, da pustimo za vsak primer v bližini dva opazovalca in poskusimo popoldne še enkrat. In pri tem je ostalo. Proti večeru je šel tovariš Tine z nekaj tovariši zopet v postojanko. Ko so se postojanki približali na petdeset metrov, je tovariš Tine z daljnogledom opazil, da so v postojanki Nemci. Takoj je opozoril na nevarnost ostale tovariše, vsi hrati so se začeli hitro umikati. Istočasno pa so Nemci odprli silovit ogenj po naših tovariših. Pri tej priložnosti je padel tovariš Franci (Franc Plešič iz Ljubljane — op. pis.) od varnostne. Težko ranjen je padel Nemcem v roke.

Iz Gornje Brezovice pri Borovnici so se Italijani umaknili v Rakitno, kjer se jih je precej zbralo, pričakujoč nadaljnjega razvoja. Tja so odšli tovariši Puntar, Janoš in Pajk (Jože Molek, Tone Gradišnik in Ivan Kržič — op. pis.). Poročila o rezultatu še nismo prejeli. Iz Gornje Brezovice je uspelo odpeljati 6 voz orožja, opreme in hrane, kljub aktivnosti bele garde iz Borovnice.

Tako poročilo. Navedel sem samo to, kar se je nanašalo na razorožitev italijanske vojske. O drugem bomo govorili v naslednjih vrsticah.

Nadaljnja pomembna naloga osvobodilnega gibanja je bila mobilizirati čim več ljudi za partizansko vojsko. Dotlej so se partizanske vrste množile skoraj izključno s prostovoljci. Sedaj pa

so razmere dozorele za splošno mobilizacijo vseh za orožje spsobnih moških. Na velikem delu slovenskega ozemlja je po kapitulaciji Italije prevzela oblast Osvobodilna fronta. Orožja in streliva je bilo dovolj, prav tako tudi drugih potrebščin (živil, obleke itd.) ni primanjkovalo. Razen tega je tedanji položaj naravnost zahteval splošno mobilizacijo. To nam je zagotavljalo zmagovito dokončanje našega boja.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte je o splošni mobilizaciji razpravljajl 11. septembra in še isti dan skupaj z Glavnim štabom NOV in POS razglasil splošno mobilizacijo vseh za orožje spsobnih Slovencev od izpolnjenega 17. leta do izpolnjenega 45. leta. Na temelju tega razglasa so izvajali mobilizacijo odbori Osvobodilne fronte in enote narodnoosvobodilne vojske, po ustanovitvi zaledne vojaške oblasti pa predvsem organi te oblasti.

V vrhniškem in borovniškem rajonu so izvajali mobilizacijo skoraj izključno odbori Osvobodilne fronte. Zaradi Nemcev in belih mobilizacija na tem področju ni tako potekala kakor po drugih predelih Ljubljanske pokrajine, zlasti pa še na Primorskem. Na vrhniškem področju je slonela mobilizacija še zmeraj na prostovoljni osnovi. Ljudje pa so se zaradi represalij Nemcev in belih bali odzvati pozivu Osvobodilne fronte. Kljub temu je v tistih septembrskih dneh odšlo z Vrhnike v partizane čez 35 fantov. Samo en večer, to je 19. septembra, jih je prišlo na zborna mesto pod Meščev kozolec 28. S sabo so prinesli dva puškomitraljeza in več pušk. Večina teh je odšla v Šerčerjevo in Tomšičevo brigado.

Nekoliko slabše je bilo z mobilizacijo v borovniškem rajonu, zelo dobro pa v logaškem. Tam je odšlo takrat v partizane čez 350 ljudi. Večina se jih je priključila Dolomitskemu odredu, ki je bil z naredbo Glavnega štaba NOV in POS dne 16. septembra nanovo ustanovljen. Za komandanta odreda je Glavni štab imenoval Rudolfa Hribernika-Svaruna. Svarun je s svojim odredom vršil mobilizacijo po vseh Dolomitih. Kmalu je njegov odred številčno tako narasel, da bi ob nadaljnji mobilizaciji prerasel v brigado, saj je že takrat štel čez 300 borcev. Imeli so 40 avtomatov (mitraljezov in brzostrelk) ter 9 minometov. Zaradi tega odreda so še poslednji beli in plavi (razen iz Rovt) pobegnili k Nemcem. Partizani so porušili vse belogardistične utrdbe v Polhovem Gradcu, v Horjulu, na Korenu in v Zaplani. Žal je odred obstojal zelo malo časa. S poveljem operativnega štaba zahodne

Slovenije dne 17. oktobra 1943 je bil razformiran, borci pa priključeni Triglavski diviziji. Po odhodu partizanov iz Dolomitov se je tam zopet razpasla bela garda, kmalu pa tudi plava.

Dne 11. septembra je Izvršni odbor Osvobodilne fronte izdal še en razglas in sicer razpis volitev za zbor odposlancev slovenskega naroda. Volitve naj bi bile splošne in neposredne. Na osvobojenih predelih so tudi bile. V vrhniškem okrožju razen v delu logaškega rajona seveda takih volitev ni bilo mogoče izvesti. Za vrhniški predel okrožja so bili za odposlance določeni v dogovoru z aktivisti Ignac Voljč-Fric, Adolf Malavašič-Zajc in Ignac Voljč-Drčar. Iz celotnega vrhniškega okrožja se je udeležilo zbora 9 odposlancev.

Zbor odposlancev slovenskega naroda se je začel 1. oktobra in je bil zaključen 3. oktobra. Zasedal je v Kočevju v dvorani bivšega sokolskega doma. Bil je široko ljudsko predstavniško telo, saj se ga je udeležilo 572 izvoljenih in 72 delegiranih odposlancev ter gostov, predstavnikov AVNOJ, CK KPJ, CK KP Hrvatske, NOV in PO Hrvatske, zavezniških vojaških misij itd. Zasedal je samo enkrat. S postavitvijo Narodnoosvobodilnega sveta kot vrhovnega organa slovenske ljudske oblasti in z drugimi akti je postavil temelje slovenske državnosti.

MOST

Medtem ko so se odigravali dogodki, o katerih smo govorili v prejšnjem poglavju, tudi partizanske vojaške edinice niso držale rok križem. Večinoma so se skoncentrirale na robu osvobojenega ozemlja in od tam stalno napadale sovražnika, nemškega okupatorja in njegove pomočnike domobrance.

V bližini vrhniškega področja so še vedno operirale edinice XIV. divizije, deloma tudi edinice XVIII. divizije. Napadi teh edinic so bili usmerjeni predvsem na progo Ljubljana—Trst. Ko so ostali Nemci sami na italijanskem bojišču, so dobile komunikacije, ceste in železnice, še večji pomen, kakor so ga imele prej. Ne le, da so samo po njih mogli Nemci oskrbovati svojo vojsko v južni Italiji z orožjem, strelivom, hrano, opremo, z novimi četami; omogočale so jim tudi, da so lahko hitro premeščali svoje čete tja, kjer so jih trenutno potrebovali, tudi za boje s partizani. To je bilo za Nemce nujno, ker niso imeli skoraj nikakršne rezerve. Vsak zastoj prometa na cestah in železnicah je bil zelo velik udarec njihovemu vojnemu stroju.

Skoraj vse železnice na bojišče v Italijo so vodile čez slovensko ozemlje, čez Trbiž, čez Podbrdo in Gorico ter čez Postojno. Izmed teh treh je bila najpomembnejša prav železnica Ljubljana—Trst. Partizanski obveščevalci so na tej progi našli vsak dan do sto vlakov v obe smeri. Proga je bila že v času italijanske okupacije močno zastražena. Že Italijani so postavili vzdolž vse proge utrjene bunkerje. Sedaj so bili ti bunkerji polni Nemcev oziroma domobrancev. Tako so ti izdajalci tudi s tem pomagali okupatorju. Bili so njegov pes čuvaj. Domobranci z vrhniškega predela so stražili progo od Verda do Svečnega hriba.

Rekli smo, da so partizanske edinice stalno napadale to progo in s tem ovirale promet na nji. Poglejmo, kaj pravi o tem kronist. (Šolska kronika osnovne šole v Borovnici).

»V noči od 24.—25. septembra je bila proga Rakek—Postojna prekinjena, vlaki vozijo samo do Rakeka. Isto noč so na Ravbar-komandi požgali cel vlak in prekinili progo.

Dne 26.—27. septembra preko noči je bila proga Planina—Rakek poškodovana, v noči 28.—29. septembra pa proga Verd—Logatec. V noči 30. septembra do 1. oktobra je bila poškodovana proga Preserje—Notranje Gorice, od 1.—2. pa proga Borovnica—Preserje in še Brezovica—Ljubljana. Dne 7.—8. oktobra v noči je bila zopet prekinjena proga pri Preserju. Dne 14. oktobra sta bili razstreljeni dve koloni Štampetovega mostu.«

Razen tega, kar navaja kronist, je bilo v tem času še več partizanskih napadov na železnico Ljubljana—Trst. Tako so n. pr. borci XIV. divizije med 6. in 7. oktobrom vdrli na Rakek in po hudih bojih z Nemci zažgali skladišče municije, ki je gorelo do desete ure dopoldne. Z minometi so zažgali tudi postajno poslopje, a tega se je posrečilo sovražniku pogasiti.

Izmed teh akcij je bil seveda najpomembnejši napad na Štampetov most. Sodelovale so vse tri brigade XIV. divizije, nekatere seveda samo pri zavarovanju. Diviziji je pri napadu poveljeval njen takratni komandant Mirko Bračič, neposredni napad na most pa je vodil komandant Tomšičeve brigade Stane Semič-Daki.

Ponoči med 13. in 14. oktobrom so edinice zasedle položaje. Gradnikova brigada je imela nalogo varovati napadalce v smeri Postojne, hkrati pa naj bi minirala železniške naprave med Logatcem in Rakekom. Šercerjeva brigada je šla čez progo, da ob Stari cesti (malo nad Železnim klancem) prepreči pomoč napadenim z Vrhnike. Loška brigada in en bataljon Tomšičeve brigade sta zasedla položaje ob progi od Verda do mostu, da preprečita intervencijo iz Borovnice in rušita bunkerje ob progi. Topništvo je neopaženo zasedlo položaje tik nad mostom. »Že ponoči je bilo vse na mestu,« piše neposredni udeleženec napada. »topničarji s topovi, minometalci, mitraljezci, puškarji in ves komandni kader. Vse je čakalo pripravljeno, le še ukaza je bilo treba. Topovi so bili kakih sto metrov nad progo, kamor so jih borci topničarji prinesli po delih na svojih rokah in jih sestavili na položajih.«



Komandant Tomšičeve brigade Stane Semič-Daki določa položaj za top

Napad se je začel ob 6,25 zjutraj, ko je zagrmel prvi topovski strel. Sovražnik je bil iznenaden, toda ker je bil v močno utrjenih bunkerjih, se je lahko branil. Tako se je bil boj do 10,30 samo s težkim orožjem, nasprotnika sta se obstreljevala s topovi, težkimi minometi in težkimi strojnicami. V tem času je sovražnik dvakrat skušal priti z Vrhnike napadenim na pomoč, toda borci Šercerjeve brigade so ga obakrat zavrnil in ga nagnali nazaj proti Vrhniki. »V tem so začeli riniti z Vrhnike Nemci in beli pod zaščito tankov,« piše že prej omenjeni udeleženec napada. »Šercerjevci smo jih nepričakovano napadli, vnela se je huda borba. Sovražnik ni pričakoval, da si bomo partizani upali priti na to stran proge in niso računali na napad. Bili so presenečeni. Tanki so šli sicer naprej, a ne daleč, kmalu so se obrnili in s protitankovskimi topiči nabijali po položajih našega bataljona. Po polurni bitki sta se oba tanka obrnila in odpeljala nazaj proti Vrhniki, za njima pa so jo ucvrli še Nemci in beli.«

Boj za most se je nadaljeval. Granata partizanskega topa je pri obstreljevanju zadela nemški top, ena pa prostor, kjer je

imela nemška vojska topniško strelivo. Ko so bili obrambni bunkerji delno porušeni, je Daki zapovedal juriš. Borci so se z naskokom pognali na most. Nemci iz preostalih bunkerjev so se spustili v beg, most je bil v partizanskih rokah. »Daki se nenađoma pojavi na mostu,« je zapisal partizanski poročevalec. »Minerjem daje znak za miniranje. Komore (vdolbine v mostnih stebrih, ki so jih že Italijani naredili za primer, če bi pri umiku morali sami minirati most) so založene z opeko. Naši jih hitro odmašijo ter jih napolnijo z eksplozivom. Na drugem mestu pa borci naglo zbirajo zaplenjeno orožje: 2 brzostrelna topa, mitraljeze z municijo, hrano in še mnogo drugega materiala. Da je slika še lepša, se nekdo pripelje z zaplenjenim avtomobilom.

Minerji so medtem že končali s svojim delom. Vžigalna vrvičica je že gorela, ko so se umaknili zadnji borci od mostu. Po silni eksploziji zazeva velika odprtina. Porušen je drugi podporNIK in sosednja oboka se sesujeta. Čez 30 metrov proge je porušene.

S to uspešno akcijo so naše enote pokazale svojo udarno moč, organizacijsko in tehnično sposobnost in dokazale, da so kos vsaki nalogi.«

Tako vojni dopisnik. Zanimiv pa je še en dopis takratnega vojnega dopisnika. Sestavek je bil objavljen tudi v »Slovenskem zborniku 1945« in ima naslov:

»Halo, wer spricht?«

»Štampetov most je podrt. Široka razpoka zija tam, kjer so še pred minuto tekle svetle tračnice, vse izgajene od železnih koles, ki so uro za uro brusila njihovo gladino in vozila po njih vsega, kar je bilo treba za italijansko fronto. Napetost med Nemci je vse večja. Borovniška posadka je nemirna, brezglava zmedenost se loteva vseh. Od nikoder ni poročil (patrulje so se nekje zgubile, zveze molče). Le mogočne detonacije govore o velikem dogodku.

Potem pa se vendarle oglasi telefon. »Halo. Wer spricht?« (Halo, kdo govori?) sprašuje globok glas z one strani. Komandir se vljudno predstavlja, za slušalko sluti predpostavljene. Mor-da prihaja pomoč.

Glas na oni strani pa mirno pojasni: »Tu partizani. Zasedli smo postajo Verd na progi Ljubljana—Trst. Štampetov most je spet to, kar je bil nekdanj: gmota kamenja in železa. Pa kmalu na svidenje!«

Nihče ni videl obrazov, ki so ostali po tej novici v borovniški postojanki. Vsi pa so vedeli, da so dolgi in poparjeni, da je ostal top pogled tam, kjer se je ravno mudil, da so ostala usta odprta brez besed.

Prerezali smo sovražniku njegovo življenjsko žilo, za nameček pa ga še prisilili, da je neprostoovoljno zaigral zadnjo sceno »Revizorja« — tako dovršeno, da bi ga bil sam mojster Goglj vesel.«

Zanimivo je, kako je o tem napadu poročal štab nemške armadne skupine v Hitlerjev glavni stan.

»Odbit je bil nenadni banditski napad na Borovnico 6 km jugovzhodno od Vrhnike, ki ga je izvedlo 700—800 mož. Železniški most 2 km jugozahodno od Vrhnike je pri prav tako močnem banditskem napadu začasno padel v sovražnikove roke in so ga banditi razstrelili. S protinapadom smo očistili ozemlje okrog mostu. Uvedli smo ukrepe za njegovo obnovo.«

Partizani takrat niso napadli Borovnice, kvečjemu če je kje v bližini padel kak demonstrativen strel. A da bi opravičili izgubo Štampetovega mosta, so Nemci poročali o odbitem napadu na Borovnico. Tudi niso Nemci po izvršeni partizanski akciji izvedli nikakršnega protinapada. Ko so partizani opravili svojo nalogo, so se sami v redu umaknili.

Porušenje Štampetovega mosta pa ni imelo samo vojaškega pomena, temveč tudi politični. Velika partizanska zmaga je ohrabrujoče vplivala na ljudi, posebno v vrhniški okolici in v Dolomitih, kjer še niso občutili prvih žarkov svobode in kjer do tedaj še ni bilo tako velikih partizanskih akcij. Ljudje so še z večjim zaupanjem gledali v prihodnost. Med domobranci pa sta zavladala zbežanost in strah. Po poročilih, ki so tedaj prišla s terena, so ob napadu na most Nemci in domobranci prbežali prav do Vrhnike, »kjer je zavladala pravcata panika, kolovodje so se poskrili v središče trga.«

Ko so borci Tomšičeve brigade napadali most, so borci Loške brigade napadli nemške položaje na Trebelniku in Pokojišću. Nemci so imeli precej mrtvih in ranjenih.

Zaradi porušenja Štampetovega mostu je bil promet na progi prekinjen celih štirinajst dni. Nemci so začeli res takoj popravljati poškodovani most in so z delom hiteli na vse pretege. Toda pri tem so jih ovirale partizanske patrolje, ki so skoraj vsak dan prišle v bližino mostu in streljale na delavce in stražarje. Nekega dne pa je večji oddelek Nemcev skrivaj odšel v gozd in postavil zasede kakih 200 metrov globoko v gozdu ob gozdnih poteh, ki drže na cesto proti Tolstemu vrhu. Takrat so ubili kurirja Freškovca, ko je šel po vodo. Nekoliko niže na cesti pa še dva partizana iz brigad. Po poboju so se hitro umaknili, odkoder so prišli. Četudi tedaj v naših gozdovih ni bilo večjih partizanskih edinic, se vendarle niso počutili varne v gozdu.



Miniranje Štampetovega mostu

Partizanske edince so tudi še potem pritiskale na železniško progo in proti Borovnici. Neka manjša enota je minirala cesto, ki pelje s Pokojišča v Verd. Od eksplozije ji bilo ubitih 7 Nemcev. Ista skupina je ob progi porušila 5 brzojavnih drogov in razrušila 200 metrov proge. Predvsem pa so partizani nenehoma

vznemirjali nemške in domobranske posadke po bunkerjih. Med domobranci se je zaradi tega pojavilo popolno malodušje. V »Vesteh« je 16. oktobra izšel naslednji dopis z Vrhniko:

»Napadi na železnico Ljubljana—Rakek so vedno pogostejši in vedno hujši. Ker se vsi napadi koncentrirajo samo na bunkerje, je moštvo vseh teh postojank prisiljeno, da se v teku noči iz bunkerjev umakne in brez vsake zaščite v grmovju, izpostavljenemu mrazu in dežju, varuje progo. Nezadovoljstvo je zaradi tega, zlasti pri posadki iz Šentjošta, vedno hujše. Kapetan Pavlovič je prosil nadalje, da bi se dovolila drugemu bataljonu, ki se sedaj nahaja na Vrhniki, izmenjava moštva z ljubljansko posadko. Moštvo na Vrhniki je namreč že 14 dni neprestano ob progi Verd—Logatec izpostavljeno partizanskim napadom.«

NOVA NASILJA IN ZLOČINI

Ko so partizanske edinice rušile železnico Ljubljana—Trst, je že divjala velika nemška ofenziva proti partizanom. Za to ofenzivo so Nemci privlekli čete od vseh strani. Namen ofenzive je bil znova podrediti si osvobojene predele Slovenije, uničiti partizane, ali jih vsaj tako oslabiti, da ne bodo več pomembni dejavnik pri njihovih naporih utrditi svojo oblast na slovenskih tleh. Predvsem pa jim je šlo za to, da bi promet po naših železnicah in cestah zopet varno tekkel.

Ofenzivo so začeli na Primorskem s splošnim napadom na Kras, Vipavsko dolino, Trnovski gozd in Banjško planoto. Napad se je začel 25. septembra 1943. S Primorske so prešli boji v Istro in Gorski kotar, nazadnje pa še na Dolenjsko in Notranjsko. Tu se je začela ofenziva 21. oktobra. Sovražnik je imel na razpolago okrog 48.000 mož, 110 tankov, 10 samovoznih topov in nad 140 motoriziranih protitankovskih topov. Po številu mož so imeli štirikratno premoč nad partizani, po oborožitvi pa je bila ta premoč še večja. Tudi tokrat so Nemce vodili domobranci.

V ofenzivi so prodirali od jugovzhoda, juga in zahoda proti Ljubljani, ravno v nasprotni smeri kakor pred dobrim letom Italijani. Italijanska ofenziva je naš sektor zajela najprej, nemška šele nazadnje v svoji zadnji, to je četrti fazi. A tudi tokrat je zajela predele naše občine samo na njenem zunanjem robu. Pač pa sta Vrhnika in Borovnica služili Nemcem za izhodišče pri tej ofenzivi.

Na Vrhniko so prišle nemške okrepitve že 11. oktobra. Iz Muntove v Italiji so pripeljali 134. grenadirski polk. Štab polka so ga namestili na Vrhniki, bataljone pa so razporedili ob železnici Ljubljana—Postojna. Tako so prišli grenadirji tudi v Bo-

rovnico. Dne 15. oktobra je prišel na Vrhniko iz Soške doline še bataljon planinskih lovcev. Po poročilu obveščevalnega centra XIV. divizije dne 23. oktobra obveščevalnemu oddelku pri Glavnem štabu NOV in POS so v tistih dneh prišli Nemci tudi v Bevke, ni sicer okoli 100 telefonistov. Morebiti so prišli tudi v Blatno Brezovico, zakaj že omenjeni tov. Lavrin iz Blatne Brezovice je napisal v svoji izjavi: »Med vajami so imeli Nemci po vasi povlečeno žico, mi pa smo žico prerezali in jo spravili pod kozolec pod turščično slamo. Tako so zastoj iskali, kje je in ugibali, kdo jo je vzel.« Tik pred začetkom ofenzivnih operacij je prišel na Vrhniko še štab 44. grenadirske divizije, pod katero je spadal tudi omenjeni 134. grenadirski polk.

Loška brigada je po napadu na Štampetov most odšla na Krim. Pozneje je zasedla širše krimsko področje. S teh položajev je še naprej napadala in rušila železniško progo Preserje—Borovnica. Dne 25. oktobra so začele proti njenim položajem prodirati sovražnikove enote od Borovnice in Rakeka. Prišlo je do hujših bojov, v katerih je imela brigada le manjše izgube. Pač pa se je kakih 170 borcev razteplo. To so bili večinoma mobiliziranci, med katerimi je bilo precej bivših belogardistov. O teh bojih je štab nemške armadne skupine zvečer poročal v Hitlerjev glavni stan:

»Pri vdoru od Rakeka sta bila kljub vztrajnemu sovražnikovemu odporu zavzeta Cerknica in Martinjak. Sovražnikovi protiidarci od severa so bili odbiti. Sile, ki so prodirale iz Borovnice, so zavzele Padež in Dobec. Za Kožljek se še bojujejo.«

Brigada se je naslednje dni prebila čez Notranjsko in Javornik na Primorsko, to je izven območja, kjer je divjala ofenziva. V obroču pa sta še ostali Levstikova brigada, ki je držala položaje jugovzhodno od Ljubljane, in Ljubljanska brigada, umikajoč se od Ilove gore proti Mokrcu. Po večdnevni hudih bojih sta se brigadi sešli nad izvirom Iške. Brigadi sta se skušali na različnih krajih prebiti iz sovražnikovega obroča, a se jima ni posrečilo. Tako sta se 10. novembra zjutraj znašli na Krimu. Borci že tri dni niso spali. Od utrujenosti in gladu so nekateri dobivali privide, vsi pa so še komaj vlekli noge za sabo. Toda komaj so prišli na Krim, so jih sovražnikove zasede že napadle. Zopet so se vneli hudi boji in brigadi sta imeli precejšnje izgube. Umikali sta se v smeri proti Pikovniku. Nato sta se ves dan bojevali na Kamenici severozahodno od Rakitne. Šele zvečer

se je delu brigad posrečilo umakniti se preko Smrekovca in So-bočevega. Okoli devetih zvečer so partizani prišli na Pikovnik. Tam so se borci po večdnevnih bojih prvič malo odpočili in na-spali. Drugi dan sta šli brigadi naprej. V dolini Zale sta zbrali še nekaj borcev, ki so se umikali od Rakitne. Pozneje so se na Skrilju zbrali še preostali borci in odšli za brigadama. Končno se jima je le posrečilo prebiti iz obroča.

Precejšnje izgube so imeli partizani tudi na Mokrcu. Tu je Nemcem padlo v roke večje število ranjencev, ki so jih parti-zani skušali prenesti v bolnico, pa se jim to ni posrečilo. Nemci so pobili 30 hudo ranjenih partizanov, 12 lažje ranjenih in stra-žarje, ki so bili pri ranjencih, pa so odpeljali s sabo.

Pretežnega predela naše občine ta ofenziva ni zajela. Toda ljudje so kljub temu čutili blagodati novega okupatorja, še bolj pa nasilje domačih izdajalcev.

Konec septembra 1943 je padel znani aktivist Janoš-Tone Gradišnik. Takrat je bil član rajonskega odbora OF in rajonske-ga komiteja KPS Borovnica. S Puntarjem-Jožetom Molkom sta imela taborišče, preprost šotor, nad Globočicami, blizu ceste, ki pelje iz Preserja v Borovnico. Ponoči sta bila na političnem delu in sta se šele zjutraj vrnila domov v svoje zavetišče. Deževalo je, kar je motilo druge šume, zato nista slišala ničesar sumlji-vega. Bila sta že pred šotorom, ko ju iznenadijo Nemci, nekdo je najbrž naskrivaj zasledil njun šotor in to izdal. Nemci so ju pozvali naj dvigneta roke. Planila sta iz šotora, Janoš je tekel naprej, Puntar za njim. Toda Puntar se je pri begu sklonil, Ja-noš pa menda ne. Krogla ga je zadela, omahnil je za vedno.

Dne 15. oktobra so domobranci zverinsko ubili železniškega čuvaja Cirila Strmška nedaleč od postaje Verd. Ponoči so prišli ponj, zjutraj pa so ljudje pod neko kolono našli njegovo truplo.

Podobna usoda je 13. novembra doletela osemindvajsetlet-nega Antona Majarona iz Borovnice. Domobranci so ga vzeli s službenega mesta na severnem koncu borovniškega mostu. Ko so ga ustrelili, so truplo položili na tir, da bi ljudje mislili, da ga je povozil vlak. Ob 6,30 je pripeljal prvi vlak iz Ljubljane. Strojevodja je zagledal truplo in vlak ustavil. O dogodku je ob-vestil bližnjo nemško stražo. Potem so truplo odstranili.

Tudi aretacije ljudi so bile zelo pogoste. Dne 14. novembra so prišli Nemci v Podlipo. Pobrali so vse moške, ki so jih do-bili, bodisi doma, na cesti ali v cerkvi. Odvedli so jih v Smrečje,

kjer so jih izročili domobrancem. Ti so jih odgnali v Rovte, nekaj so jih tam izpustili, druge so odpeljali v Ljubljano v zapore. Kar je bilo starih nad 40 let, so jih po treh tednih izpustili. Mlajše so mobilizirali v domobrance. Tudi pozneje so aretirali še nekaj ljudi v Podlipi in jih poslali na prisilno delo v Nemčijo.

Dne 12. decembra so bile množične aretacije na Vrhniki. Takrat so pobrali 33 ljudi in jih odvedli z zapor v zloglasne Begunje na Gorenjskem, kjer so postrelili toliko talcev.

Nekaj tednov kasneje je vasica Log dala nove žrtve. 4. in 5. januarja 1944 so domobranci aretirali 9 domačinov. Vseh devet so čez nekaj dni umorili na Urhu nad Dobrunjami pri Ljubljani. Žrtve so bile: Filipič Janez, Frank Anton, Janša Ivan, Janša Jakob, Kraljič Franc, Kraljič Ivan, Lumpner Jože, Slabe Anton in Suhadolnik Franc.

Tudi v Borovnici so se aretacije ponavljale. Dne 1. februarja 1944 so aretirali 24 Borovničanov, od teh so jih 21 odpeljali v Ljubljano, od tam pa večino v taborišče Dachau. Pozneje so aretirali še nekaj Borovničanov.

Tega leta je bilo aretiranih in zaprtih tudi več ljudi z Dre-novega griča, Stare Vrhnike in ponovno z Vrhnike.

Spomladi leta 1944 se je pojavila v vrstah domobrancev nova teroristična organizacija, tako imenovana črna roka. To ime so dobili, ker so na hišah pripadnikov Osvobodilne fronte ponoči puščali posebna znamenja, črne lise v obliki človeške dlani. Črna roka je organiziral gestapo, a tako perfidno, da so ljudje mislili, da črnorokci pobijajo in groze na svojo roko. Še sedaj kdaj slišiš med ljudmi, ko se spominjajo tistih hudih dni, da bi črna roka pobila še več ljudi, pa Nemci niso pustili. Tako so Nemci s to organizacijo zadeli dve muhi na en mah. Zbeganemu in brezpravnemu ljudstvu so se kazali kot njegovi zaščitniki, hkrati pa so s črno roko dobili strahovalno organizacijo, ki naj bi odvrčala ljudi od sodelovanja z Osvobodilno fronto.

Na Vrhniki je črna roka prvič pokazala svoj zločinski obraz 30. marca 1944, ko je v Verdu pobila Cankar Jero. Ljudje so ji rekli Suha Jera. Cankar Jera je takrat stanovala v kleti pri Danijelu Furlanu ob cesti na postajo Verd. Zločinci so ponoči skozi okno razsvetlili njeno stanovanje, nato pa streljali v sobo. Zadeli so jo v prsi. Zraven nje je ležala hčenka, ki se ji nič zgodilo. A koliko strahu in žalosti je prestala! Čeprav so bili v tistih hudih dneh ljudje že vajeni pobojev, jih je ta zločin raz-

buril kakor malokateri. Tisti večer pa so črnorokci grozili in streljali še pri nekaterih drugih hišah po Verdu. Na srečo nadaljnjih žrtev ni bilo. Mnogim so na zid narisali črno roko kot opomin, da se lahko z njimi prav tako zgodi, kakor se je s Suho Jero.

Črna roka je strašila tudi po Borovnici. Ponoči med 1. in 2. majem so bile narisane črne roke na hiši marsikaterega »terenca«, kakor so ljudje nazivali tiste, ki so doma delali za narodnoosvobodilni boj. Domobranci so potem izjavljali, da bodo drugi prišli še drugi na vrsto. Razumljivo je, da je to vzbujalo v ljudeh velik strah, marsikdo po cele noči ni zatisnil očesa.

Kake tri tedne po tistem, ko so se po hišah v Borovnici pojavile črne roke, to je 23. maja, so domobranci prišli po Stanislava Korošca. Odpeljali so ga s sabo in ga nad Lazami v Boštjanovi senožeti ustrelili. Dva meseca kasneje sta bila ustreljena Kavčič Jože in Debevc Ivan. Prvega so ustrelili v Smrekovcu, drugega na Vrh dola.

Tako se je vrstilo nasilje za nasiljem, zločin za zločinom. Toda ljudje pred nasilji in zločini še vedno niso klonili.

ŠE ZMERAJ NEUNIČLJIVI

Med veliko nemško ofenzivo, o kateri smo malo prej govorili, sta se okrožni odbor OF Vrhnika in okrožni komite KPS iz gozdov okrog Ljubljanskega vrha preselila bliže Vrhniki, oziroma skoraj na samo Vrhniko. Konec oktobra so si partizani v gozdičku med Blatnim dolom in Stajami skopali v peščenjak zavetišče-bunker. Prostor je bili dobro izbran. Bil je tako blizu Vrhnike, da si domobranci niso mogli misliti, da bi se partizani upali naseliti v taki bližini. Mnogokrat so partizane iskali, a vselej više in globlje v gozdu. Čez bunker je peljala ozka gozdna stezica, a bunker je bil tako dobro zamaskiran z rastočim resjem in smrečicami, da ni tisti, ki je šel čez, ničesar opazil. Razen tega je bil bunker v bližini poti, zato izhojene sledi niso vzbujale nikakršne pozornosti. Morda noben bunker med vojno ni tako dolgo služil svojemu namenu kakor ta, od začetka novembra 1943 do konca vojne. Pozneje je že mnogo ljudi vedelo za bunker, a med njimi ni bilo izdajalca. Sprva pa je vedel za bunker samo lastnik sveta, Vencelj Malavašič. Podnevi je kdaj pa kdaj prišel k bunkerju, da zakrije kako izdajalsko sled. Prebivalci bunkerja se namreč podnevi niso smeli pokazati iz bunkerja, kaj lahko bi jih videl kdo, ki bi jih ne smel.

V bunker se je naselilo samo nekaj okrožnih aktivistov. Drugi so si napravili nekakšen bunker v senu na kozolcu posestnika Kavčiča na Mirkah. Okrožni komite in okrožni odbor OF sta se zadrževala na Vrhniki nekako do začetka leta 1944. Sredi novembra sta se namreč združila vrhniško in cerkniško okrožje v novo, notranjsko okrožje, ki je imelo svoj sedež na osvobojenem ozemlju Notranjske. Leta 1944 so bili tja poklicani tudi vrhniški okrožni funkcionarji. Na vrhniškem področju so se poslej zadr-

žovali člani rajonskega odbora OF in rajonskega komiteja KPS, člani rajonske gospodarske komisije in rajonske mladinske organizacije. Nekateri so se zadrževali v že omenjenem bunkerju med Blatnim dolom in Stajami, drugi so si našli zavetišče na sami Vrhniki. Nekaj časa pri Štirn Franciški na Tržaški cesti, nato pri Lovru Novaku, tudi na Tržaški cesti in pri Jožetu Furlanu Ob potoku 38. Pri Štirnu so si napravili skrivališče v kleti, pri Novaku v hlevu za steljo, vhod pa je bil s podstrešja, pri Furlanu pa tudi v kleti. Tu je bil vhod pod posteljo. V teh skrivališčih so imeli tudi radioaparati in ciklostil, da so lahko razmnoževali radijska poročila in letake. Tiskana beseda je bila tistikrat glavno propagandno sredstvo na vrhniškem področju.

Propagandno in organizacijsko delo med ljudmi se je torej kljub težkim pogojem nadaljevalo. Pred našimi ljudmi so bile še nove naloge. Ena izmed teh je bila odpravljati v partizane ljudi, ki so prišli od drugod, predvsem iz Ljubljane. Na Vrhniki je bila za to javka pri Franji Fefer na Klisu. Kakor je povedala, so prišli k nji ljudje, ki so bili namenjeni v partizane, petkrat. Prvič so prišli štirje, drugič šestnajst (med njimi štirje domobranski oficirji v uniformi), tretjič dva, četrtrič trije (zdravniki, ki so pri Sv. Vidu padli belim v roke, o čemer bomo pozneje govorili), zadnjikrat pa šest. Javili so se z dogovorjenim geslom. Navadno so prišli brez vsega in so jih morali ljudje na Vrhniki z najpotrebnejšim opremiti. Vselej so prišli v dopoldanskih urah, da je Feferjeva utegnila o tem obvestiti Štirna Karla-Dalija, ki jih je potem odpeljal na zvezo s kurirji v nekem lazcu. To se je zgodilo vselej zvečer malo pred policijsko uro. Feferjeva je šla naprej, oni pa za njo, kakor da se ne poznajo. Na mostu čez Hribski potok jih je že čakal Štirn, Feferjeva je spregovorila z njim nekaj besed, da je pokazala onim za njo, komu naj poslej sledijo. Pri Stržinarju je zavila v Gradščce, naprej je bil vodnik Štirn. Zopet so hodili, kakor da ne vedo drug za drugega, dokler niso prišli na samoto.

Podobno kakor ljudi iz Ljubljane so spravljali v partizane delavce, ki so jih nasilno mobilizirali v organizacijo Todt in so delali pri Štampetovem mostu. Nemci so namreč nameravali ves most zasuti s kamenjem in prstjo. S tem bi onemogočili nadaljnje miniranje mostu. Pri teh delih je bilo zaposlenih veliko ljudi, predvsem iz Ljubljane. A mnogi izmed teh so kmalu poiskali zvezo z organizacijo Osvobodilne fronte na Vrhniki in se odlo-

čili za odhod v partizane. Tokrat je poskrbel za zvezo neki todtovec, ki se je s Feferjevo poznal še izpred vojne, pri mostu pa je bil zaposlen kot nekakšen ekonom. Preskrbel je partizanom tudi druge stvari, suho hrano, skice mostu in zemljevide specialke. Žal je pozneje vse izdal. Preko njega so se dogovarjali za odhod todtovcev v partizane. Teh odhodov je bilo več, nekoč jih je prišlo na dogovorjeno javko okrog 40. Javka je bila na Partizanskem klancu. Od tam jih je Štirn peljal na zvezo s partizanskimi kurirji.

Kako požrtvovalni so bili takrat naši ljudje in kako so ljubili svojo partizansko vojsko, nam najbolj zgovorno pove takoimenovana »kruhova akcija«. O tem prepustimo besedo kar Feferjevi.

»Spomladi leta 1944 je prišla z Notranjske sekretarka okrožnega odbora SPZZ Ivanka Sigmund,« je pripovedovala Feferjeva. »Ves dan smo imeli pri Trecvnu sestanke z ženskami, predvsem odbornicami krajevnih odborov SPZZ. Na sestanke so namreč ženske prihajale v manjših skupinah, po tri, štiri, drugače se ni dalo. Na teh sestankih je sekretarka omenila, da bi bilo lepo, če bi vrhniške ženske partizane v brigadah s čim obdarovale, na primer s kruhom, ki ga partizani redkokdaj dobe. Potem smo ženske o tem predlogu razpravljale na vseh sestankih krajevnih odborov SPZZ. Domenile smo se, da bodo ženske povsod organizirale peko kruha za partizane. Rečeno, storjeno. S Stare Vrhnike so pripeljali poln zapravljičček kruha, s Sapega ročni voziček, iz Podgore eno kripico, koliko z Mirk, ne vem več, z Vrhnike pa so ženske prinašale take in drugačne štruče. Za velik voz, za parizar bi rekla, je bilo vsega kruha. Spravili smo ga na naše podstrešje. Z Adolfom Malavašičem, rajonskim sekretarjem, smo bili že dogovorjeni, kdaj pridejo partizani po kruh. Vprašal me je, koliko partizanov naj pride. Najmanj trideset, sem rekla, pa bodo še težko nosili. Partizanov pa ni bilo. Kaj sedaj? Kaj, če pridejo domobranci preiskovat, na našem podstrešju pa toliko kruha? Nekaj smo ga speljali k Jerinovi Neži-Sovi. Ker se je tudi ta bała dolgo imeti toliko kruha v hiši, ga je z oprtnim košem znosila na javko v Retovje. Nekaj kruha smo speljali v naš čebeljnjak, kamor so pozneje prišli partizani ponj, ostalega pa smo zrezali, ga v peči posušili in skorje spravili v partizane.«

To, o čemer je pripovedovala Feferjeva, se je zgodilo okrog velike noči. Kmalu pa je prišla priložnost za novo manifestacijo pripadnosti Osvobodilni fronti. Sedemindvajseti april, spominski dan na ustanovitev OF, in prvi maj, praznik dela. Na predvečer 27. aprila je zagorel na Ljubljanskem vrhu velik kres. Domobranci je to tako razkačilo, da so začeli kres obstreljevati z minometi. Še bolj pa so bili razkačeni drugo jutro, ko so bile ceste po Vrhnikih potresene z listki in letaki, na katerih so bila natiskana osvobodilna gesla.

Podobno so proslavili 27. april v borovniškem kotu. Vasi Gornja in Doljna Brezovica, Sobočevo, Niževce, Ohanica, Dražica, Kamnik in Preserje so bile kar posute z listki in letaki. Na Krimu je zagorel kres. Ponovno so raztrosili letake in listke ponoči med 29. in 30. aprilom (ker je bila drugi dan nedelja), tokrat v proslavo prvega maja. Na predvečer praznika dela je na Krimu zagorel kres.

Trosenje listkov in letakov je bilo delo mladine. ZSM in SKOJ sta bila tisto pomlad zelo delavna. Medtem ko sta v letu 1943 organizaciji ZSM in SKOJ delali predvsem na Vrhnikih, so se sedaj začela širiti ti organizaciji tudi po vaseh. Rajonski odbor SKOJ na Vrhnikih dne 3. II. 1944 poroča med drugim, da ima aktiv SKOJ na Vrhnikih 13 članov, predvidena pa da je ustanovitev še dveh aktivov SKOJ in več iniciativnih odborov ZSM. Nekje so taki iniciativni odbori že ustanovljeni, tako v Verdu in na Mirkah. Na Stari Vrhnikih je že odbor ZSM, ki je zajel nad 30 % mladine. Odbor ZSM je tudi v Blatni Brezovici, v Bistri pa aktiv SKOJ. Organizaciji SKOJ sta bili tudi na Dretnovem griču in na Logu.

Poročilo rajonskega odbora SKOJ je videti bolj skromno, posebno, ko vemo, da je bila mladina ves čas narodnoosvobodilnega boja najbolj aktivna. Treba je vedeti, da je prav mladina najbolj množično odhajala v partizane. Mnoge mladince so tudi zaprli, zato je bilo potrebno organizacije na terenu znova in znova graditi. Žal je tudi tokrat kmalu prišlo do množičnih aretacij mladincev (14. 4. 1944) in organizacije so bile ponovno popolnoma razbite.

Kako težko in nevarno je bilo delo na terenu, nam najbolj nazorno pove primer borovniškega rajona. Povedali smo, da je bil rajonski odbor Borovnica že dvakrat razbit, prvič, ko so ubili Zalarja in Demšarja, in drugič, ko so ubili Toneta Gradiš-

nika. Po smrti Gradišnika je postal sekretar rajona Debevc Franc. Tega je zadela sovražna krogla 1. junija 1944. O tem je tov. Merlak iz Bistre, ki je pozneje tudi delal v tem rajonu, povedal naslednje:

»Debevc, Kavčič in Petelin so šli iz Sobočevega v Rakitno po grapi. Na nekem travniku so zagledali dva kosca, eden izmed njiju je bil v domobranski uniformi. Tega so vzeli s seboj. Toda tudi drugi je bil domobranec, a v civilu. Ta je hitro obvestil domobrance v Borovnici, kaj se je zgodilo. Domobranci so one počakali v zasedi. Ubili so Debevca, z njegovo krvjo pa na bližnjo kapelico napisali: »Smrt aktivistom!«

Aktivisti borovniškega rajona so bili tudi pozneje v nenehni nevarnosti. Dne 20. oktobra so domobranci napadli njihovo taborišče pod Kamenico za Srednjim hribom na Krimu. Na srečo ni bilo smrtnih žrtev, pač pa je bil Makovec Jože ranjen. Belogardisti so potem taborišče zažgali, odnesli zalogo živil, ki so bila skrita kakih 200 metrov stran, arhiva pa na srečo niso našli.

Še teže je bilo delo v rovčarskem rajonu, kjer je bilo največ belogardistov, ki so stalno patroljirali po gozdovih in okrog samotnih kmetij ter postavljali aktivistom-ilegalcem zasede. V poročilu iz Podlipo n.pr. piše: »V Podlipo so stalno prihajale domobranske patrolje, ponoči pa so imele okrog vasi in v sami vasi zasede.« Jeseni in pozimi 1943—1944 so se aktivisti partizani zadrževali v bunkerju, ki so ga skopali v gozdičku nad Žagarjem. Pozneje, ko je bil sekretar Kragulj, so si izkopali bunker v Češmelovi grapi. Toda redkokdaj so se zadrževali v tem bunkerju, prenočili ali predanili so, kamor jih je pot prinesla, zdaj v tej goščavi, zdaj v oni, potrkali za hrano zdaj tu, zdaj tam, v nenehni nevarnosti, da padejo belim v roke. Razpečavali so obveznice razpisanega posojila in raznašali po hišah časopise, letake in radijska poročila, drugega se tam ni dalo več delati. Zaradi tako težkega dela so jeseni 1944 rajonski odbor OF Rovte ukinili, aktiviste-partizane pa s tega rajona odpoklicali.

Prav pod tako težkimi pogoji so delali aktivisti-ilegalci v rajonu Dobrova—Horjul, kamor je tedaj spadal tudi Drenov grič. Tudi ti aktivisti so bili v nenehni nevarnosti pred belimi in četniki. Aktivisti tega področja so našli naravno zaklonišče v podzemeljski jami v Kobilji dolini blizu ceste Drenov grič—Horjul. Skozi jamo teče potok. Ker so hodili po vodi, niso puščali za sabo sledi, tudi psi niso mogli vohati za njimi. Vhod v jamo



Bunker v Češmelu

je zelo ozek, težko se je bilo splaziti noter, proti koncu pa se jama razširi in je v njej prostora za več kakor deset ljudi. V tej jami so se aktivisti zadrževali do osvoboditve.

Kljub tako težkim pogojem, v katerih so delali naši aktivisti-ilegalci, so se vseeno vključili v veliko tekmovanje, ki se je leta 1944 razširilo po vsej Sloveniji, zlasti pa je zajelo osvobojene predele naše domovine. Tekmovali so, kdo bo naredil več za skorajšnje osvoboditev domovine. Kakor povsod drugod so si tudi pri nas aktivisti napravili tekmovalni načrt, s katerim so si zadali politične, gospodarske, organizacijske in druge naloge. V rajonu Vrhnika so si n. pr. med drugim zadali, da nanovo organizirajo odbore OF v Sinji gorici in na Sapem ter v Blatni Brezovici, da organizirajo odbor SPŽZ v Verdu, da pridobe v času tekmovanja 15 novih simpatizerjev Osvobodilne fronte in več borcev, da bodo v tem času preskrbeli 100 kg papirja za

tehniko in 40 kg usnja, da bodo pobrani davek zvišali od 2000 lir na 5000, obveznic posojila pa vnovčili za 20.000 lir itd.

V rajonu Borovnica so se aktivisti med drugim zavezali, da bodo postavili odbore OF v Prevaljah, Goričicah, Kamniku in Preserju, odbor SPŽZ v Kamniku, ZSM v Preserju in v okolici. Ker so bili dotedanji odborniki OF Dol aretirani, bodo za odbor v Dolu poiskali nove ljudi. Vsak aktivist v času tekmovanja pridobi najmanj enega novega aktivista. Družinam, ki so potrebne podpore, le-te ne bodo več dajali v denarju, temveč v živežu, obveznic posojila bodo vnovčili za 100.000 lir itd.

Navedli smo samo nekaj točk iz obširnih tekmovalnih načrtov obeh rajonskih odborov. Že iz tega vidimo, da je bil na nasilje naših sovražnikov en sam odgovor: še bolj stisniti pesti, še več delati, da si bomo čim prej priborili svobodo. Za to se ne bomo ustrašili nobenih žrtev.

MILO ALI S SILO

Vodstvo slovenske reakcije je vse bolj čutilo, kako se mu majejo tla pod nogami. Dogodki na bojiščih in dogajanja doma so jim naganjali strah v kosti. Samo vprašanje časa je bilo, kdaj bo nemški vojni stroj do kraja strt. To bo pokopalo vse njihove sanje, kako bi po vojni znova vzpostavili svojo oblast. Toda še se niso hoteli vdati v neizbežno usodo, niso se mogli odreči sanj, kako bi znova zagospodarili nad ljudstvom. Še zmeraj so se tešili z mislijo, da se bo morebiti le dalo kako pogoditi z Angleži in Amerikanci. Zavedali pa so se, da bi bilo to mogoče le, če bi prej, s pomočjo Nemcev seveda, uničili partizane in Osvobodilno fronto. Čim težji je bil položaj zanje, z večjo zagriženostjo so se bili proti lastnemu ljudstvu. Njihov načrt je bil: uničiti partizane in pomnožiti domobranske vrste, da bodo imeli močno vojsko, ko bodo prišli Angleži in Amerikanci. Čeprav so puščali Nemci v vodstvu domačih razmer domobrancem vse bolj proste roke, je med temi morala padala in marsikdo izmed njih se je skušal rešiti še v zadnjem trenutku, prestopil je k partizanom. Med ljudstvom so bili domobranci zasovraženi bolj kakor kadar koli poprej. Zato seveda ni bilo misliti, da bodo dobivali nove ljudi v domobranske vrste na prostovoljni osnovi, prisilna mobilizacija je bila edini način za rekrutacijo. Zanimivo je naslednje poročilo naše obveščevalne službe iz Horjula z dne 8. aprila 1944:

»Dne 3. IV. 1944 so bili na Vrhniko k domobrancem poklicani vsi moški, ki so sposobni za orožje. Tam so vsakega posebej nagovarjali, naj pristopi k njim. Mnoge so tudi vprašali, če so kristjani. Seveda je vsakdo odgovoril, da je. Pa kaže, da niste, ker se upirate pristopiti k nam, so ga zavrnili. Tako tudi

tokrat niso imeli dosti uspeha. Z Vrhnike je ušlo 13 domobrancev. Ker so jim zagrozili z izselitvijo, so se tisti vrnili. Potem so pa vseh 13 premestili.«

Vodstvo slovenske reakcije si je še zmeraj prizadevalo pretrgati vezi, ki so ljudstvo vezale na partizane. To so skušali doseči z zapiranjem in poboji zavednih ljudi in z lažnivo propagando. Posluževali so se starih gesel, da se bore proti komunizmu, ki hoče vzeti ljudem vero, kmetom zemljo, ki prinaša ljudstvu samo gorje. Ta protikomunistična propaganda naj bi jih reševala tudi pred Angleži in Amerikanci, saj so oni tudi proti komunistom, so si mislili. Na eno pa niso pomislili: da nikakršna propaganda ne more zakriti, da se bore z Nemci proti lastnemu ljudstvu in proti zaveznikom.

Glede njihove propagande je zanimivo naslednje poročilo Okrožnemu OF odboru za Notranjsko z dne 1. aprila 1944:

»V vrhniškem rajonu je propaganda belih zelo agilna, posebno po prvem zasedanju SNOS (Slovenski narodnoosvobodilni svet). Vsak teden najmanj enkrat pridejo iz Ljubljane različni agenti, ki prirejajo sestanke po tovarnah. Delavcem predavajo o boljševizmu in slovenskem komunizmu, ki da se skriva v OF.«

Celo v ljudski šoli so začeli s protikomunistično propagando. Od četrtega razreda dalje so v predmetnik uvedli politično uro, boj proti komunizmu. Dne 12. aprila je prišel kot predavatelj za take ure neki Lasić Alojz, slušatelj tehnike na univerzi v Ljubljani.

Da bi bil boj proti komunizmu čim bolj uspešen, so začeli z množičnimi protikomunističnimi zborovanji, na katerih je govoril sam prezident Ljubljanske pokrajine Leon Rupnik. Na Vrhniku je bilo tako zborovanje v nedeljo 7. maja 1944.

Da bi si zagotovili čim širšo udeležbo na zborovanju, so predhodno razpošiljali vabila. Taka vabila so prejeli vsi gospodarji. Na vabila so morali napisati vse člane svojih družin, če se bodo zborovanja udeležili, ob prihodu pa so morali ta vabila oddati. Tako so imeli domobranci natančno kontrolo, kdo se je zborovanja udeležil in kdo ne. Seveda se je morala zborovanja udeležiti tudi vsa šolska mladina s svojimi učitelji. Z vseh vetrov so zbobnali tudi svoje domobrance.

Zborovanje, ki se je vršilo na Cankarjevem trgu, je kaj klaverno potekalo. Na razne vzklike množica sploh ni odgovarjala. Vzklikali so samo otroci s svojimi tankimi glasovi, še ti mno-

gokrat prav nasprotno, kakor bi morali, saj so bili premladi, da bi razumeli, za kaj gre in kaj je treba v kakem trenutku vzklikniti. Tako je na primer govornik dejal, da so komunistični banditi pobili veliko število najboljših domobrancev, otroci pa so vzkliknili živio. To klavrno razpoloženje je vplivalo tudi na Rupnika. Govoril je samo deset minut, po govoru pa se je takoj odpeljal v Ljubljano.

Podobno zborovanje je bilo teden kasneje, to je 15. maja, v Borovnici. Tokrat Rupnika na zborovanje ni bilo, poslal je svojega namestnika. Zborovanja se je udeležilo okrog 1000 ljudi. Domačini so prav tako predhodno prejeli pozivnice kakor na Vrhniki. Nekaj plačancev, da so vzklikali na domobrantska gesla, so pripeljali z Vrhnike in iz Ljubljane. Zborovanja se je udeležilo tudi kakih 300 domobrancev. Med temi pa ni bilo borovniških. Morali so ostati na položajih, ker je v zgodnjih jutranjih urah neka partizanska edinica napadla bunker v neposredni bližini Borovnice.

Poglejmo, kaj piše kronist o poteku samega zborovanja (šolska kronika Borovnica):

»Prišli so gromovniki iz Ljubljane, povedali nam niso nič novega, prav iste govore smo lahko čitali s shodov v Logatcu, na Vrhniki itd. Poslušati smo morali medklice, ki jih je rjovelja »plačana drhal«, ki so jo pripeljali s seboj. Tudi učiteljstvu niso prizanesli, proti koncu so zakričali: Dol s slabimi učitelji, mi hočemo poštene učitelje! Dol s komunisti! Seveda je to navdušenje opajalo le peščico Borovničanov, ostali pa so kar preveč leno čakali konca. Tudi to ni ušlo našim voditeljem, ko bi morali pozdravljati »borovniškega zaslužnega komandanta domobrancev«, so nam zaklicali z odra: »Mar ne poznate kapetana...?« Pa ni in ni bilo odziva. Borovničani smo imeli občutek, da kongresna gospoda ni prav zadovoljna z nami.«

S samo propagando, z zborovanji in govori se seveda niso zadovoljili. Med ljudmi, kakor smo videli, je bil uspeh kaj klavrn, partizanov pa njihove besede sploh niso dosegle. Proti slednjim so se še zmeraj bojevali s puško. Tako so konec julija začeli s hajko na partizane okrog Podlīpe. V tej hajki je sodelovalo okrog 1500 domobrancev in nekaj nemških oficirjev. Neposreden povod za to hajko je bil, ker so nekaj dni prej partizani na cesti blizu Andreja Celarca, Podlīpa št. 19, ustrelili domobrantskega narednika. Hajka domobrancem seveda ni prinesla nikakršnega uspe-

ha, saj tam okrog razen dveh, treh partizanov-aktivistov ni bilo drugih partizanov. Pač pa so domobranci ob tej priložnosti zopet aretirali nekaj Podlipcev in jih poslali na prisilno delo v Nemčijo.

Leta 1944 so se okrog Podlipe in Zaplane zopet klatili četniki. V enem prejšnjih poglavij smo povedali, da so se po kapitulaciji Italije četniki raztepli, da jih na našem področju (kar velja za vse Dolomite) ni bilo več. Po pripovedovanju domačinov, so se na našem teritoriju četniki ponovno pojavili v začetku marca 1944. Nastanili so se v Zaplani in to pri Meščevih in v šoli. Tam so ostali kakih štirinajst dni, potem so odšli in so junija zopet prišli za kakih štirinajst dni, julija pa ponovno. Niso se zadrževali stalno na enem kraju, temveč so se selili. Večkrat so bili na Travnem vrhu pri Turku, kake pol ure od Zaplane. Pri Turkovih se je moštvo naselilo v njihovem velikem kozolcu, oficirji pa v hiši.

Tudi tokrat so bili razdeljeni na več odredov: Primorski ali Soški, Dolenjski ali Mirenski, Notranjski in Gorenjski. Pozneje sta se Notranjski in Gorenjski združila. Koliko mož so šteli ti odredi? Poročila partizanskih obveščevalnih centrov o številčnem stanju teh odredov so precej pretirana. Po pripovedovanju bivšega četnika Marolta in po pripovedovanju ljudi (Turkovich, Meščevih) so šteli ti odredi od 30 do 40 mož, Dolenjski, ki je bil najštevilčnejši, pa nekaj nad 50. Včasih so se vsi odredi združili, takrat so se seveda videle njihove vrste bolj številne.

Primorski odred se je zadrževal največ v Petkovcu, Notranjski v Zaplani in na Travnem vrhu, Dolenjski pa okrog Žažarja. Poročila partizanskega obveščevalnega centra »Blegoš« navajajo za Dolenjski odred še okolico Horjula, Samotorico in okolico Dobrove. Tudi druga dva odreda sta menjavala svoja taborišča, kar smo že povedali. Kraji njihovega bivakiranja so še bili Praprotno brdo, Medvedje brdo, Goli vrh, Izgarje, Goropeke in Opale. Na kmetiji Rupe v Petkovcu je bil štab vseh treh odredov, ki pa tudi ni bil stalno na enem mestu, temveč se je selil z odredi. Pri štabu je bil tudi propagandni odsek, sestavljali so ga štirje študentje. Ti so tiskali letake. Hodili so propagirati tudi po hišah, medtem ko moštvo po pripovedovanju Marolta ni hodilo po hišah. Tudi pred Nemci se je moralo skrivati. Kaže, da so četniki še vedno tajili svoje sodelovanje z Nemci, ne samo ljudstvu, temveč tudi lastnemu moštvu. Do neke mere se jim je ta

sleparija posrečila. Še danes boste slišali nekatere ljudi po teh samotnih kmetijah pripovedovati, kako so se četniki Nemcev bali.

Kako so se četniki oskrbovali? Deloma so živež kupovali pri kmetih. »Iz propagandnih razlogov,« je dejal Marolt, »smo včasih plačali za kako svinjo več, kakor je kmet zahteval, včasih pa smo prašiča ali vola kar rekvirirali.« Poročilo iz Podlipo pa pravi: »Četniki so prihajali tudi v Podlipo, delali so preiskave, kupovali živež in živino ter plačevali po zelo nizkih cenah. Vedli so se oblastno in oholo, zaradi česar so se jih ljudje zelo bali.«

Še zmeraj so četnike oskrbovali tudi domobranci. O tem je obveščevalni oficir 31. partizanske divizije Ivan Malavašič povedal naslednje:

»Kot obveščevalni oficir sem prišel z dvema tovarišema v neko hišo nad Staro Vrhniko. Kadar smo prej tam potrkali, so nam vselej takoj odprli, takrat pa ne. Iz hiše se je slišalo nekakšno beganje. Začeli smo razbijati po vratih. Pomagalo je. Ko smo prišli v hišo, sem spustil brzostrelko nekoliko močneje na tla. Sprožila se je, strela pa proti mizi. Bilo mi je nerodno. Stopil sem k mizi, da pogledam, kolikšno škodo sem napravil. Odmaknil sem mizo, ženska pa jo je takoj porinila nazaj. Še enkrat tako. Zazdelo se mi je sumljivo. Pogledam in najdem pravi zaklad: 6000 cigaret. Ženska se je izgovarjala, da je cigarete nabirala, da bi jih zamenjala za tekstilno blago. Nismo ji verjeli. Naš sum je bil upravičen. V sosednji sobi smo v podu našli loputo, v luknji pod njo pa 300 kg sladkorja in 200 kg soli. Potem smo tipali postelje. Več je bilo toplih, kakor je bilo v hiši ljudi. Sedaj nam je ženska priznala, da je v eni postelji spal intendant Notranjskega četniškega odreda, ob našem prihodu pa je pobegnil skozi zadnje okno. V njeno hišo so domobranci z Vrhnike vozili hrano za četnike v Zaplani, njihov intendant pa je redno hodil ponjo.«

Neposrednih bojov s partizani so se četniki izogibali. Delali so tako kakor njihov predhodnik leta 1942, tako imenovani Štajerski bataljon. Lovili so posameznike, obveščevalce in intendante, poleg tega pa zganjali nasilje nad civilnim prebivalstvom. Tudi ropali in kradli so. Tako so 13. septembra 1944 vdrli v Žiri skupaj z domobranci iz okoliških postojank. Vseh je bilo kakih 150. Nagnali so skupaj ljudi in imeli govoranco. Popoldne so odgnali priljubljenega zdravnika dr. Demšarja, dve partizan-

ski sodelavki Terezijo Kopač in Marjano Jereb in dva partizana (kuharja in intendanta iz Prešernove brigade), ki so ju ponoči ujeli, ter vse nekaj minut nad vasjo ob poti, ki pelje v Goropeke, ustrelili.

Po poročilu partizanskega obveščevalnega centra so četniki 29. IX. ponovno vdrli v Žiri in ropali po hišah. Rekvirirali so 2 govedi, 4 prašiče, mnogo živeža, okradli mlin v Selah, iz strojarne pa odnesli nekaj usnja in obleke.

Zaradi vsega tega in zaradi perfidne vloge, ki so jo četniki igrali, so skušali partizani četnike uničiti. Do prvega večjega spopada med četniki in partizani je prišlo v začetku septembra na Samiji nad Podlipo pri posestnici Franciški Skvarčevi, Smrečje 25. Četnikom se je posrečilo umakniti, imeli pa so dva mrtva.

Do naslednjega spopada je prišlo ponoči med 23. in 24. septembrom na severozahodni strani Samotorice. Napadli so borci Vojkove brigade, v zavarovanju pa je bil Dolomitski odred (3. formacija, toda ta odred se ni držal na sektorju Dolomitov, temveč okrog Pivke in Postojne). Žal se napad tudi tokrat ni povsem posrečil. Noč je bila temna, razen tega so bili partizani še napačno poučeni, v kateri hiši so četniki. Tako jih je četniška zaseda prehitro opazila, prišlo je do streljanja, kar je opozorilo druge četnike, poskakali so skozi okna in se razbežali. Partizani so zaplenili nekaj naropanega blaga in nekaj orožja. Ujeli so tudi komandanta Gorenjskega odreda.

Do tretjega večjega spopada je prišlo 28. septembra na Kuglu, južno od ceste Šentjošt—Horjul. Tokrat je napadala Gradnikova brigada. Četniški komandant, ki so ga ujeli na Samotorici, je povedal, da se en odred četnikov nahaja v Žazarju, na Kuglu pa da je zbirna baza za sprejem novincev. Štab divizije je sklenil, da dva bataljona Gradnikove brigade napadeta ponoči četnike v Žazarju, eden pa na Kuglu. Toda v Žazarju četnikov ni bilo, najbrž so se pravočasno umaknili in bataljona sta udarila v prazno. Na Kuglu pa je bilo četnikov več, kako so partizani pričakovali, poleg tega so bili ob napadu že na položajih. Prišlo je do hudega boja, pravega uspeha pa ni bilo. Partizani so izgubili enega borca in tri pogrešali. Četniki so imeli tri mrtve in tri ranjene.

Po teh bojih je pozneje prišlo s četniki samo še do manjših spopadov. V naših krajih so se zadrževali nekako do novega leta. Takrat so se odpravili na Dolenjsko. Ponovno so se vrnili v Do-

lomite nekaj tednov pred koncem vojne. Zdaj so že vedeli, da na naših tleh ni več prostora zanje. Zadnji teden so mobilizirali nekaj voznikov (mnogi so se jim poskrili), da so jim vozili opremo, ko so se umikali proti Primorski. Ta pohod pa je bil seveda čisto drugačen, kakor so o njem sanjali njihovi voditelji leta 1942, ko so poslali v Zaplano svoje prve ljudi.

ŠE DVAKRAT MOST

Čim bolj so se v Italiji razširili boji med Nemci in zavezniško armado, bolj je bilo za Nemce pomembno, da se promet iz zaledja na bojišče nemoteno odvija. Zato je proga Ljubljana—Trst dobila še večji pomen. Če bi bil promet ustavljen samo za en dan, bi to pomenilo, da na bojišče ne bi prišlo 40 vlakov materiala in vojaštva. Partizanski obveščevalci so našteli, da je vozilo v tistih dneh preko Štampetovega mostu dnevno 80 vlakov na obe strani. V dvanajstih dneh, za kolikor je bil promet na progi prekinjen, ko so partizani most porušili, bi se po progi prepeljalo skoraj 1000 vlakov granat, topov, tankov, kamionov, živeža, vojakov, ranjencev z bojišča in drugega.

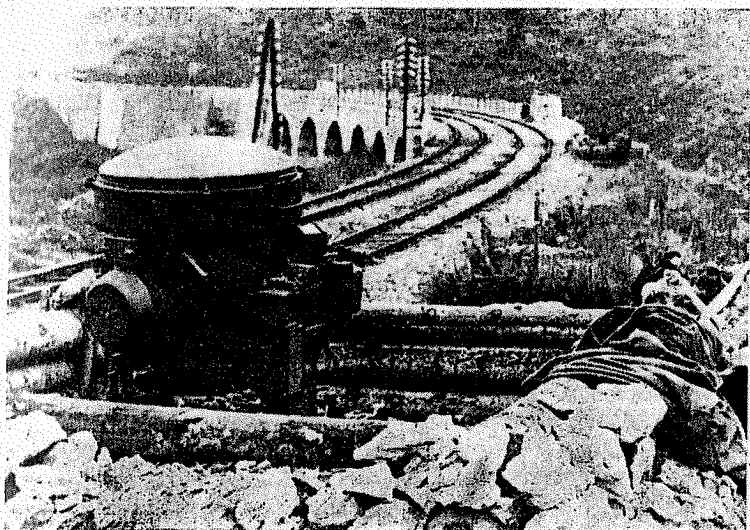
Nemci so se dobro zavedali, da je Štampetov most najbolj ranljiva točka na progi Ljubljana-Trst, zato so most zavarovali, kolikor se je dalo. Železobetonske bunkerje ob mostu in barake, v katerih so bivali stražarji, so obdali z gosto, bodečo žico. Prav tako so napravili široko žično oviro pred mostom v smeri gozda, tla pred žico pa minirali. Most je neposredno stražilo 120 domobrancev in 40 Nemcev, razen tega pa so bili domobranci po vseh bunkerjih vzdolž proge. Toda vse to jim ni pomagalo. Tudi tokrat so v boju s partizani zgubili bitko.

Drugič je most napadla XV. divizija. Za neposreden napad na most je bila določena Cankarjeva brigada, Gubčeva in Belokranjska pa naj bi onemogočili sovražnikovo intervencijo iz okoliških postojank. V ta namen je imela Gubčeva brigada nalogo, da ruši progo med Štampetovim mostom in Logatcem ter demonstrativno napade Logatec. Belokranjska brigada je dobila nalogo rušiti progo med mostom in Borovnico, demonstrativno napasti Borovnico, z dvema bataljonoma pa preiti čez progo, da

zavaruje napadalce severozahodno in severovzhodno od mostu, to je proti Vrhniki.

Napad se je začel 12. junija 1944 ob 19. uri 45 minut. Manjša sovražnikova patrulja, ne sluteč, da so partizani v bližini, je prišla enemu bataljonu Cankarjeve brigade za hrbet in je borce iznenadila. Partizani so jo pognali v beg. Patrulja je vsa zadihana pritekla k svojim na most. S tem je bil sovražnik obveščen, kaj se pripravlja, hitro je zasedel položaje v svojih utrjenih bunkerjih in odprl ogenj na partizane.

Pri napadu je sodeloval tudi prvi partizanski artilerijski bataljon z dvema havbicama in gorskim topom. Poljsko havbico so partizani privlekli v bližino 200 m od mostu ob Stari cesti, gorski top je bil oddaljen kakih 300 m od mostu, gorsko hav-



Zavzeta in razdejana bunkerja pri Stampetovem mostu

bico pa so partizani zavlekli na hrib (kota 547) kakih 400 m od mostu. Čim so Nemci in domobranci začeli streljati, so se oglašili partizanski topovi, ki so rušili bunker za bunkerjem. Prej kakor v pol ure so topovi uničili skoraj vse bunkerje, nato pa

so partizani jurišali in stnli še zadnji odpor. Nemci in domobran-
ci so pobegnili proti Vrhniki. Prav tako so zapustili vse bun-
kerje do Logatca in Verda ter tudi samo postajo Verd. Med
bojem za most so skušali Nemci intervenirati z oklopnim vla-
kom iz Borovnice. Toda partizani so s protitankovsko puško
tako poškodovali lokomotivo, da ni mogla ne naprej ne nazaj.

Ko so partizani zavzeli most, so takoj začeli z miniranjem.
Komore v stebrih so bile s kamenjem in betonom zadelane,
zato so se odločili za zunanje miniranje, za miniranje s prilep-
ljeno mino. V ta namen so uporabili 990 kg eksploziva. Porušila
sta se dva oboka. Če bi partizani hoteli porušiti ves most, bi
potrebovali okrog 4000 kg eksploziva. Toliko pa ga niso imeli.

Most je bil uničen ob 20,15, se reče, da sta trajala boj za
most in miniranje komaj pol ure. Po opravljeni nalogi so se
partizani s precejšnjim plenom (46 pušk, 3 težki minometi, 2 težki
strojnici »bredi«, 2 puškomitraljeza, 1 motocikel, 7 biciklov, 1 te-
lefonski aparat, mnogo municije in drugéga materiala) umak-
nili. Pred umikom so zažgali barake in minirali naprave za be-
toniranje. Izgub partizani niso imeli, le dva borca sta bila ra-
njena. Sovražnik pa je imel več mrtvih in ranjenih.

Akcijo sta neposredno vodila komandant XV. divizije pod-
polkovnik Ciril Hočevnar in podpolkovnik Stane Semič-Daki. Pri-
sostovala sta tudi načelnik Glavnega štaba NOV in POS Jaka
Avšič in član angleške vojaške misije pri Glavnem štabu NOV in
POS podpolkovnik Moore. Ta je po končanem boju izjavil:

»Naj mi bo dovoljeno, da izrazim svojo pohvalo in čestitke
vsem, ki so sodelovali v tej akciji, saj je le-ta vzor v svoji vrsti.
Razrušitev tega važnega mostu je hud udarec za sovražnika in
to v času, ko ga ta najteže občuti. To bo nedvomno največja
podpora peti in osmi armadi, ki napredujeta v Italiji.«

Naj navedemo še dva odlomka iz opisa tega boja, ki ga je
napisal partizanski pisatelj Klusov Joža-Bogo Flandër, neposre-
den udeleženelec boja. (Padel je nekaj mesecev kasneje v bojih
za Bosiljevo v Gorskem kotaru.)

Najprej odlomek pred začetkom boja:

»Po trebuhu se plazimo vse bliže in bliže žični oviri. Trava
šumi levo in desno, vendar nikogar ne opaziš. Onstran ceste
na naši desnici rahlo pozvanjajo kopači, ki utrjujejo topove.
Skrbi nas, da nas ta zvok ne izda, toda nič pomembnega se ni
zgodilo. Dvignemo glave više in pred nami se odpre pogled na

cilj našega napada. Most na desnici v loku veže oba bregova so-teske in na drugem koncu ga čuvata dva zidana in utrjena bunkerja. Stražar stoji, naslonjen na zidno ograjo in se pogovarja s Fricem na drugi strani. Tračnice so svetle in zglajene. Vidi se, da mnogo vozijo po njih. Na naši strani je troje lesenih, z zemljo obmetanih odkritih bunkerjev in v njih se brezskrbno valjajo vrli branilci nemškega rajha. Glasno klepečejo in uživajo brezskrbno življenje. Tako varne se čutijo, da prav nič ne slišajo naših topov, ki jih topničarji porivajo v breg. Ob leseni baraki nekdo seka drva. Sekira glasno poje in tesač si med delom požvižgava. Med vsemi pa hodi okoli ohola postava Frica, ki je očitvidno oficir in komandant te lepe bratovščine.«

In še odlomek o miniranju:

»Medtem se je naglo mračilo. Borba se je vse bolj razvnela na položajih brigad, ki so nas varovale. Borci, ki so bili določeni za to, so odnašali zaplenjeno orožje in municijo na varno. Vse je mrzlično hitelo, da čimprej dovršimo miniranje mostu. Končno je zletela kvišku zelena raketa. Borci so poskakali iz rovov in tekli v zaklonišča. Vžigalna vrstica je zagorela. Most je kakor mogočna utrdba miroval pred nami in zdelo se je, da ni sile, ki bi ga mogla porušiti. Napeto smo iz daljave gledali vanj in pričakovali silno eksplozijo. Sekunde, ki so tekle takrat, so bile najdaljše, najbolj mučne. Most je še vedno stal in betonski stebri so kljubovalno zrli v globel.

Potres, ki je zamajal bregove, je bil nepopisen. Najprej je zaplamtelo v silnem, rdečem žaru, kakor da se je pod visokimi loki odprla zemlja in bruhnila iz sebe ogenj. Obok mostu se je pretvoril v droben oblak in nato zginil v praznino. Za tem je sledila druga eksplozija, znova so se zamajali bregovi in silni krvavi blisk je požrl drugi obok. Most je bil porušen. Z zadnjim odmevom groma so se kosali vriski naših borcev, ki so zmagoslavno zrli na porušene oboke in na tračnice, ki so vse zvite mrtvo visele nad praznino.

Cankarjeva brigada koraka v noči med gozdovi. Ognjeni žar v dolini kaže mesto, kamor smo popoldne šli v napad. Vse naokoli se je v noči razplamtelo nekaj silnega, kar okušamo sedaj, ko korakamo od zmage do zmage. Vemo tudi: Ljubljana je danes prisluhnila grmenju naših topov; tudi Cankarjeva Vrhnika je iz dalje pozdravila borce za mlado svobodo.«

Najhujši boji za most so se bili pri tretjem partizanskem napadu na ta pomembni komunikacijski objekt dobra dva meseca po drugem napadu, to je 26. septembra 1944. Nemci so most še bolj utrdili in zastražili. Da spoznamo, s kolikšnimi silami so morali partizani računati pri napadu na most, bomo navedli številčno stanje okoliških sovražnikovih posadk. Na Rakeku je bilo 1200 domobrancev in 170 Nemcev, v Ivanjem selu 15 domobrancev, v Planini 30 domobrancev, v Logatcu 190 domobrancev in 6 Nemcev, na Vrhniki 220 domobrancev in 10 Nemcev, v Verdu 50 domobrancev, v Borovnici 450 domobrancev in 150 Nemcev, imeli pa so še protiavijsko artilerijo na Zavrhu, na Bregu je bilo 15 domobrancev, v Goričicah 20, v Preserju 25 in v Notranjih Goricah 50. S temi silami je lahko sovražnik vsak čas interveniral, razen tega je lahko pripeljal še okrepitve iz Ljubljane in Postojne.

Most sam je stražilo okrog 120 mož, za zavarovanje pa so imeli 6 utrjenih bunkerjev. Oboroženi so bili z dvema brzostrelnicama topovoma, s 3 flak topovi (protiavijski s 4 cevmi), z 12 puškomitraljezi, z 2 težkima mitraljezoma in 2 težkima minometoma. Vzdolž proge proti Borovnici in Logatcu so bili vsakih 200 m postavljeni betonski bunkerji, v vsakem je bilo 10 do 15 domobrancev ali Nemcev. Tokrat so imeli utrjene bunkerje tudi na južni strani mostu, na Kladviškem griču in na griču na nasprotni strani Stare ceste. Gozd okoli bunkerjev je bil posekan.

Tokrat je dobila nalogo porušiti most XVIII. divizija, ki ji je poveljeval Stane Semič-Daki. Tako je Daki sodeloval pri vseh treh napadih na most. Operativni štab, ki je akcijo vodil, se je zavedal, da bo tokrat boj hud, da si bo sovražnik na vse načine prizadeval, da stre napadalca, zato se je partizanski štab odločil za širše zavarovanje kakor pri prejšnjih dveh napadih. Za zavarovanje je bila določena predvsem IX. brigada, okrepljena z dvema četama Notranjskega odreda. Notranjski odred naj bi držal položaje na Gradišču nad Cerknico in kontroliral postajo Rakek. Deveta brigada naj bi kontrolirala in varovala sektor Goli vrh, Kožljek, Vinji vrh in sektor Pikovnik, Rakitna, Preserje ter kotlino na sektorju Gornja Brezovica, z enim bataljonom pa naj bi rušila progo pri Verdu ter varovala položaj na Tisovcu.

Deseta brigada naj bi neposredno napadala samo z enim bataljonom, z enim naj bi rušila progo med mostom in Logatcem, ter minirala cesto zahodno od Suhega hriba, s tretjim bataljonom pa bi varovala področje pod Raskovcem, da bi zavrnila sovražnikovo intervencijo z Vrhniko.

Sprva je bilo določeno, naj bi se napad začel zgodaj zjutraj ob 4.40. Toda zaradi deževnega vremena in temne noči, vodniki niso pravočasno pripeljali brigad na odrejene položaje, zakasnila se je zlasti IX. brigada, ki se je že 25. septembra okrog 18. ure na sektorju Pikovnika spopadla s sovražnikovo patroljo, ki je štela okrog 60 mož. Zaradi vsega tega je bil napad preložen na popoldansko uro 16,45.

Prvi boji so se začeli že ob desetih dopoldne okrog Padeža in sicer s patroljami, ki so prodirale iz smeri Borovnica, Zavrnh, Pokojišče. Boji ob železnici pa so se začeli ob 16,45, ko je tretji bataljon IX. brigade napadel postajo Verd in začel rušiti progo.

Medtem sta drugi in tretji bataljon X. brigade prodirala proti mostu, drugi preko Kladviškega griča, tretji preko Raskovca, specialni bataljon pa naravnost po Stari cesti. Za njim je prodirala topniška baterija in minerji z mulami, ki so nosile razstrelivo. Prvi je zadel na sovražnika specialni bataljon, kak kilometer južno od mostu. Z jurišem ga je pognal proti mostu. Nekaj minut kasneje sta naletela na sovražnika tudi drugi in tretji bataljon in ga prav tako gonila proti mostu. Tudi iz bunkerjev na Kladviškem in nasprotnem griču je sovražnik panično zbežal. Tam so ležala podrtá drevesa, borci so se morali kopati čez, zato nalet na most ni bil tako silen, kakor bi moral biti. Vendar je nekaterim enotam uspelo, da so se za hrbtom sovražnika splazile po železniškem nasipu na zahodno krilo mostu (na krilo proti Logatcu). Medtem so borci na rokah prinesli top in ga postavili kakih 300 m od mostu. Topničarji so takoj začeli streljati na bunkerje na vzhodni strani mostu. Sovražnik je pobegnil iz teh bunkerjev, toda partizani jih niso mogli zasedi, ker so bili pod močnim sovražnikovim ognjem. Sovražnik je bil namreč premestil svojo flak baterijo severno od mostu k Barakarju in odprl močan ogenj proti partizanom. Partizanske položaje je sovražnik obstreljeval tudi z obema težkima minometoma in brzostrelnim topom. Tudi to orožje je prenesel na položaje severno od mostu. Streljal je tudi iz bunkerja, ki je bil kakih 800 m od mostu v smeri proti Logatcu. Po polurnem

boju je sovražnik od Barakarja izvedel protinapad, a partizani so protinapad odbili in sovražnika pognali nazaj. Ob 17,30 so partizani že imeli zahodni del mostu in nasip ob njem v svojih rokah, vzhodni del pa je bil še vedno pod sovražnikovim ognjem.

Medtem so se minerji z mulami približali mostu. Ko so hoteli zložiti eksploziv poleg kolone, je udarila granata brzostrelnega topa v eksploziv na neki muli. Ta je eksplodiral, bilo je več mrtvih in ranjenih, pobitih 5 mul in uničen eksploziv na njih. K sreči je bilo na Tolstem vrhu še od zadnjega napada na most skritega okrog 800 kg eksploziva. Hitro so ga pripeljali od tam. Ko pa so skušali minerji minirati drugi obok mostu, je mednje ponovno priletela granata in zopet povzročila žrtve.



Stampetov most po razstrelitvi

Potem so ob robu gozda pod mrtvim kotom prinesli eksploziv na drugo mesto.

Med temi boji so borci prvega bataljona X. brigade uničili oba bunkerja ob progi na Vrhu, minirali progo in jo na štirih mestih uničili. Okrog 18. ure je pripeljal z Rakeka oklopni vlak, a je prišel samo do porušene proge, naprej ni mogel. Ker so začeli partizani streljati nanj s protitankovskimi puškami, se je moral oklopni vlak umakniti nazaj proti Rakeku.

Tudi iz Borovnice so poslali napadenim na pomoč oklopni vlak. Prišel je samo do Verda. Tam so minerji IX. brigade na šestih mestih uničili progo in zavzeli tudi postajo. Oklopni vlak pa jim je vseeno preprečil, da niso odnesli materiala iz nje.

Tako vsi protinapadi sovražniku niso pomagali. Ob 18,45 je bil most miniran, še prej pa so partizani uničili veliko leseno barako, polno cementa. Uničena je tudi bila naprava za mletje kamna in mešanje malte z motorjem vred. Zaplenjen je bil tudi en top.

Napad sta vodila štaba XVIII. divizije in VII. korpusa, ki sta se zadrževala kakih 100 m južno od mostu. Glavno previjališče za ranjence je bilo nekaj ur oddaljeno od krajev boja, na Stražišču blizu Kožljeka, bližnje previjališče pa je bilo pri rezervoanju na Tolstem vrhu.

Po opravljeni akciji so se partizani umikali proti Notranjski. Njihov umik ni bil tako hiter, kakor bi bilo potrebno, ker so morali partizani nositi s sabo okrog 40 ranjencev, kar jih je pri umiku oviralo.

Sovražnik je medtem na sektorju Slivnica, Sveta Trojica, Zavrh nad Iško, Krvava peč skoncentriral nad 2500 mož, da bi partizanom preprečil prehod proti Bloški planoti. Vneli so se večdnevni hudi boji, v katerih so imeli oboji več žrtev. Partizanov je padlo 21. Tam so domobranci zajeli tudi zdravnike, ki so šli preko Vrhnike v partizane in o katerih smo govorili v enem prejšnjih poglavij. Dva izmed njih so pobili.

Skupaj s temi boji je bilo vseh žrtev za Štampetov most: 25 mrtvih, 51 ranjenih in 83 pogrešanih. Od pogrešanih se jih je vrnilo v partizanske edinice 40, tako da je bilo pogrešanih dejansko 43. Sovražnik pa je imel okrog 35 mrtvih (med temi 2 oficirja) in 44 ranjenih.

Naj za zaključek dodamo še odlomek takratnega vojnega dopisnika partizana Ivana Tavčarja, ko govori o povratku partizanov od Štampetovega mostu:

»Kmalu je noč legla čez Notranjske gozdove. Le oddaljeni rafali so trgali nočno tišino. Navadno prazne ceste skozi gozdne samote so oživele. Borci so se vračali iz boja. Šepetaje so se razgovarjali. Včasih se je čul vzdih ranjenca na nosilih. Prišli so do zbirališča. Na jasi kraj ceste so ležali ranjenci. Tovariši so jim prinašali studenčnice, da so si gasili žejo. Bolničarke, sklonjene nad njimi, so jih pokrivale z odejami in šotorkami, ki so jih prinašali soborci ranjencem. Ti so stali poleg njih, naslonjeni na puško, mitraljez, jih tovariško bodrili in vpraševali. Niso jih pustili samih, zakaj vedeli so, da so z njihovo krvjo izvojevali zmago. Zdravnika sta na vozu obvezovala ranjence ob skromni razsvetljavi baterij. Tudi tov. major Raco, komandant Ljubljanske (brigade — op. pis.), je bil ranjen. Če si ga vprašal, je zamahnil z zdravo roko in odgovoril: »Brez krvi ni zmage. Samo, da smo izvršili nalogo!« Ponosen je bil na svoje borce.

Sredi prerivanja so iznenada na temnem nebu zabrnela letala. Zavezniki! je šel šepet med nami. Tudi ranjenci so dvignili glave z nosil, da bi jih videli. Nenavadno nizko so leteli. Sedaj je nekje blizu nebo svetlo zažarelo. Začulo se je zamolklo bobnenje. Letala so še vedno krožila nad nami.

»Borovniški most bombardirajo«, je nekdo povedal naglas misli nas vseh. Dolgo je bobnelo. Mi Štampetov, zavezniki pa borovniški most. Ta večer bodo švabobranci pomnili. Ranjenci so pozabili na svoje bolečine. Vedeli smo, da nismo sami. Že v trdi noči se je premaknila vrsta. Lahki ranjenci so jezdili konje, druge so nosili tovariši na nosilih. Previdno so stopali z njimi in jih pokrivali z odejami, da jih ne bi zeblo. Zdaj pa zdaj so se menjavali in nadaljevali pot. Dva dni so hodili, bili v borbi, toda utrujenosti niso poznali, ko je šlo za tovariše, za tiste, ki so bili pripravljene s krvjo tlakovati pot do svobode. Kdaj pa kdaj so se ustavili in dajali ranjencem vode.

Sredi gozda so prenočili. Odložili so ranjence v krogu na široki jasi in zakurili ogenj. Vso noč so prikladali dračja, da je ogenj enakomerno plapolal, bdeli ob težko ranjenih in se razgovarjali z njimi, da se niso čutili osamljene.«

BOMBARDIRANJA

Angloameriško vojno letalstvo se dolgo ni odločilo, da bi poskušalo z bombami iz letal porušiti tako pomembna objekta, kakor sta bila borovniški in Štampetov most. Prvega je sicer branila protiletalska postojanka na Zavrhu s protiletalskimi topovi, drugi pa dolgo sploh ni bil pomembno zavarovan proti napadom iz zraka. Prvič so borovniški viadukt bombardirali šele 25. februarja 1944. Toda to ni bil pravi napad na most. Kakih 30 letal je takrat letelo nad Borovnico proti drugim ciljem. Eno letalo pa se je spustilo niže in odvrгло nekaj bomb proti mostu, padale so na obeh straneh proge. Proga sama je bila tudi poškodovana, tako da je promet zastal za kakih 12 ur, most pa ni bil zadet. Takrat se je tudi zrušil en avion kakih 150 m od domobranske postojanke. Dva člana posadke sta pri tem zgorela, druge so domobranci ujeli.

Do pravega letalskega napada je prišlo šele 26. avgusta 1944. Dopoldne okrog desete ure je v nizkem letu priletelo kakih 35 letal in bombardiralo Štampetov most, od tam pa odletelo bombardirat še borovniškega. Štampetovega mostu ni zadela nobena bomba, pač pa je bilo ubitih veliko mobilizirancev ki so delali v organizaciji TODT. Ubita je bila tudi Marija Umek-Barakarjeva, ki je delala na njivi severno od hiše. Tudi v Borovnici bombe niso zadele mostu, pač pa je bilo porušenih in poškodovanih precej hiš, zlasti na Griču in v Kurji vasi. Tudi tu je bilo precej žrtev. Ko so letala priletela, so jih Borovničani gledali in ugibali, kam spet lete bombardirat. Ko pa so se zavedli, da je prav Borovnica cilj njihovega napada, je bilo za mnoge že prepozno, 14 civilistov je doletela smrt. Ubitih je bilo tudi 9 domobrancev in 5 Nemcev. Med Borovničani sta zavladala prepah in žalost zaradi pobitih sorodnikov in znancev.

Naslednji dan, to je 27. avgusta je nad Borovnico ponovno priletelo kakih 30 letal in bombardiralo. Tokrat je največ škode utrpela Nova vas, žrtev pa ni bilo, ker se je večina ljudi že umaknila v okoliške vasi.

Napad se je ponovil 29. avgusta, zopet v dopoldanskih urah. Žrtev tudi tokrat ni bilo. Škodo so utrpeli hiše v Kurji vasi in hiše okrog mostu.

Najhujši napad je doživela Borovnica ponoči 26. septembra 1944. Takole piše kronist o tem (šolska kronika Borovnica):

»En mesec smo imeli Borovničani mir, pa smo se že tolažili, da bombardiranja ne bo več. Le »bojazljivci« so še hodili spat, oziroma so se preselili v Brezovico, večino ljudi pa je našel nočni napad doma. 26. IX. od 21,35 — 22,05 je trajal napad. Padlo je okrog 300 bomb. Napad se je vršil ob razsvetljavi iz zraka. Bilo je kot »sodni dan«. Mislim, da ga ni Borovničana, ki bi hotel še enkrat doživeti teh »strašnih« 30 minut. Most je bil poškodovan, prva kolona od kolodvora, vse okoli mostu je bilo zelo poškodovano, pokopališče, Kurja vas, Nova vas, kolodvor, pa vse hiše v Borovnici, par bomb so spustili (tudi) v Laščah. En civilist mrtev (kovač Suhadolnik).

Prav ta večer so partizani napadli in precej poškodovali Štampetov most, pa smo se Borovničani le malo oddahnili, ker smo pravilno sklepali, da bo sedaj nekaj časa mir in da bo trajalo najmanj mesec, da bodo spravili progo v red.«

Že po prvih treh napadih v avgustu je oblast odredila, da se morajo tisti Borovničani, katerih domovi so oddaljeni do 500 m od mostu, izseliti. Izselili so se v okoliške vasi Sobočevo, Brezovica, Niževce, Dražica, nekaj pa še na Dol in na Breg. Tudi šolski pouk se ni mogel vršiti v šolskem poslopju, šola je bila poslej v zasilnih učilnicah zasebnikov na Bregu št. 9, na Dolu št. 31, v Brezovici št. 29 in v Niževcu št. 5. »Po nočnem napadu pa so bili ljudje tako prestrašeni,« piše kronist, »da je le nekaj ljudi še spalo v vasi, cele procesije so se premikale proti večeru prenočevat v »kote«. Kmetje so s težavo spravljali poljske pridelke, v zgodnjih jutranjih urah so se peljali na mah in se šele zvečer vračali. Otave sploh niso kosili. Ko so se v začetku novembra pojavili »Titovi lovci«, je bila panika še večja. Za vse svete ni bilo skoraj nič ljudi na pokopališču. Domov pa so prihajali le toliko, da so opravili živino, ker v »kotih« ni bilo prostora zanjo.«

Po nočnem letalskem napadu v septembru so Borovničani res imeli nekaj časa mir. Ponovno je bil most bombardiran 27. decembra. Letala so priletela ob enajstih dopoldne in odvrгла kakih 20 bomb. Poškodovali so železno konstrukcijo, eno tretjino jo je odpadlo. Žrtev napada je bil gostilničar Jože Zalar. Vozil je les in je bil ob napadu ravno pod mostom.

Po tem napadu so se manjši letalski napadi vrstili eden za drugim. Že drugi dan so bombniki poškodovali vzhodni del mostu. Ponovno so potem most bombardirali popoldne 2. januarja 1945. Tokrat se je prvič oglasila nemška protiaerovonska obramba, seveda brez uspeha. Drugi dan so letala priletela dvakrat, dopoldne in popoldne.

Kaka dva meseca je bil potem mir. Ponovno so začeli napadati iz zraka meseca marca. Pri teh napadih ni bilo žrtev, tudi kake velike škode ne. Dne 20. marca, ko sta bila bombardirana most in postajno poslopje, sta bila ubita en železničar in en nemški vojak. Smrtno žrtev je povzročil tudi napad 18. marca, pri mitraljiranju iz letala je bila pod svojim kozolcem ubita kmetica Hren Antonija.

Nekaj dni kasneje so letala bombardirala železniški most pri Pakem. Pri bombardiranju 23. marca most ni bil zadet, 25. marca pa so bombe porušile tri oboke tega mostu.

Sledila so še bombardiranja okoliških krajev. Dne 4. aprila je bilo spušenih 6 min na Laze, dva dni kasneje pa 6 bomb pod Strmcem. 12. aprila so bombniki ponovno bombardirali postajno poslopje in kurilnico. Takrat sta bila ubita dva železničarja iz Ljubljane. To sta bili zadnji žrtvi letalskih napadov na Borovnico oziroma na borovniški most.

Ko so Nemci po letalskih napadih 27. in 28. decembra spredeli, da mostu ne bodo mogli popraviti, so se odločili, da bodo zgradili obvozni del proge okrog Borovnice, s priključitvijo k stari progi pri prejšnji železniški postaji. Proga bi morala biti usposobljena za promet do 1. maja 1945. Toda dela so se zakasnila, kljub temu, da so mobilizirali mnogo ljudi (celo s Primorske) v organizacijo TODT, ki je pomagala pri graditvi tega za silnega dela proge. Do 6. maja, ko je bila Borovnica osvobodjena, pa so bili vendarle že položeni tiri. Toda proga ni ustrezala, ker je imela prevelik vzpon in prehude krivine. Po osvoboditvi smo zaradi tega zgradili nov, daljši del proge.

TV 17

Ne bi bilo prav, če ne bi pri tem pregledu pomembnih dogodkov, organizacij in partizanskih enot v letih 1941—1945 na vrhniškem področju spregovorili nekaj besed tudi o TV 17 (terenski vod 17), kurirski postaji, ki se je zadrževala v gozdovih okrog Ljubljanskega, oziroma Tolstega vrha. Mnogokrat je bila to edina partizanska (četudi terenska) enota, ki se je mudila na področju vrhniške občine.

Kurirska relejna postaja (včasih so rekli tudi karavla) TV 17 se je razvila iz kurirske zveze med Krimskim in Dolomitskim odredom. Zveza je bila upostavljena v zgodnji jeseni leta 1942. Še posebno pomembna je postala, ko se je v prvi polovici novembra naselilo v Dolomitih vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja Slovenije, Izvršni odbor OF, CK KPS in Glavni štab NOV in POS. Iz Dolomitov sta bili takrat na Notranjsko in Dolenjsko speljani dve kurirski liniji, glavna čez Ljubljano in Krim ter rezervna mimo Vrhnike in Ljubljanskega vrha. O tej govorimo na tem mestu. Tu so opravljali kurirske posle trije kurirji, Ivan Cankar-Gams, Franc Malavašič-Matevž in Jože Vintar-Strnad. Izmenoma so se zadrževali v padeškem udarnem vodu Šercerjevega bataljona, ki je bil na Vinjem vrhu, in v eni četi drugega bataljona Dolomitskega odreda, tako da je v vsaki edinici vedno bil kdo izmed teh treh. Zato je bila kurirska zveza mogoča ob vsakem času.

Na zimo, to je decembra meseca, se je padeški vod preselil iz borovniških gozdov v krimske. Strnad in Matevž pa nista šla z njim temveč sta ostala v vrhniških oziroma borovniških gozdovih. S padeškim vodom sta obdržala zvezo samo preko javke, ki je bila nekje pri Kamnem vrhu. Tja sta redno hodila na

zvezo. Če sta na javki prejela kako »poštno pošiljko«, sta jo odnesla v Dolomite, a sedaj ne več v partizansko četo, ker je bila v Dolomitih že postavljena kurirska postaja TV 2. S kurirji te postaje sta tudi imela določeno javko, dobivali so se v Podčelu, okrog Žitka, v Kotih, blizu Vasenka, kakor so se pač domenili. Iz varnostnih razlogov so namreč večkrat menjali kraje sestajanja.

Za TV 2 so kmalu nastale nove relejne postaje. V gozdovih Ljubljanskega vrha TV 17, v Iški TV 10, odkoder je šla zveza naprej na Dolenjsko in Notranjsko, v Kališah pri Logatcu TV 2 a za zvezo s Primorsko. Skratka mreža partizanskih relejnih postaj se je razpredla po vsej Sloveniji od Pohorja in Prekmurja do Kočevskega Roga in divje Čabranke, od gorenjskih in tolminskih gora ter skalovitega Krasa do Bele krajine in Gorjancev. Preko teh kurirskih postaj je šla vsa pisemska pošta od Glavnega štaba NOV in POS podrejenim edinicam in obratno, od Izvršnega odbora OF in CK KPS nižjim terenskim organizacijam ter pošta teh organizacij k vodstvu osvobodilnega boja. Tudi pisma, ki so jih svojci pisali partizanom ali pa partizani svojcem, so šla preko partizanskih kurirskih postaj. Kurirji pa niso prenašali samo pisem, prenašali so tudi časopise in drugo literaturo, ki so jo tiskali v partizanskih tiskarnah, v nasprotno smer pa mnogokrat papir in druge tiskarske potrebščine, ki so jih zbrali ljudje. Prenašali so tudi zdravila in drug sanitetni material, nabran na terenu, seveda pa tudi živila, ki so jih potrebovali zase in za ljudi, ki so potovali preko kurirskih postaj. Kurirji so tudi vodili ljudi, ki so šli ali v partizane ali po službenih opravkih iz enega predela naše domovine v drugega. Taki ljudje so potovali od kurirske postaje do kurirske postaje, na dogovorjenih javkah pa so si jih kurirji predajali kakor pošto. Tretja naloga partizanskih kurirjev je bila voditi partizanske edinice, če so na njihovem teritoriji nameravale napraviti kako akcijo. Na primer, ko so partizani napadali Štampetov most, so jih k mostu vselej vodili kurirji s TV 17. Skratka, partizanske kurirske linije so bile nekakšne žile narodnoosvobodilnega boja.

Zaradi vseh teh nalog so tudi kurirji s TV 17 imeli zmeraj več dela. Spomladi leta 1943 so po trikrat na teden vzdrževali zvezo na dve strani, s TV 10 in s TV 2. Od maja meseca pa še s TV 2 a. Razen tega so bili povezani še s terenskimi organizacijami; dokler je bil na Vrhniki oziroma v vrhniških gozdovih

okrožni odbor OF, z le-tem, pozneje pa z rajonskim odborom OF in rajonskim komitejem KPS. Tudi s funkcionarji teh odborov so se dobivali na določenih javkah.

Razumljivo je, da vsega tega ne bi mogli opravljati samo trije ljudje. Število kurirjev na TV 17 se je množilo. Največ jih je bilo po kapitulaciji Italije — 14. Zato že oskrbovanje tolikšnega števila ljudi z živežem ni bila preprosta stvar. Pri tem je treba vedeti, da so morali kurirji nahraniti tudi vse tiste, ki so potovali preko njihove postaje. Mnogokrat jih je bilo tudi čez 30. Če je bila zveza med postajami zaradi sovražnikove ofenzive pretrgana, so se ti ljudje zadrževali na postaji tudi po več dni. Kakše posebne intendantske, kakor druge partizanske edinice, kurirji niso imeli, sami so si bili intendant. Kadar niso šli na zvezo, so šli po živež. Živila so si prinesli tudi spotom, ko so šli z zveze, če ni bilo drugega materiala toliko, da bi bil nahrbtnik poln. Na Vrhniki so sicer zbirali zanje živež. Zbrano se je navadno stekalo k Jerinovi Neži-Sovi. Pri Neži je bila stalna kurirska javka, skoraj vsak večer se je kdo oglašil pri nji, trikrat na teden pa gotovo. Pri Neži se je stekala tudi privatna pošta, če so svojci pisali partizanom ali pa partizani svojcem, tudi sanitetni in drug material je dostikrat tamkaj čakal kurirje. Seveda se kurirji niso mogli oskrbovati samo iz Sovinega »magazina«, to bi bilo premalo. Oglášali so se tudi drugod, posebno na Mirkah. Oskrbovali so se tudi v vaseh borovniškega rajona, ki so bile dostopne, v Ohanici, Laščah, Pristavi, pa tudi v Lazah in na Dobcu. Večinoma so jim ljudje dajali prostovoljno, ker so podpirali narodnoosvobodilni boj. Pri nasprotnikih OF, pri belogardističnih družinah pa se je bilo treba poslužiti tudi rekvizicij. Najteže se je dobila mast. S to so se oskrbovali skoraj samo z rekvizicijami. Nekoč so celo karabinjerjem v Bistri odpeljali debelega prašiča.

Na njihovih poteh je na kurirje prežalo obilo nevarnosti. Še najbolj varna je bila zveza s TV 10. Do Strmca, kjer je bila javka, je pot vodila večinoma skozi gozdove. Manj varna je bila pot na TV 2 a, najbolj nevarna pa zveza z dolomitskimi kurirji. Treba je bilo preko zastražene železniške proge, preko ceste Ljubljana—Trst, mimo Vrhnike in Stare Vrhnike, kjer so jim belogardisti mnogokrat postavljali zasede. Zaradi tega so si kurirji kdaj pa kdaj izbrali drugo pot, mimo Bistre čez mah. A tudi ta pot je imela svoje težave. Najhujša ovira je bila Ljub-

ljanica. Ker kurirji niso imeli čolna, so morali Ljubljano vselej preplavati. V nočnem hladu ni bilo prijetno potopiti se v mrzlo vodo, zlasti še, če letni čas ni bil primeren za to, recimo v pozni jeseni ali zgodnji spomladi. Nekoč bi neki kurir pri



*Kurir Marko Krznarič,
padel l. 1944*

tem skoraj utonil. Da ne bi bilo treba Ljubljano večkrat preplavati kadar so imeli polne nahrbtnike časopisov, so jih prepljavali z mentrgo. Mentrgo so navezali na vrv, ki jo je eden s plavanjem prenesel na drugi breg, potem pa so mentrgo z vrvjo vlačili z brega na breg, dokler niso vsega tovora spravili čez vodo. Pri takem plavanju pa se je nekoč prej omenjeni kurir z nogami zapletel v vrv, da se jo je komaj rešil. Od tedaj so kurirji bolj neradi hodili po tej poti.

Pot čez železnico je bila še bolj nevarna. Zaradi stražnih bunkerjev, v nekaterih so imeli tudi žaromete, in zaradi skaloovitih usekov je bilo prehodov čez proggo zelo malo. Kaj kma-

lu so se tamkaj napravile pravcate steze, zato so Italijani, pozneje pa domobranci, natančno vedeli, kod partizani hodijo. Postavljali so jim zasede, še večkrat pa bombe, ki so se sprožile ob najrahljšem dotiku. Na tako nastavljeno bombo je nalezel kurir Marko Krznarič. To se je zgodilo 24. junija 1944. Z Debevцем Jožetom-Žanom sta vodila neke ljudi v Dolomite. Od eksplozije bombe sta bila oba ranjena. Žan je bil ranjen v peto in se je še lahko splazil z nevarnega mesta, Marko pa je bil ranjen huje, sam ni mogel nikamor. Tisti, ki jih je vodil, so šli po pomoč na TV 17, a to je bilo predaleč, prej kakor kurirji so prišli ponj domobranci in ga zverinsko pobili.

Domobranci so postavljali partizanom tudi zasede. Nekoč so se kurirji vračali z rekvizicije. Progo so skušali prečkati pri Dolgi škarpki blizu Kotelškega mostu. Nenadoma so začeli domobranci metati proti njim bombe. K sreči ni bilo smrtnih žrtev, pač pa je bil ranjen komandir kurirske postaje Franc Malavašič.

Razen Marka Krznariča je bila med kurirji s TV 17 še ena smrtna žrtev, Freškovec Jože. To smo že omenili, ko smo govorili o prvem napadu na Štampetov most. Naj na tem mestu opišemo, kako je Freškovec padel. O tem je pripovedoval Matevž, njegov kmandir:

»Lotil sem se pošte, pisem in paketov, da jo uredim še pred večerjo in bi fantje takoj po večerji lahko šli na pot. Porazdelil sem jo, kamor je bila namenjena, na vsako pismo in na vsak paket sem se moral tudi podpisati ter napisati, kdaj sem ga odposlal. Kar precej dela. Ko tako urejam pošto, pravi Freškovec, ki je bil tisti dan za kuharja: ‚Po vodo bo treba, Matevž.‘ Tisto noč bi samo jaz in Freškovec ostala doma, zato sva morala midva po vodo. Po vodo sta šla zmeraj dva, da sta jo prinesla dve banjki in da je eden stražil, ko je drugi zlezal v vodnjak. (Tistikrat so kurirji hodili po vodo v vojaški vodnjak ob cesti, ki pelje na Tolsti vrh. Drugekrati pa so hodili po vodo v vodnjak na Tolstem vrhu, v vodnjak na Ljubljanskem vrhu, v Hrenčevo jamo in v Košelevko, včasih pa še v kalži pri Črnih mlakah, vselej tja, do koder so imeli bliže — op. pis.).

‚Tako bom šel, samo ta pisma še podpišem,‘ pravim in hitim z delom. Freškovec si pripaše pištolo — pred nekaj dnevi je dobil novo bereto — in si zadene banjko na ramo. ‚Jaz kar grem,‘ reče nekoliko nestrpno. ‚Kar pojdi,‘ mu pravim, ‚tako bom za tabo.‘ In podpisujem pisma.

Niti tri minute ni minilo, ko zareglja pod nami brzostrelka, takoj nato pa jeknejo še trije strelji iz pušk. Ozrem se po tovariših, obrazi so jim napeti kakor vselej, kadar se nam je približala nevarnost. Hlastno stlačim preostalo pošto v torbo in že hitim za Freškovcem. Kakih stopetdeset metrov od taborišča je ležal sredi poti, banjka pa je ležala na robu ob poti. Srce mi je zastalo, ko se je pred mano razgrnila ta podoba. A se nisem smel vdajati strahu in bolečini. Kar so mi dale noge, pohitim nazaj v taborišče. 'Zdi se mi, da je Freškovec padel,' pravim tiho. Samo za hip so tovariši otrpnili v bolečini, se mi je zdelo, a že je hitel vsak za svojim poslom. V dveh, treh minutah je bilo taborišče pospravljeno, nato pa smo vse stvari odnesli in jih poskrili med skale.

Potem je bilo treba pogledati, kaj je s Freškovcem. V prsih nam je bilo, kakor da vsakemu leži težak kamen na srcu. To ni bil strah, bila je bolečina, sveže razklana rana v prsih. Tiho, s puškami in brzostrelkami v rokah smo se oprezno plazili skozi grmovje. Freškovec je še vedno ležal sredi poti, tiho, negibno. Poskrili smo se za skale, orožje pa smo še vedno držali pripravljeno, ker nismo vedeli, če so Nemci še v bližini ali ne več. 'Freškovec!' pokličem, 'Freškovec, Freškovec!' Najprej tiho, šepetaje, nato glasno. Nič. Freškovec se ne odzove, leži negibno, nemo. Tudi drugje se nič ne gane, nikjer ne zašumi grmovje, niti ne počí veja. Le nadležne muhe nam brenče okrog glav.

Počasi vstajamo izza skal, drug za drugim, v potrebni razdalji se približujemo Freškovcu. Še zmeraj se nikjer nič ne gane, gluha tišina tolče v nas. Pred nami leži Freškovec, pištola, ki si jo je malo prej pripasal, ga tišči v bok. Niso mu jo vzeli, ničesar mu niso pobrali, tudi banjko so pustili, kamor se je skotalila. Hudo se jim je mudilo od tod, ko so ga ubili.

'Freškovec!' še enkrat pokličem. Ne, samo vzdih je bil, vzdih po tovarišu, ki je mrtev.«

Tistikrat Nemci niso iskali kurirjev. Kakor smo že povedali, so tistikrat postavili zasede zelo na dolgem in streljali na vsakega, ki je prišel po poti, če so ga videli. Pozneje pa so iskali prav kurirje in domobranci tudi. Gozd okrog Ljubljanskega in Tolstega vrha je zelo obširen, taborišče je bilo lahko skriti v tistem gozdnatem prostranstvu, toda do taborišča so se kmalu naredile sledi, odtrgan mah s skal, zdrobljeno listje, pomandrane zeli, ki so izdajalsko kazale, da tamkaj hodijo ljudje. Zato so

kurirji zelo pogosto menjavali prostore svojega bivakiranja. Čim so izdajalske sledi postale preveč vidne, so poiskali nov prostor za taborišče. Še slabše je bilo, ko je zapadel sneg, tedaj bi morali menjavati prostor vsak dan, a še ne bi dosti pomagalo. Sledi, ki so peljale od železnice, jim sicer niso delale skrbi, saj je bila to pravicata pot, ki so jo napravile noge bogvedi koliko partizanov. Ta pot je vodila kar naprej, do Menišije, do Zavrha nad Iško, do Travne gore nad Ribnico, do Kočevskega Roga in Bele krajine. Umetnost pa je bila tako umakniti se s poti, da ne bi nihče opazil, da je kdo zavil vstran. To so skušali narediti na različne načine. Včasih so na kakšno tanjšo smreko privezali srobot, z njim so stresli privezано smreko, da je odpadli sneg zakril njihove sledi. Drugič so si z izbrali ob poti kako visoko skalo, s te so skočili v goščo, tako, da bi tudi pazljivo oko težko opazilo, da je kdo zapustil pot. Pa to še ni bilo vse. Včasih so vzporedno z glavno potjo, naredili daleč nazaj stezo, blizu taborišča pa postavili stražarja, ki bi tovariše takoj opozoril, če bi zagledal na glavni poti zasledovalce. Ker bi jih vzporedna steza zamotila, bi se kurirji utegnili pravočasno umakniti.

Nekoč, oktobra ali novembra 1944, je njihova sled res pripeljala Nemce za njimi. Takrat so si ravno naredili barako, prvič in zadnjič, a se še niso preselili vanjo, bivakirali so še pod šotori. Dopoldne okrog devetih jih je alarmiral stražarjev strel. Hitro so pospravili svoje stvari in se brez žrtev umaknili. Nemci so prišli do taborišča, toda barake niso zažgali. To so pozneje zažgali domobranci, a takrat so kurirji bivakirali na drugem kraju.

Nekaj tednov kasneje, to je meseca decembra, so kurirji s TV 17 doživeli ponoven napad na svoje taborišče. Takrat jih je izdal nekdo, ki je podnevi slišal, ko so sekali drva. Taborišče so napadli domobranci v zgodnjih jutranjih urah, ko se je komaj začelo svetlikati. Kurirji so še spali, ko so jih predramili strelji. Komandirjev šotor, ki pa je bil na srečo prazen, ker je bil Matevž takrat odsoten, so domobranci čisto prerešetal s krogli. Morebiti je prav to rešilo druge kurirje. Matevžev šotor je stal nekoliko stran. Najbrž so ga najprej zagledali in začeli vanj najprej streljati. Kurirji so se umaknili brez žrtev, le eden je bil ranjen.

Kmalu po tem dogodku, konec decembra 1944, so postajo TV 17 ukinili. Preko te postaje je takrat v glavnem šla pošta za

Gorenjsko. Za Primorsko so organizirali linijo preko Javornika. Ker se pa na dolomitskem sektorju zaradi belogardističnih postojank in zaradi četnikov kurirji skoraj niso mogli zadrževati, so tudi linijo za Gorenjsko speljali drugje.

Ponovno so postajo TV 17 postavili aprila 1945. Takrat so obnovili tudi postaji TV 2 in TV 2a. A to so bili že zadnji dnevi vojne. Naj povemo, kako je kurirje s TV 17 dotekel konec vojne — tudi to po pripovedovanju Matevža.

»Pred tednom sta se od Planine vrnila Slavec in Ciril, ne da bi oddala pošto, prejšnji večer pa se je to zgodilo Joštu in Jožetu. Da ni bilo nikogar na javko in da se ne da čez cesto, da je tam fronta, so povedali vsi štirje. Morali smo jim verjeti, saj smo slišali streljanje. A kaj naj storimo? Kurirske zveze se še nikoli niso pretrgale za več kakor kak dan, ker smo v takih primerih iskali z obeh strani, dogovorjeno pa smo imeli tudi rezervno javko. To pot pa je oboje odpovedalo. Tudi od drugod ni bilo nobenih kurirjev, dvakrat smo šli zastonj na javko, ki smo jo imeli s kurirji s TV 10.

Naslednji dan je prišel k nam kurir z Otav na Notranjskem, menda se je tja preselila TV 10. Prinesel nam je nekaj stare literature, Poročevalce izpred štirinajstih dni, drugega nič. Kakor je bila navada med kurirji, smo ga tudi tistikrat najprej vprašali: ‚Kaj je novega?‘ ‚Kaj naj bi bilo,‘ je malomarno dejal. ‚Pravijo, da je konec vojne. Notranjska je že vsa svobodna,‘ je še dostavil, a tako kakor da bi dejal: ‚Dež bo, v tem času rado dežuje.‘ Kar nismo mu mogli verjeti, zdelo se nam je, da fant še sam sebi ne verjame. Štiri leta smo govorili o koncu vojne, vedeli smo, da bo nekoč res prišlo do tega, vedeli smo tudi, da vojna ne more več dolgo trajati, a kar tako vendar ne more priti konec, zmeraj se nam je zdelo, da bo konec nekaj posebnega, nekaj takega, kar še nihče na svetu ni doživel. Na, pa nam še sporoče ne, kaj naj napravimo.

Zopet je minil dan, pošte pa od nikoder nobene. ‚Tukaj lahko čakamo do smrti, pa ne bomo vedeli, ali je vojna ali ne,‘ sem dejal. ‚Pojdimo na Otave, da zvemo kako in kaj!‘

Pet se nas je odpravilo na pot, drugi so ostali doma, da bi zveze še delale, če bi od kod prišli kaki kurirji ali kdo drug. Ko smo prišli do Otav, smo potrkali na vrata samotne hiše, da bi poprosili kruha. Na prag je prišla ženska srednjih let, tako pre-

strašena je bila, kakor da se je srečala s smrtjo. Pozneje nam je povedala, da je mislila, da smo četniki. Ko smo ji povedali, da smo partizani in je videla na kapah zvezde, nas je začudeno gledala, kakor da ne ve, ali se je nam zmešalo ali se je zmešalo njej. ‚Ja, kaj pa delate tukaj, če ste partizani?‘ je potem rekla. ‚Saj je svoboda, ne boste se več lovili po hosti. V Cerknici so partizani, na Rakeku, povsod, vi pa tu...‘

Vseeno nas je povabila v hišo in nam postregla z mlekom in kruhom. Ker pa je videla, da kar ne moremo verjeti njenim besedam, je poklicala soseda, starega očanca, ki se je bil malo prej vrnil iz Cerknice. ‚Da, tam je vse črno partizanov in tanke imajo,‘ je potrdil ženski. ‚Kar v Cerknico, fantje, kar v Cerknico.‘

V Cerknico? Njemu je bilo to lahko reči, mi pa smo bili kurirji in nismo smeli, kamor bi sami hoteli, imeli smo svojo komando, to smo morali poslušati. Povprašal sem, kje je bila kurirska postaja. Pokazali so nam hišo, a so rekli, da ni nobenega kurirja več tam, da so že vsi odšli. No, pa ‚smo tam le dobili kurirja, ki nam je bil pred dvema dnevoma prinesel pošto. Povedal nam je, da so šli vsi kurirji v Čabar in da moramo tudi mi tja, da so ga zato poslali nazaj. Takoj sem poslal Slavca in Toneta za Ljubljanski vrh z naročilom, da tovariši pripravijo taborišče, poskrijejo živež in pridejo za nami. Kadar smo zapustili taborišče, smo živež zmeraj poskrili med skale in grmovje in tako sem tudi sedaj to naročil, kakor da ne morem in ne morem verjeti, da nikoli več ne bomo potrebovali tistega fižola in krompirja, ki smo ga v nahrbtnikih prinesli z Vrhnike.

S tovariši smo se dobili pred Blokami. Tudi na Blokah je bilo polno partizanov in vse v zastavah z zvezdami. Partizani so nas malo čudno gledali, ker se jim nismo hoteli pridružiti, sumljivi smo se jim zdeli, kakor da nismo partizani. Sele, ko sem nekemu oficirju povedal, da smo kurirji, se je zjasnilo med nami. Dali so nam jesti, bel kruh, bele makarone, konzerve, meso. In toliko, da bi nas postalo strah, če ne bi bili kurirji, ki smo bili vajeni po trikrat večerjati, če smo naleteli na gostoljubne hiše. Takrat so nam postregli v kozici, ki je držala najmanj kakih dvanajst litrov. Domače ženske, kjer smo se ustavili, pa so nam prinesle krožnike, vilice in nože. Štiri leta že nisem jedel tako. In ko smo se najedli, da so nam bili trebuhu kakor boben, je Slavec dejal: ‚Sele sedaj verjamem, da je res konec vojne.‘

Z Blok smo se napotili proti Čabru. V Loški dolini smo nalleteli na kamione, ki so vozili proti Dalmaciji, da pripeljejo nazaj živež. Tako smo se pripeljali v Čabar, kakor so se med vojno vozili Italijani in Nemci. Tam so bili zbrani že vsi kurirji naše linije, kakih stopetdeset ljudi. Naše kurirske službe je bilo konec, uvrstili so nas v I. divizijo KNOJ (korpus narodne odbrane Jugoslavije) in že drugi dan smo šli peš nazaj proti Rakeku. Tam smo sedli na vlak pa proti osvobojeni Ljubljani.

PRIBLIŽAL SE JE KONEC VOJNE

V prejšnjem poglavju smo povedali, kako so kurirji s TV 17 doživeli konec vojne. Vendar se je pred tem zgodilo še obilo pomembnih dogodkov, političnih in vojaških, moramo se povrniti k njim.

V dneh 21. in 22. oktobra 1944 je bila prva seja okrožnega odbora združenega okrožja Notranjsko—Ribnica. Na tej seji so med drugim celotno okrožje razdelili na 6 okrajev (Vrhnika, Logatec, Cerknica, Velike Lašče, Ribnica in Kočevje). Tako sta se prejšnja rajona Vrhnika in Borovnica združila v en okraj. Vendar so od v bivšega rajona Borovnica odcepili Preserje in Rakitno ter ju priključili Barju, ki je spadalo v velikolaški okraj. V novem okraju Vrhnika je bilo tedaj 35 terenskih odborov OF, v 22 vaseh pa so bili samo zaupniki Osvobodilne fronte. Na seji okrožnega odbora je bil tudi postavljen okrajni odbor OF Vrhnika, toda ne v celoti, imenovani so bili samo ilegalci-partizani, v odbor pa je bilo treba pritegniti tudi nekaj ljudi, ki so živeli še legalno.

V celoti se je okrajni odbor OF formiral na konferenci aktivistov, ki je bila 29. oktobra na Tolstem vrhu. Takrat so izvolili tudi tajništvo okrajnega odbora OF Vrhnika. Sekretar tega odbora pa je postal Kržič Ivan-Pajk, doma s Pakega. Žal je opravljal te posle samo nekaj mesecev. Ponoči med 20. in 21. marcem je padel v belogardistično zasedo, bil težko ranjen in je 25. marca zaradi tega umrl.

O tem žalostnem dogodku je pripovedoval Štirn Karel takole:

»Takrat smo se vračali iz Osilnice na Kočevskem Zajc (Okorn), Pajk in jaz. V Goričici, kjer smo krenili na Barje, smo naleteli na dva domobranca. Zagledali smo ju prej kakor ona-

dva nas. Rekel sem Pajku, če bi ju ustrelili, a je odvrnil, naj ju rajši pustimo. To pa je bilo za nas usodno. Belogardista sta nas zapazila, opazovala sta, kam smo krenili in nato telefonirala domobranski posadki v Borovnico, kar nam je pozneje povedal neki domobranec, s katerim smo bili povezani. Domobranci so hitro poslali močnejšo patroljo, ki nam je postavila zasedo na mostu na cesti, ki drži iz Bistre na mah, tam, kjer je sedaj spomenik. Če bi mi malo hitreje stopili, bi jim ušli, jaz sem ves čas priganjal k naglici, a Zajc in Pajk sta bila utrujena in ožuljena, zato nista mogla hitro hoditi. Jaz sem hodil spredaj, ona dva za mano. Kakih 300 m pred mostom me je Pajk pozval: ‚Dali, počakaj! Če bo kje zaseda bo tu, previdni moramo biti.‘

Razvrstili smo se v strelce. Pajk je bil v sredi, midva pa vsak na eni strani, brzostrelke smo držali v rokah, pripravljene za streljanje. Ko se približamo mostu na kakih 10 metrov, z one strani mostu zadrdrá bređa. Zajc skoči na levo, midva na desno ter popadamo na tla. Jaz spustim dva rafala, Zajc nič, ker se mu je brzostrelka zaskočila, Pajk pa tudi ne, kar se mi je že tedaj čudno zdelo. Tedaj nas z one strani pozovejo: ‚Kdo je tam?‘ Vedeli so kdo, sicer ne bi streljali, a bi radi vedeli, če smo še živi. Seveda se nismo z ničemer izdali, tiho smo ždeli na tleh. Tedaj se eden izmed domobrancev opogumi in steče čez most. Spustim rafal in ga ranim v nogo, po tistem si nihče več ni upal čez most. Pajk pa tudi takrat ni streljal. ‚Zakaj nisi streljal?‘ ga vprašam. ‚Ranjen sem‘ mi šepetaje odvrne. ‚Ranjen? Kaj sedaj?‘ Ko premišljujem, mu pravim tiho: ‚Pojdi domov‘ — do doma je imel 3 do 4 km — ‚jaz pa te bom varoval, da ne bodo streljali za tabo, vsaj meriti ne bodo mogli vate.‘ Tako se je potem res zgodilo. Kdaj pa kdaj sem spustil kak rafal in Pajk se je srečno splazil z nevarnega mesta in je hudo ranjen (dobil je strel v trebuh) srečno prispel domov. Doma je ležal nekaj dni, mati je šla po zdravnika, toda ta si ni upal priti. Pajk je umrl 25. marca in mati ga je morala skrivaj pokopati.«

Tako so domobranci ali švabobranci, kakor so jim rekli ljudje, še v zadnjih dneh zganjali zločine, čeprav bi že slepci spregledali, da bo vojne vsak čas konec in kakšen bo ta konec.

Tudi Nemci še niso bili pripravljene popustiti. Ker so spoznali, da se v Italiji ne bodo mogli obdržati, so se odločili, da bodo vhod v svojo trdnjavo branili na postojnskih vratih. Okrog

Postojne so začeli graditi strelske jarke in druge utrdbe. Ker so potrebovali ljudi, so od prvega novembra 1944 klicali na obvezno delo vse moške iz Ljubljanske pokrajine (kolikor so jim bili dosegljivi, ker je bil velik del pokrajine osvobojen) od 16. do 50. leta starosti. Večino so jih poslali v Postojno, nekaj pa tudi v okolico Ribnice in Kočevja. Ker pa moških ni bilo dovolj, so sredi decembra začeli mobilizirati tudi žensko delovno silo od 16. do 45. leta starosti, predvsem neomožene. V Borovnici so mobilizirali kakih 60 deklet, toda dekleta iz belogardiističnih družin so potem oprostili. Mobilizirane so se vsak dan z vlakom vozile v Postojno na delo, tako z Vrhnike kakor iz Borovnice. Za Borovnišče je povedal Merlak F.: »Ampak bile so korajžne, za pust so se maskirale in šle take delat.«

V enem prejšnjih poglavij smo pripovedovali o bombardiranju zavezniških letal na borovniški in Stampetov most. Anglo-ameriškim letalom so se konec leta 1944, še bolj pa v letu 1945 pridružila še letala narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije. To so bila manjša, a zelo hitra letala, ljudje so jim rekli Titovi lovci. Dne 3. januarja so ti lovci mitraljirali postajo Vrhnika, oziroma lokomotivo na postaji in jo poškodovali. Toda postajo so pozneje še večkrat mitraljirali in bombardirali, od tam pa vselej odleteli še na postajo Verd. Nekoč so mitraljirali lokomotivo tudi na postaji Drenov grič. Pri nekem takem mitraljiranju vrhniške postaje sta bila ubita Kavčič Jože, železniški delavec, in Horvatin Maks iz Bevk, ki je na postajo nekaj pripeljal.

Vrhniška železnica je postala proti koncu vojne zelo pomembna. Ker je bil porušen borovniški viadukt, obvozne proge pa Nemci še niso utegnili zgraditi, se je promet na bivši južni železnici odvijal samo do postaje Verd. Potniki, civilisti ali vojaki, so na tej postaji izstopili in so šli peš na postajo Vrhnika, od tam pa z vrhničanom v Ljubljano. Seveda tudi obratno. Če so prišli z vlakom zvečer, so prenočevali v bivšem rokodelskem domu in šele drugi dan nadaljevali pot. (Zaradi tega je trpel šolski pouk. Ta se namreč že dolgo ni vršil v šolskem poslopju, ker je bilo v njem vojaštvo. Nekaj časa je bila tam vojaška bolnišnica, nato so bili v šoli SS vojaki, ki so vežbali kar na hodnikih, nazadnje pa domobranci. Šolski pouk je bil v dveh zasilnih učilnicah v hiši Grabenčenove Hance ob Hribskem potoku in v rokodelskem domu. Ko pa so začeli rokodelski dom upo-

rabljati za prenočišče potnikov, je bila šola še ob dvorano, ki je bila za pouk najbolj primerna, šolsko opravilo so prenesli v gostilniške prostore.)

Tovorni promet se je odvijal prav tako kakor potniški, samo do postaje Verd. Od tam so tovor z vozmi (mobilizirali so kmete) ali kamioni vozili na vrhniško postajo in obratno. Včasih pa so tovor vozili v Logatec in ga šele tam naložili na vlak. Zaradi tega so letala vse pogosteje ovirala promet tudi na vrhniški progi. Dne 15. januarja je jutranji vrhniški vlak zavozil na mino, ki je bila položena pod tračnice blizu ceste, ki pelje v Ligojno. Žrtev med potniki ni bilo, napravljena je bila materialna škoda. Miniranja potem ni bilo več, letala pa so še napadala. Kurilnica na postaji Vrhnika je bila od bomb tako poškodovana, da so se morali stanovalci izseliti. Ni imela več strehe ne vrat ne oken. Tudi napajalne naprave so bile uničene. Mnogokrat so na postaji uničili tudi vagoni.

Titovi lovci niso ovirali prometa samo na železnici, temveč tudi na cesti. Nekoč so poškodovali cestni valjar, ki je delal na cesti blizu Tomšiča. Drugič so napadli med Vrhniko in Sapom dva avtomobila z bencinom. Tistikrat so z mitraljezom ubili 5 Nemcev in 4 srbske četnike. Tudi na Logu so nekoč napadli nekaj avtomobilov, polnih vojaške opreme. Zaradi teh napadov so začeli prevažati tovor s postaje Verd ali Logatca na Vrhniko in obratno le še v večernih urah in ponoči.

Vse to je kazalo, da se konec vojne bliža s hitrimi koraki. Nemci kljub podpori domobrancev niso bili več sposobni v redu vzdrževati prometa, brez tega pa ni mogoče biti vojne. Dne 16. marca so odpeljali iz Borovnice tudi svoj flak, protiavionsko obrambo. Kaj pa naj bi še branila, ko mostu ni bilo več. Od tedaj v Borovnici ni bilo več nemškega vojaštva (razen enega oficirja in enega podoficirja). Ostalo je le še 200 domobrancev. Kljub vsemu, kar smo povedali, so se le-ti še zmeraj bahali z »zmagami«, ki so jih vsak dan dosegli nad partizani«. Toda, kdo jim je še verjel? Zdaj manj kakor kdaj poprej.

POSLEDNJI BOJI IN PRVI DNEVI SVOBODE

Že 16. aprila se je IV. armada približala prvim obrambnim položajem Reke, v naslednjih štirih dneh pa je prišla prav do Rečine. Potem so se 6 dni bili hudi boji na močno utrjeni liniji Reka—Snežnik. Sovražnik je na ta sektor pošiljal okrepitve, da bi obdržal položaje in tako preprečil našim enotam nadaljnje prodiranje. Tedaj je vrhovni komandant Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije maršal Tito izdal ukaz, da je treba nemudoma kreniti proti Trstu, vdreti vanj in ga zavzeti. Enotam IV. armade se je posrečil prodor sovražnikove linije na njenih krilih. Na Primorsko so vdrli preko Mašuna, Knežaka in Koritnice. Potem so se dogodki bliskovito razvijali. Dne 28. aprila je bila osvobojena Ilirska Bistrica, naslednji dan so bile enote IV. armade le še slabih 15 km oddaljene od Trsta. Istega dne se je začela vstaja v samem Trstu. Od zunaj so v Trst prve vdrle edinice IX. korpusa (1. maja) in pomagale vstajnikom pri čiščenju posameznih mestnih predelov. Potem so vdrle v mesto tudi enote IV. armade. Zvečer 1. maja je bil že skoraj ves Trst osvobojen, 3. maja pa je bil strt zadnji sovražnikov odpor na Opčinah.

Hkrati z boji za Trst so začele edinice IX. korpusa osvobojati druge kraje na Primorskem. Že 1. maja sta bila osvobojena Tržič in Gorica, 2. maja pa Nabrežina, skratka v prvih dneh maja je postala svobodna vsa Primorska. Dne 5. maja je bila v Ajdovščini ustanovljena prva slovenska vlada.

Medtem ko so nekatere enote IV. armade prodirale proti Trstu, je njena 29. divizija (hercegovska) dobila nalogo, da zavaruje bok prodirajoče armade in goni sovražnika v smeri Postojna—Ljubljana. Tako sta 11. in 13. brigada že 2. maja osvobodili Postojno, edinice 13. brigade pa istega dne še močno utrje-

no sovražnikovo oporišče na Ravbarkomandi. Dne 3. maja so bili osvobojeni Rakek, Ivanje selo, Planina in Grčarevec. Naslednji dan je naletela 29. divizija na močan odpor, posebno pri Kalcah. Sovražnik je sem pripeljal okrepitev iz Ljubljane. Boj za Kalce je trajal ves dan, šele pred mrakom je sovražnik popustil, ker mu je grozila obkolitev. 14. brigada je namreč prodirala preko Laz proti Dolnjemu Logatcu. Tako je bil Logatec osvobojen proti večeru 4. maja.

Vse to je seveda močno vplivalo na različne kvislinške vojske na Vrhniki. V zadnjih mesecih pred vojno smo namreč videli na Vrhniki različne vojske, razen Nemcev in domobrancev še ustaše, vlasovce (ruski ujetniki, ki so jih Nemci s pomočjo ruskega izdajalskega oficirja Vlasova mobilizirali v kvislinško vojsko), nedičevce, Mihajlovičeve in Ljotičeve četnike. Medtem ko se večina teh ni zadrževala na Vrhniki, pa so se četniki nekaj tednov pred koncem vojne kar udomili pri nas. Po vseh hišah jih je bilo polno, po vrtovih in dvoriščih so imeli pratež in konje, vse je bilo njihovo, ljudje se jim niso upali odreči ne drv ne sena s senikov, še za življenje so trepetali.

Zjutraj 4. maja se je ta nadležna vojska začela umikati proti Ljubljani. Ljudje so zaradi njihove nadležnosti nejevoljno vstajali v nov dan, a ko so vstali, so bila dvorišča prazna, vrtovi brez konj, po vežah in sobah, kjer je bilo zvečer še polno temnogledih koljačev, samo še raztepena slama. Naslednje jutro je doletelo Vrhničane novo presenečenje. Verniki so že zgodaj prišli k maši, maše pa ni bilo. Duhovniki so se pred rokodelskim domom pripravljali za pobeg pred partizani. Z njimi so pobegnili tudi drugi sodelavci okupatorja, organizatorji in voditelji bele garde. Med begunci je bilo tudi mnogo zapeljancev, zakaj strašne vesti so se tedaj širile med ljudmi. V Logatcu da na vsakem drevesu visi nekaj ljudi, ki so jih partizani obesili, da partizani živim ljudem režejo ušesa in nosove. Kdo bi ne bežal, če se gode tako strašne reči? Nekateri so z ročnimi vozički peljali svojo skromno prtljago s sabo. Večina teh ni prišla daleč, omagali so že pred Ljubljano. Ob vrnitvi so se kmalu prepričali, kako resnična sta pregovora, da ima strah velike oči in laž kratke noge.

Podobno kakor na Vrhniki je bilo tudi v Borovnici. Tja so že 4. maja v zgodnjih jutranjih urah prišli begunci z Rakeka, iz Begunj in drugih tamkajšnjih vasi. Proti poldnevu je šla vsa

domobranska posadka na Dol. Mobilizirali so 20 konj, voznike in vozove ter se pripravljali na odhod.

Dne 5. maja ob pol osmih zjutraj so še sestrelili ostali del železne konstrukcije borovniškega mostu. Popoldne ob treh se je pomikal domobranski sprevod pod nemškim vodstvom proti Bregu oziroma proti Ljubljani. Z njimi je bežalo 6 deklet iz Borovnice, nekaj prebivalcev iz hribovskih vasi, ki so prebivali že od leta 1943 v Borovnici kot begunci, in tisti, ki so se v poslednjih dneh zatekli v Borovnico.

Boj za Vrhniko in Borovnico se je začel 5. maja. Borovnico je osvobodila 13. brigada, ki je po zavzetju Cerknice prodirala proti Borovnici in ponoči brez hujših bojev prišla v Borovnico. Boji za Vrhniko pa so bili bolj trdi. Začeli so se s topniškim obstreljevanjem. Prve granate so padle na Kraljevše in blizu vrhniškega kolodvora. To je bilo okrog 12. ure. Nato so se oglašili še minometi in strojnice. »Vse življenje v trgu je mahoma prenehalo, vse se je poskrilo v zavetišča, v kleti in čakalo,« je zapisal kronist. (kronika šole Janeza Mraka) 11. in 14. brigada sta počasi prodirali proti Vrhniki. Na najhujši odpor sta naleteli na Jerinovem hribu, pozneje pa na Grilčevem griču in na Svečnem hribu. Ker partizani niso mogli prodreti frontalno, so preko Planine in Storževega griča napadli sovražnika z boka. Pri obstreljevanju sta bili zažgani šklepčeva in Čedenčkova hiša. Boji so se bili vse popoldne in skoraj vso noč. Šele okrog štirih zjutraj so Hercegovci klicali ljudi iz zaklonišč, naznanjajoč jim svobodo.

Nekaj podrobnosti o tistih bojih je pripovedoval Stirn Karel, ki je bil takrat v bunkerju nad Stajami. Gotovo bo bralce zanimalo, če obudimo njegove spomine.

»Tistikrat smo bili bunkerju Tarzan (Franc Leskovec), Lacko (Susman) in jaz,« je pripovedoval. »Zvečer 4. maja smo šli na javko s kurirji, nesli smo jim tudi nekaj živeža. Toda kurirjev ni bilo. Nekaj časa smo jih čakali, nato pa smo se vrnili nazaj k bunkerju. Polegli smo kar zunaj in prisluškovali oddaljenemu streljajnju. Nenadoma so nekje v gozdu nad nami zadrdrali trije rafali iz mitraljeza in potem še dvakrat, vselej v presledku kake ure. Zjutraj, ko se je že malo daniło, pa še en rafal tik nad nami, slišali smo, ko so krogle cefrale listje. Umaknili smo se v bunker v tesnobni negotovosti, kdo je streljal. Kmalu smo

zvedeli. V peskolom pod nami so prišli četniki s konji in provijantom, Ves dan so se zadrževali v peskolomu, nekateri so prihajali, drugi odhajali. Opazovali smo jih skozi lino in nič kaj prijetno nam ni bilo pri srcu. Ko pa sta se dva četnika jela vzpenjati proti bunkerju, nam je bilo srce skoraj v goltancu. Zaslišali smo korake nad sabo. Samo dvakrat po dva koraka, nato pa vse tiho. Mislili smo, da sta se ona dva na bunkerju ustavila. Gotovo sta kaj sumljivega opazila, nas je skrbelo. Kaj, če je kdo močnejše prijel za kako smrekico pa jo je izdržl, ker so bile smrekice na bunkerju samo potaknjene. Toda onadva se nista ustavila, njunih korakov nismo več slišali, ker sta že stopila z bunkerja. Pozneje je šel en čotnik čez bunker. V smrekicah nad kamnolomom so imeli mitralješko gnezdo, kar smo pozneje ugotovili po sledih.

Ves dan smo tudi prisluškovali streljanju topov, minometov in mitraljezov. Boji so se bili okrog Jerinovega hriba. Do noči se ni streljanje nič približalo. Šele z nočjo se je slišalo bliže. Nemci so se umaknili in se utrdili na Grilčevem griču in na Svečnem hribu. Zdaj so se tam bili glavni boji. Med temi boji se je vnela Šklepčeva hiša.

Ko se je naredila noč, smo šli tudi mi iz bunkerja. Že podnovi smo sklenili, da za vse na svetu ne ostanemo več v bunkerju. Počasi smo se pomikali proti Stajam, od tam smo hoteli na Storžev grič in potem naprej. Toda na Storžev grič se zaradi prehudega streljanja ni dalo. Zato smo počasi, zelo počasi lezli proti Vasenku, ne po cesti, temveč ob robu griča. Blizu Vasenka smo zagledali nekega stražarja. Če nas bo pozval in zahteval, da povemo, kdo smo, bomo rekli, da smo četniki, smo sklenili. Nismo si mogli misliti, da bi bil tisti stražar partizan, zakaj slišali smo, da so se boji še vedno bili okrog Grilčevega griča in niže okrog Katrnka (Tršarja) in Trevena. Potem so se oglasili koraki od vrhniške smeri. Stražar je zavpil: 'Stoj! Kdo je?' 'Partizan,' mu oni odgovori. Kaj so že tukaj, smo se začudili. To je bilo okrog dveh ali treh ponoči. Videti je bilo, da so partizani v smeri Vasenk—Turšič napravili nekakšen žep, da so osvobodili tudi že Staro Vrhniko. Najbrž so tja prišli s Planine.

S tovariši smo se potem ločili, Lacko in Tarzan sta šla na Vas, jaz pa sem zavil proti Kurji vasi. Hotel sem k Omejševemu Lojzu. Ko sem se približal cesti, sem videl, da posamezni Nemci že beže, vendar boji še zmeraj niso prenehali. Pri Lojzu sem

zaman trkal. Previdno sem se oddaljil in šel za Ilčkovim lazom dalje. Počasi so boji prenehali, tudi zdanilo se je.

Okrog šestih sem se nameril proti domu. Pri Komarju sem našel ubitega Nemca. Tam sem se srečal tudi z Malavašičem Vencijem. Ta je držal z nami stalno zvezo. Zdaj se je namenil k nam v bunker, da nas obvesti, da je Vrhnika že osvobodjena. Najino srečanje mu je prihranilo zastojno pot. Obrnila sva se. Pri Tolkaču naju dohite kamioni s partizani. Tedaj zadrda od Štritofovih smrekic mitraljez. Tam se je še zmeraj zadrževalo kakih 25 Nemcev. Partizani so se ustavili poskakali s kamionov in se pognali čez Turnovše. Čez pičlih 45 minut so se že vrnili z ujetniki.

Jaz sem potem šel domov, se tu preoblekel in umil, nato pa šel na Vrhniko. Prišla sta tudi Tarzan in Laoko. Okrog osmih zjutraj so prišli tudi zaščitniki z Vrhnike in iz vasi, kakih 18 po številu. Zaščitnike smo organizirali že na zimo leta 1944. Zdaj so prišli oboroženi, da pomagajo pri prevzemu oblasti. Zapečatili smo pošto, občinski urad, štab pri Jelovšku in domobransko policijsko postajo. Kar smo še dobili aktov in drugih dokumentov, smo jih pobrali in shranili, da jih predamo naprej. Saj tega ni bilo veliko, ker so Nemci mnogo dokumentov skurili, zlasti v štabu pri Jelovšku.«

Vsa Vrhnika je tisto jutro, bila je ravno nedelja, oživila. Vse je hitelo pozdravljat osvoboditelje, junaške Hercegovce. Na mah je bil ves trg v zastavah.

Poglejmo, kako je bilo v Borovnici. Kronist piše (šolska kronika Borovnica):

»Okoli sedmih zvečer (5. maja — op. pis.) se je vrnil del domobrancev »na zasedo« pod Pokojiščem. Borovničani pa so po zakloniščih in kletih trepetali, da domobranci ob povratku uresničijo svoje grožnje. Pa niso imeli časa. Od devetih zvečer se je čulo v smeri Pokojišča, Zavrha, Trebelnika močno streljanje. »Domobranska zaseda« se je razkropila — pred polnočjo pa so le skupno prav potihlo odkorakali v smeri proti Bregu in naprej v Ljubljano. Pred odhodom so še zažgali barake na Dolu.

Istočasno so zagoreli tudi domobranski bunkerji na Zavrhu, nato še na Planini. Ob dveh so že vkorakali prvi oddelki partizanov v Borovnico in okoliške vasi. Zjutraj so Borovničani razobesili zastave, okrasili hiše in pozdravljali osvoboditelje. V nedeljo popoldne smo videli prvi miting. Hercegovci so peli parti-

zanske in narodne pesmi in plesali kola. Tudi vsi strašljivci, ki so nasledli propagandi domobrancev, so se opogumili, saj so imeli priliko občudovati disciplinirano obnašanje naše vojske.«

Bojev v občini še ni bilo konec. Del 11. in 14. brigade je ostal na Vrhniki. Glavnina pa je prodirala dalje proti Ljubljani in Horjulu. Sovražnik se je pomaknil na zadnjo linijo obrambe Ljubljane: Sostro, Zadvor, Orlje, Lavrca, Babna gorica, Črna vas, Bevke, Log, Horjul, Vrzenec. Trinajsta brigada je bila iz Borovnice premeščena na horjulski sektor, da bi po napredovanju presekala sovražniku pot, ko bi se iz Ljubljane umikal proti Kranju.

Dne 7. maja so enote 29. divizije zavzele Vrzenec, Horjul in Brezje. Še zmeraj pa je sovražnik držal v svojih rokah Log in Bevke. Tu je sovražnik razpolagal s 4 gorskimi in 1 havbično baterijo (okrog 20 topov). Boji so se bili ves dan in tudi še naslednji dan. V Bevkah je tedaj pogorelo več gospodarskih poslopij. Ko so Nemci z Loga streljali proti Drenovem griču, je ena granata padla na Andrejčkovo hišo in ubila Franca Janša in ženo Malči. Žena je bila takoj mrtva. Moža je prvi našel Simon in ga odpeljal na ročnem vozičku na Vrhniko, toda že med potjo mu je umrl. Še več žrtev med civilnim prebivalstvom je bilo pri teh bojih na Logu. Ubili so Ivana Lončarja, Marijo Celarc in Ivana Plestenjaka. Marija Celarc, gospodinjska pomočnica in njen gospodar Lončar Ivan sta padla na begu, ko se je zaradi streljanja vnel hlev.

Naslednji dan, to je 8. maja so borci 29. divizije zavzeli Kostanjevico, Log in koto 473 (1 km jugovzhodno od Brezij). Posamezne točke v gozdu okrog Loga pa je sovražnik še vedno držal v svojih rokah in od tam streljal na partizane. Umaknil se je sele ponoči, ko so se okrog 23. ure tudi iz Ljubljane unaknile nemške in domobranske enote. Tako je bil celoten teritorij vrhniške občine osvobojen šele z osvoboditvijo Ljubljane.

Vrhnika je medtem že zaživela v svobodi. Takoj je bil formiran okrajni odbor kot oblastni organ s potrebnimi referati, od katerih je bil takrat najvažnejši gospodarski, saj so nas čakali naporni dnevi gospodarske obnove in izgradnje. Okrajni odbor OF je imel poleg le še politične naloge, ki seveda niso bile nič manjše kakor gospodarske in upravne. V posameznih krajih so prevzeli oblastne naloge tamkajšnji terenski odbori OF in jih

opravljali toliko časa, dokler niso bili izvoljeni novi krajevni ljudski odbori (19. VII. 1945).

Dne 10. maja je bilo na Cankarjevem trgu veliko ljudsko zborovanje, na katerem so govorili različni govorniki okrožnega odbora. Po zborovanju je bil veličasten manifestativen pohod množic po Vrhniku. O tem pohodu piše kronist (kronika šole Janeza Mraka na Vrhniku):

»Na čelu povorke so šli zastavonoše z narodnimi zastavami, sledila sta jim godba in konjenica. Množica transparentov se je dvigala v zrak, v rokah je plapolalo polno zastavic, skoraj vsakdo je nosil na prsih peterokrako zvezdo. Menda še nikoli ni doživela Vrhnika, ne po množici ljudi ne po navdušenju in okrasu tako veličastne povorke, kakor je bila ta. S sleherne hiše ali okna se je vila nova slovenska ali jugoslovanska zastava s peterokrako zvezdo.«

To so bili prvi dnevi svobode. Svoboda nam ni bila podarjena, zrasla je iz krvi najboljših sinov jugoslovanskih narodov. Samo s področja naše sedanje občine je dalo 272 občanov življenje za svobodo, bodisi, da so padli v boju, bili pomorjeni ali pa so pomrli po zaporih in internacijah. Teh žrtev ne smemo nikoli pozabiti. Predvsem pa ne smemo pozabiti dolžnosti, ki nam jih nalagajo padli in umrli borci za svobodo!

Ž R T V O V A N A Ž I V L J E N J A



Gramozna jama, kraj, kjer so okupatorji streljali slovenske rodoljube

VRHNIKA:

Albreht Franc, padel pri Ribnici 1943 — **Albreht France**, od Nemcev ujet in ustreljen v Zagorju 1944 — **Berginc Radivoj**, padel na Primorskem — **Bermež Marjan**, ujet na Stari Vrhniki in ustreljen za vrhniškimi pokopališčem 1942 — **Celarc Rado**, padel na Babnem polju 1944 — **Dobovičnik Stane**, padel v Topolščici 1944 — **Dolenc Oto**, padel na Notranjskem 1944 — **Furlan Jakob**, padel pri Babnem polju 1943 — **Gabrovšek Janez**, ujet na Stari Vrhniki in ustreljen za vrhniškimi pokopališčem 1942 — **Grom Jože**, padel pri Kostanjevici 1945 — **Grom Vladimir**, težko ranjen se je sam ustrelil v Slov. Benečiji 1944 — **Homovec Franc**, ujet od domobrancev, poslan v Begunje, potem pa je zginila za njim vsaka sled — **Istenič Anton**, padel pri Ravniku na Blokah 1944 — **Istenič France**, padel na Babni gori 1943 — **Istenič Ignacij**, padel pri Ravniku na Blokah 1944 — **Jesenovc Vinko**, padel pri Vitanjih 1944 — **Kržič Jože**, padel pri Velenju 1944 — **Krznarič Marko**, hudo ranjen ujet od domobrancev in pobit pri Stampetovem mostu 1944 — **Masten Alojz**, padel na Primorskem 1945 — **Mesec Anton**, padel

na Osredku pri Litiji 1943 — **Mohor Boris**, padel 1943 — **Mrak Franc**, ubit pri preizkušanju orožja 1945 — **Mrak Janez**, ujet pri Karteljevem in zverinsko ubit 1943 — **Nagode Franc**, padel pri Vitanjih 1944 — **Pavletič Vojko**, umrl za legarjem v Starem trgu na Kočevskem 1943 — **Per Franc**, padel pri Kožljeku 1942 — **Petavs Frančiška**, padla pri Ravniku na Blokah 1944 — **Petavs Jakob**, padel pri Ravniku na Blokah 1944 — **Petkovšek Jurij**, umrl med prenosom v partizansko bolnišnico 1943 — **Petrovac Jože**, padel v Brodu na Kolpi 1945 — **Selko Vinko**, padel v Hotavljah 1944 — **Slabe Jože**, padel v Dubrovniku 1944 — **Srše Karel**, padel pri Dragi na Kočevskem 1945 — **Šimnic Konrad**, padel na Bloški planoti 1943 — **Šurca Janez**, padel pri Grahovem 1944 — **Šuštaršič Karel**, padel v Metliki 1944 — **Telban Frenk**, na Primorskem ujet in ubit 1944 — **Umek Bernard**, po nesreči obstreljen, umrl v partizanski bolnišnici 1944 — **Umek Vencelj**, padel v Kočevju 1943 — **Voljč Ignac**, padel v Trobljah pri Slovenjem Gradcu 1944 — **Zalar Janez**, padel pri Ravniku na Blokah 1944 — **Zalaznik Pavel**, padel pri Sv. Trojici na Notranjskem 1943.

Brenčič France, umrl v Aleksandriji 1944 — **Celarc Jakob**, ustreljen kot talec v Celju 1942 — **Dobovičnik Martin**, umrl na Rabu 1943 — **Garafolj Janez**, ubit pri letalskem napadu na Štampetov most 1944 — **Hren Janez**, ustreljen kot talec v Begunjah 1941 — **Igel Jože**, umrl v Mathausenu 1945 — **Istenič Nace**, ustreljen kot talec v Begunjah 1941 — **Kavčič Jože**, padel ob letalskem napadu na vrhniško železniško postajo 1945 — **Kolar Ivan**, umrl v Dachau 1945 — **Mesec Franc**, umrl v Dachau 1944 — **Modrijan Janez**, umrl v Renicci 1943 — **Nagode Ignac**, ustreljen v Preserju 1942 — **Ogrin Ciril**, ustreljen v Preserju 1942 — **Petrovčič Franc**, umrl v nemški internaciji — **Petrovčič Marička**, umrla v nemški internaciji 1945 — **Porenta Leopold**, umrl v nemški internaciji — **Stare Franc**, umrl na Rabu 1942 — **Štular Ivan**, umrl v nemški internaciji 1944 — **Štular Janez**, umrl v Dachau 1945 — **Šušteršič Tomaž**, umrl na Rabu 1943 — **Umek Marija**, ubita ob bombardiranju Štampetovega mostu 1944.

STARA VRHNIKA:

Gostiša Janez, ujet na Stari Vrhniki, ustreljen za vrhniškim pokopališčem 1942 — **Grom Ivan**, pri Pijavi Gorici ujet, odpeljan v Mathausen, tu v plinski celici zadušen 1944 — **Jurjevčič Franc**, padel na Ključu 1942 — **Leskovec Matevž**, padel v Dolomitih 1943 — **Kristan Heronij**, ujet od Nemcev, umrl v Dachau 1945 — **Lušina Janez**, padel pri Trstu 1945 — **Oblak Gregorij**, v Dolomitih od Nemcev ujet, ustreljen kot talec na Koroškem 1943.

Jereb Jakob, umrl v nemški internaciji — **Jereb Jakob ml.** umrl v nemški internaciji — **Krašovec Ivan**, ustreljen v Razorski dolini 1942 — **Rode France**, ubit v gozdu nad Verdom 1943 — **Samotorčan Franc**, umrl v Dachau 1945.

PODLIPA IN SMREČJE:

Cankar Leopold, padel pri Planini 1944 — **Fotuna France**, padel na Zirovskem vrhu 1943 — **Fortuna Matevž**, padel pri Ribnici 1943 — **Fortuna Vinko**, ujet od domobrancev in ubit v Sentjoštu 1944 — **Kogovšek Peter**, padel na Slovšovem hribu pri Podlipi 1942.

Fortuna Matevž, ubit doma 1942 — **Kogovšek Janez**, ustreljen kot talec v Ljubljani 1942 — **Kogovšek Jože**, ustreljen kot talec v Ljubljani 1942 — **Kogovšek Valentin**, ustreljen kot talec v Ljubljani 1942 — **Miklavčič Matevž**, ustreljen kot talec v Ljubljani 1942 — **Možina Vinko**, ustreljen kot talec v Ljubljani 1942 — **Skvarča Vinko**, ubit na cesti Vrhnika—Podlipa 1942.

LIGOJNA:

Furlan Jože, padel na Pohorju 1944 — **Oblak Stane**, padel v Lipalci pri Horjulu 1942 — **Oblak Tomaž**, padel pri Ribnici 1944 — **Osredkar Franc**, padel v Dolomitih 1942.

Osredkar Franc, po nesreči ustreljen 1941 — **Osredkar Janez**, ubit v Ligojni 1942 — **Osredkar Jože ml.**, ubit v Ligojni 1942 — **Osredkar Jože**, ubit v Nemčiji 1943 — **Verbič Franc**, ustreljen v Ligojni 1942.

DRENOV GRİČ IN LESNO BRDO:

Buh Jože, padel v Brezjah 1942 — **Dolenc Martin**, pri čiščenju orožja se je smrtno ponesrečil 1942 — **Freškovec Jože**, padel na Tolstem vrhu 1944 — **Kucler Aleksander**, padel v Črnomlju 1943 — **Kucler Anton**, padel v Slovenskih Konjicah 1944 — **Kucler Franc**, padel v Brezjah 1942 — **Kucler Stanislav**, padel 1943 — **Kucler Leopold**, padel pri Krškem 1945 — **Novak Franc**, padel na Pohorju 1943.

Dolenc Franc, ustreljen na Drenovem griču 1945 — **Janša Franc**, ubit doma 1945 — **Janša Marija**, ubita doma 1945 — **Japelj Janez**, ustreljen v Gramozni jami v Ljubljani 1942 — **Jelovšek Ivan**, ustreljen v Gramozni jami v Ljubljani 1942 — **Jereb Anton**, ustreljen v Gramozni jami v Ljubljani 1942 — **Kucler Antonija**, ustreljena v Gramozni jami v Ljubljani 1942 — **Kucler Franc**, ustreljen doma 1942 — **Kucler Jernej**, ustreljen v Gramozni jami v Ljubljani 1942 — **Merlak Anton**, ustreljen v Gramozni jami v Ljubljani 1942 — **Poženeš Franc**, umrl v nemški internaciji 1943 — **Vrhovec Alojz**, ustreljen v Gramozni jami v Ljubljani 1942.

LOG, DRAGOMER, LUKOVICA:

Brežič Franc, padel na pohodu v Benečijo 1943 — **Kavčnik Ivan**, padel na Lesnem brdu 1945 — **Končan Anton**, padel na Dolenjskem 1944

— **Leskovec Anton**, padel v Vel. Cerovcu na Stajerskem 1944 — **Mala-vašič Andrej**, padel neznano kje — **Novak Franc**, padel na Babni gori 1943 — **Vrhovec Franc**, padel v Belškem grabnu pri Polhovem Gradcu 1943 — **Vrhovec Zlatko**, padel neznano kje.

Celarc Marija, ubita doma 1945 — **Filipič Janez**, ustreljen pri Kušlanovem gradu 1942 — **Frank Anton**, ustreljen pri Kušlanovem gradu 1942 — **Gregurka Franc**, ustreljen pri Kušlanovem gradu 1942 — **Gregurka Jernej**, ustreljen pri Kušlanovem gradu 1942 — **Janša Anton**, ustreljen pri Kušlanovem gradu 1942 — **Janša Ivan**, pobit na Urhu 1944 — **Janša Jakob**, pobit na Urhu 1944 — **Japelj Anton**, ustreljen v Bevkah 1942 — **Justin Franc**, umrl v internaciji v Nemčiji — **Justin Janez**, ustreljen od belogardistov 1942 — **Kovačič Martin**, umrl v Trevisu 1943 — **Kraljič Franc**, pobit na Urhu 1944 — **Kraljič Ivan**, pobit na Urhu 1944 — **Logar Franc**, umrl v Dachauu — **Lončar Ivan**, ubit doma 1945 — **Lumpertnik Jože**, pobit na Urhu 1944 — **Plestenjak Ignacij**, ubit doma 1945 — **Seliškar Anton**, ustreljen pri Kušlanovem gradu 1942 — **Seliškar Matija**, prijat v Bevkah, ustreljen na Vrhniki 1942 — **Slabe Anton**, pobit na Urhu 1944 — **Sodnikar Ivan**, ustreljen pri Kušlanovem gradu 1942 — **Suhadolnik Franc**, pobit na Urhu 1944 — **Trček Leopold**, ubit doma 1942 — **Verbič Angela**, ustreljena pri Kušlanovem gradu 1942 — **Vizin Marjan**, ustreljen pri Kušlanovem gradu 1942.

BEVKE IN BLATNA BREZOVICA:

Hladnik Ciril, padel v krimskih gozdovih — **Kavčnik Anica**, padla pri Sv. Miklavžu na Stajerskem 1944.

Horvatin Maks, ubit pri letalskem napadu na vrhniško železniško postajo 1945 — **Korenčič Janez**, umrl v Flossenburgu 1945 — **Perko Franc**, ustreljen doma 1944 — **Zupančič Franja**, prijeta v Bevkah, po mučenju ustreljena na Vrhniki 1942.

VERD:

Gruden Franc, padel pri pohodu XIV. divizije na Stajersko 1944 — **Gruden Ivan**, padel na Mokrcu 1943 — **Rihar Jakob**, padel na Hrvatskem pri pohodu XIV. divizije na Stajersko 1944 — **Turk Janez**, ranjen od Nemcev se je sam ustrelil 1943 — **Vidmar Anton**, padel pri Cerknici 1942.

Cankar Jera, ustreljena doma v postelji 1944 — **Čepon Ivan**, ubit v Ljubljani 1943 — **Grampovčnik Matevž**, umrl v Dachauu 1945 — **Jordan Tine**, ustreljen doma 1944 — **Nagode Betka**, ustreljena v Rovtah 1942 — **Pleško Janez**, ustreljen doma 1941 — **Suhadolnik Jože**, umrl v nemški internaciji — **Šušteršič Janez**, ustreljen v domačem kraju 1942 — **Turk Ivan**, umrl v Dachauu 1945.

BISTRA:

Merlak Avgust, ranjen utonil v Bistri 1941 — **Ogorevc Franc**, padel pri Kočevju 1943 — **Ogorevc Ivan**, padel pri Senovem 1944 — **Ogorevc Maks**, bil od Nemcev ujet in kot talec ustreljen v Cezanjevcih pri Ljutomeru 1944 — **Skopec Ljudovik**, padel pri Straži—Toplice 1941.

Gabrovšek Ciril, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Tomažin Martin**, ustreljen v Ljubljani 1942.

DOL — LAZE:

Babšek Ivan, padel na Pokojišču 1944 — **Gradišnik Anton**, padel nad Globočicami pri Preserju 1943 — **Greljo Ivan**, padel v Velikih Laščah 1942 — **Jesenko Ivan**, padel na Poreznu 1945 — **Kavčič Jože**, padel nad Sobočevim 1944 — **Korošec Janez**, padel nad Lazami 1942 — **Leben Martin**, padel pod Limbarsko goro 1942 — **Svete Franc**, padel v Višnji gori 1944 — **Rozman Edo**, padel na Notranjskem 1942 — **Skrbec Janez**, padel v Ozeljanu na Primorskem 1944 — **Suštaršič Vinko**, padel na Travnici gori 1943 — **Zalar Anton**, padel nad Sumnikom pri Borovnici 1942 — **Zbogar Karel**, padel na Gradiškem pri Sv. Trojici 1944.

Babšek Franc, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Debevc Anton**, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Debevc Ivan**, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Letonja Franc**, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Korošec Stane**, ustreljen nad Lazami 1944 — **Krašovec Jakob**, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Palčič Alojzlj**, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Ogrin Karel**, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Ogrin Vincenc**, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Rihar Franc**, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Rihar Mihael**, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Strmšek Ciril**, ustreljen blizu postaje Verd 1943 — **Telban Franc**, umrl v italijanski internaciji 1943 — **Vrhovec France**, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Zigman Janez**, ustreljen v Ljubljani 1942.

BOROVNICA:

Brezovšček Jože, padel na Čukovniku nad Idrijo 1943 — **Debevc Franc**, padel na Otavah 1942 — **Demšar Janez**, padel nad Sumnikom pri Borovnici 1942 — **Dolenc Franc**, padel na Martinj hribu pri Logatcu 1944 — **Kovačič Zvone**, padel v Gradencu pri Žužemberku 1944 — **Lebez Rajko**, padel pri Kninu v Dalmaciji 1944 — **Mivšek Viktor**, padel nezna-no kje 1945 — **Novačan Jože**, padel na Čemšeniku 1945 — **Pirnat Anton**, padel v Javorici na Gorjancih 1944 — **Solner Marija**, padla na Storžiču — **Suhadolnik Gabrijel**, padel na Vrhpolju pri Moravčah 1944 — **Švigelj Ivo**, ubit v Toplicah na Dolenjskem 1942 — **Švigelj Milan**, padel nad Kraljevo dolino pri Borovnici 1942 — **Vadnjal Matevž**, padel 1944.

Lebez Vinko, s plinom zadušen v Mathausenu 1945 — **Hren Jože**, ustreljen od Italijanov blizu Borovnice 1942 — **Majaron Anton**, ustreljen od domobrancev na železnici pri Borovnici 1943 — **Miklavčič Anton**, ustreljen v Ljubljani 1942 — **Mivšek Jože**, ustreljen v Rovtah 1942 — **Zalar Janez**, umrl v Dachau 1945 — **Zalar Roza**, umrla v Starem trgu 1944 — **Zrimšek Pavle**, umrl v Dachau 1945.

DRAŽICA, BREZOVICA, NIZEVEC, OHONICA, SOBOČEVO:

Furlan Ivan, padel na Radljeju na Notranjskem 1944 — **Debec Franc**, padel nad Preserjem 1944 — **Debec Ivan**, padel pri Rakitni 1944 — **Debec Jakob**, padel v Kozlješkem logu 1944 — **Japelj Ciril**, padel pri Ortneku 1944 — **Petelin Anton**, padel pri Prežganju na Dolenjskem 1943 — **Sušteršič Ivan**, padel v Osredku pri Sv. Vidu 1941.

Drašler Jakob, umrl v nemški internaciji — **Pristavec Anton**, umrl v taborišču Renicci 1943 — **Rot Anton**, umrl v nemški internaciji — **Rot Jože**, umrl v Lublinu 1943 — **Svete Jože**, umrl v taborišču Renicci 1943 — **Svigelj Anton**, umrl v Gonarsu — **Svigelj Jakob**, umrl v internaciji v Italiji — **Zvonec Martin**, umrl v Trevisu 1942.

BREG — PAKO:

Grdina Anton, padel v Blagovici pri Domžalah 1944 — **Kržič Ivan**, težko ranjen umrl doma 1945 — **Mikuž Pavel**, padel pri Preserju 1942 — **Molek Anton**, padel na Graški gori na Štajerskem 1944 — **Petelin Janez**, padel v Nazarjih v Savinjski dolini 1944 — **Petelin Jože**, padel v Lindek grapi pri Celju 1944 — **Petelin Gabrijel**, padel v Črnem vrhu nad Idrijo 1945 — **Rot Ludovik**, padel nad Preserjem 1942 — **Slak Drago**, padel pri Draganiču na Hrvatskem 1943 — **Slak Zvonimir**, padel v Pijavi gorici 1943 — **Vadnjal Ivan**, ujet, kot talec ustreljen v Ligojni 1943 — **Vadnjal Matevž**, padel v Bezuljaku 1942.

Čepon Franc, ustreljen doma 1942 — **Grdina Franciška**, umrla v Palmanovi 1942 — **Kirn Franc**, ustreljen kot talec 1942 — **Koren Ivan**, umrl zaradi oslabelosti drugi dan, ko se je vrnil iz internacije 1943 — **Kržič Ciril**, ubit na Bregu 1942 — **Kržič Janez**, umrl v taborišču Renicci 1943 — **Mikuž Pavel**, ustreljen doma 1942 — **Suhadolnik Franc**, ubit v Dovcu nad železniškim mostom 1942 — **Stražisar Jože**, umrl na Rabu 1942 — **Zgonc Franc**, umrl v Mongo—Trevisu 1942.

PADEŽ, POKOJIŠČE, ZAVRH:

Debec Ivan, padel v krimskih gozdovih 1942 — **Debec Josip**, borec Tomšičeve brigade, umrl v Bariju 1945 — **Pristavec Janez**, padel na Štajerskem 1945 — **Vidmar Jernej**, padel na Knežji njivi nad Ložem 1943.

Debec Marija, umrla v Gonarsu 1943 — **Vidmar Marija**, ustreljena na Pokojišču 1942.

VIRI

»Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov« VI. del. (Vojnozgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade in Inštitut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.)

Arhivsko gradivo Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani.

Arhivsko gradivo CK ZKS.

Metod Mikuž: »Pregled zgodovine NOB v Sloveniji«, I. in II. del.

»Slovenski zbornik 1945.«

»Završne operacije za oslobodjenje Jugoslavije 1944—1945«. (Vojnozgodovinski inštitut Jugoslovanske ljudske armade.)

Franček Saje: »Belogardizem«.

Tone Ferenc: »Kapitulacija Italije in narodnoosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943«.

»Borec« 1962, št. 3 in 4.

»Borec« 1967, št. 6—7.

Tone Vidmar: »Krimski partizani« (»Spomini na partizanska leta« I).

Kronika osnovne šole v Borovnici.

Kronika osnovne šole Janeza Mraka na Vrhniki.

Ustni in pisni podatki nekaterih neposrednih udeležencev NOB.

»Podatki o padlih, ubitih ali izginulih prebivalcih z ozemlja FLRJ v času II. svetovne vojne« (popisnice).

VSEBINA

Uvod	5
Veliki petek 1941	7
Priprave na upor	13
Upor se je začel	24
Da bi upor zadušili	34
Iz prelite krvi je črpalo ljudstvo nove sile	43
Požar se je razplamtel	54
Z ognjem in mečem	60
Nož v hrbet	70
Terensko delo prehaja na žene in mladino	83
Volk menja kožuh	91
Os se je zlomila	100
Most	108
Nova nasilja in zločini	115
Še zmeraj neuničljivi	120
Milo ali s silo	127
Še dvakrat most	134
Bombardiranja	143
TV 17	146
Približal se je konec vojne	156
Poslednji boji in prvi dnevi svobode	160
Žrtvovana življenja	167
Viri	173

Karel Grabeljšek
VRHNIKA IN OKOLICA V BOJU ZA SVOBODO

Izdal občinski odbor ZZB Vrhnika

Založila skupščina občine Vrhnika

Tisk: ČZP »SOČA« Nova Gorica

Klišeje izdelala: tiskarna »Ljudske pravice« v Ljubljani